

Biologisesta vanhemmuudesta sosiaaliseen vanhemmuuteen –
Suomen vanhemmuuslainsäädäntö sateenkaariperheiden ja lapsen
edun näkökulmasta

OTM -tutkielma

Hanna Kaisa Heikkilä

Helsingin yliopisto, oikeustieteellinen tiedekunta

Lääkintä- ja bio-oikeuden projekti

Ohjaaja: Liisa Nieminen

Syksy 2013

Tiedekunta/Osasto Fakultet/Sektion – Faculty Oikeustieteellinen tiedekunta		Laitos/Institution– Department	
Tekijä/Författare – Author Hanna Kaisa Heikkilä			
Työn nimi / Arbetets titel – Title Biologisesta vanhemmuudesta sosiaaliseen vanhemmuuteen – Suomen vanhemmuuslainsäädäntö sateenkaariperheiden ja lapsen edun näkökulmasta			
Oppiaine /Läroämne – Subject Lääkintä- ja bio-oikeus			
Työn laji/Arbetets art – Level OTM –tutkielma		Aika/Datum – Month and year 11/2013	Sivumäärä/ Sidoantal – Number of pages XVII + 96 s.
Tiivistelmä/Referat – Abstract Tutkielmassa tarkastellaan kriittisesti Suomen vanhemmuuslainsäädäntöä erityisesti homo- ja lesbovanhemmista muodostuvien sateenkaariperheiden näkökulmasta. Tutkimuksessa selvitetään, miten vanhemmuus määräytyy Suomen lainsäädännössä, millaista vanhemmuutta lainsäädäntö suojaa ja millaista perhekäsitystä ja käsitystä lapsen edusta suhteessa erilaisiin vanhemmuuksiin se ilmentää. Tutkimuksessa tuodaan myös esiin, miten lainsäädäntö kykenee vastaamaan lesbo- ja homoparien sekä useammasta kuin kahdesta vanhemmasta koostuvien apilaperheiden vanhemmuusratkaisuihin ja miten lainsäädäntöä pitäisi tästä näkökulmasta kehittää. Lisäksi tutkimuksessa tarkastellaan lapsen etua. Metodologisesti tutkimus on sekä oikeuspoliittinen että lainopillinen tutkimus. Tällä hetkellä isyys määräytyy isyyslain 5.9.1975/700 mukaisesti avioliittoon perustuvan isyysolettaman, maistraatin hyväksymän isyyden tunnustamisen tai kanteeseen perustuvan tuomioistuimen päätöksen perusteella. Hedelmöityshoidon tuloksena syntyneen lapsen isäksi on vahvistettava mies, joka antoi suostumuksensa hedelmöityshoitoon yhteisymmärryksessä äidin kanssa. Annettaessa hedelmöityshoitoa yksinäiselle naiselle, voidaan hedelmöityshoitolaain 22.12.2006/1237 mukaan lapsen isäksi suostumuksellaan vahvistaa siittiöitään luovuttanut mies. Adoptiolaisissa 20.1.2012/22 vanhemmuus siirtyy aiemmilta vanhemmilta adoptiovanhemmille, kun tuomioistuin vahvistaa adoption. Laki rekisteröidystä parisuhteesta 9.11.2001/950 mahdollistaa perheen sisäisen adoption myös rekisteröidyille homo- ja lesbopareille. Äitiys perustuu kirjoittamattoman oikeuden nojalla synnytykseen. Lainsäädännössä korostuu isyyden merkitys ja sen taustalla näkyy heteronormatiivisuus, oletus kahdesta luonnollisesta sukupuolesta, miehestä ja naisesta sekä heteroydinperheiden ja niistä poikkeavien perhemuotojen välinen legimititeettiero. Sateenkaariperheiden asema vanhemmuuslainsäädännössä on epätasa-arvoinen heteroperheisiin nähden. Esimerkiksi perheen ulkoinen adoptiomahdollisuus on rajattu vain aviopareille, eikä hedelmöityshoitoja saavan naisen rekisteröityä puolisoa voida vahvistaa suoraan syntyvän lapsen vanhemmaksi hoitoon annetun suostumuksen perusteella, kuten heteroparien kohdalla. Apilaperheiden asemaa hankaloittaa se, ettei Suomen lainsäädäntö mahdollista lapselle useampaa kuin kahta juridista vanhempaa. Lasten asema näissä perheissä on turvaton, kun heille merkityksellisiä vanhemmuuksia ei voida laillisesti vahvistaa. Sateenkaariperheiden aseman parantamiseksi on ehdotettu muun muassa tasa-arvoista avioliittolakia, jolloin myös rekisteröidyt parit saisivat adoptiomahdollisuuden, sekä isyyslain muuttamista vanhemmuuslaiksi, jolloin esimerkiksi isyysolettama tulisi sovellettavaksi myös rekisteröityihin pareihin. Myös synnyttäneen äidin samaa sukupuolta oleva avopuoliso pitäisi pystyä vahvistamaan juridiseksi vanhemmaksi hedelmöityshoitoon annetun suostumuksen perusteella. Tutkimuksessa tarkasteltiin lapsen etua niin lainsäädännössä, perus- ja ihmisoikeuksien näkökulmasta, kuin myös eettismoraalisena ei-juridisena terminä, joka tulee esiin sateenkaariperheiden vanhemmuutta koskevissa keskusteluissa. Tutkimusten perusteella homo- ja lesboperheiden lapset ovat tasapainoisia, eivätkä eroa heteroperheiden lapsista merkittävästi. Näyttääkin siltä, ettei ole perusteita asettaa yhtä perhemallia tai vanhemmuuden mallia toista parempaan asemaan lapsen kasvuympäristönä. Vanhemmuuden määräytymistä koskevissa laeissa lapsen etu näyttyy paitsi sitä kautta, millaista vanhemmuutta niiden voi katsoa suojaavan, myös esimerkiksi hedelmöityshoitolaissa olennaisena edellytyksenä hedelmöityshoidon antamiselle sekä perusteluna lapsen tiedonsaantioikeudelle alkuperästään. Adoptiolaisissa lapsen etu on lain johtava periaate, edellytys adoption vahvistamiselle, sekä syynä vanhempien ikäeroa ja avioliittovaatimusta koskevalle sääntelylle. Myös adoptiolain mukaista lapsen oikeutta pitää yhteyttä aikaisempaan vanhempaansa ja oikeutta tietää alkuperästään on perusteltu lapsen edulla.			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords isyys, hedelmöityshoito, ottolapsi, rekisteröity parisuhde, homoseksuaalisuus, yleissopimus lapsen oikeuksista, oikeuspolitiikka			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited Oikeustieteellisen tiedekunnan kirjasto			
Muuta tietoja – Övriga uppgifter – Additional information			

SISÄLLYS

SISÄLLYS	III
LÄHTEET	VI
LYHENTEET	XVI
1 JOHDANTO	1
1.1 Tutkimuksen tausta	1
1.2 Tutkimuskysymykset, tutkimusaineisto ja tutkimuksen metodi	3
1.3 Tutkimuksen rakenne	5
2 HETEROYDINPERHEESTÄ KOHTI PERHEIDEN MONIMUOTOISUUTTA	7
2.1 Sateenkaariperheet	7
2.2 Perheen ja vanhemmuuden muutokset – huoli ehjän ydinperheen katoamisesta	8
2.3 Vanhemmuuden mallit	10
2.3.1 Juridinen eli oikeudellinen vanhemmuus	10
2.3.2 Biologinen ja geneettinen vanhemmuus	11
2.3.3 Sosiaalinen vanhemmuus	12
2.4 Rekisteröity parisuhde	12
3 LAPSEN ETU	14
3.1 Moniulotteinen lapsen etu	14
3.2 Lapsen etu lainsäädännössä	14
3.3 Lapsen etu perus- ja ihmisoikeuksien näkökulmasta	16
3.4 Lapsen etu ja erilaiset perhemallit	19
4 ISYYSLAIN MUKAINEN ISYYYS JA SÄÄNTELEMÄTÖN ÄITIYS	23
4.1 Isyyslaki – tavoitteena biologisen isäsuhteen vahvistaminen	23
4.2 Isyysolettama	24
4.2.1 Isyysolettaman kritiikki ja ajanmukaisuus	25
4.3 Isyyden selvittäminen	27
4.3.1 Äidin vastustuksen merkitys isyyden selvittämisessä	29
4.4 Isyyden tunnustaminen	30
4.4.2 Isyyden selvittämis- ja tunnustamismenetelmän kritiikki	32

IV

4.5 Isyyden vahvistaminen kanteella ja oikeusgeneettiset isyystutkimukset.....	33
4.5.1 Ennen isyyslain voimaantuloa syntyneet lapset ja kanneoikeus	35
4.5.2 Miehen kanneoikeus.....	37
4.6 Hedelmöityshoitoon annettuun suostumukseen perustuva isyys.....	38
4.7 Isyyden kumoaminen ja vakiintuneen oikeudellisen vanhemmuuden suojaaminen .	39
4.7.1 Biologisena isänä itseään pitävän mahdollisuudet saada aviomiehen isyys kumotuksi	41
4.8 Millaista vanhemmuutta isyyslaissa suojataan – lapsen edun näkökulma.....	43
4.9 Äitiys.....	44
5 VANHEMMUUDEN MÄÄRÄYTYMINEN JA LAPSEN ETU HEDELMÖITYSHOIDOISSA	46
5.1 Hedelmöityshoitolaki	46
5.2 Kenellä on oikeus saada hedelmöityshoitoa	47
5.3 Vanhemmuuden määräytyminen hedelmöityshoidon tuloksena syntyneeseen lapseen nähden	48
5.4 Luovuttajan suostumus isäksi vahvistamiseen ja sukusolujen käyttöön muulle kuin parille	49
5.5 Luovutetusta sukusolusta syntyneen oikeus tietää luovuttajan henkilöllisyys	51
5.6 Lapsen etu hedelmöityshoitolaissa	53
5.7 Näkökulmana hedelmöityshoitolain heteronormatiivisuus	55
5.8 Sijaissynnytys	56
5.8.1 Kielletty hedelmöityshoitoavusteinen sijaissynnytys	56
5.8.2 Vanhemmuus sijaissynnytysjärjestelyissä ja sateenkaariperheiden sijaissynnytysjärjestelyt.....	59
6 ADOPTIO.....	62
6.1 Adoptiolaki	62
6.2 Lapsen etu adoptiolain yleisperiaatteena	63
6.2.1 Lapsen oikeus tietää alkuperänsä ja pitää yhteyttä aikaisempaan vanhempansa	66
6.3 Adoption muut edellytykset.....	69
6.4 Vanhemmuuden siirtyminen adoptiossa ja perheen sisäisessä adoptiossa ja perheen sisäisen adoption edellytykset	72

6.5 Perheen sisäinen adoptio sateenkaariperheiden näkökulmasta.....	73
6.6 Homo- ja lesboparien mahdollisuudet adoptioon	75
7 SATEENKAARIPERHEET JA VANHEMMUUSLAINSÄÄDÄNTÖ	80
7.1 Sateenkaariperheet ja vanhemmuus- ja muu perhelainsäädäntö, sekä lain ulkopuoliset vanhemmuusjärjestelyt.....	80
7.2 Lainsäädännön kehittäminen sateenkaariperheiden kannalta	83
8 JOHTOPÄÄTÖKSET	89
8.1 Millaista vanhemmuutta laki suojaa	89
8.2 Sateenkaariperheiden epätasa-arvoinen asema vanhemmuuslainsäädännössä.....	91
8.3 Lapsen etu vanhemmuuslainsäädännössä ja sateenkaariperhekeskustelussa	93
8.4 Lopuksi	95

LÄHTEET

Kirjallisuus

Aarnio, Aulis. Lapsilainsäädännön taustaa. Teoksessa Mattila, Heikki (toim.). Lapsioikeuden pääpiirteet. Toinen painos. Juridica. Helsinki 1984, s. 7 – 16.

Burrell, Riitta & Pennanen, Pirjo. Kokemuksia hedelmöityshoitolaista valvontaviranomaisen näkökulmasta. Oikeus 4/2010, s. 431 – 443.

Burrell, Riitta. Katkelmia avustetusta lisääntymisestä. Lakimies 6 – 7/2001, s. 1103 – 1134.

Collier, Richard. Masculinity, Law and the Family. Routledge. London 1995.

Eriksson, Anders & Saldeen, Åke. Parenthood and Science – Establishing and Contesting Parentage. Teoksessa Eekelaar, John & Šarčević, Petar (toim.). Parenthood in Modern Society. Legal and Social Issues for the Twenty-First Century. Martinus Nijhoff Publishers. Dordrecht 1993, s. 75 – 92.

Gottberg, Eva. Perhesuhteet ja lainsäädäntö. Turun oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Yksityisoikeuden sarja A:129. Turku 2011.

Gottberg, Eva. Perhesuhteet ja lainsäädäntö. Turun oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Yksityisoikeuden sarja A:128. Turku 2010.

Gottberg, Eva. Lapsen huolto, huoltoriidat ja pakkotäytäntöönpano. Turun yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Yksityisoikeuden julkaisusarja A:93. Turku 1997.

Hakalehto-Wainio, Suvianna. Lapsen oikeudet. Teoksessa Hakalehto-Wainio, Suvianna & Nieminen, Liisa (toim.). Lapsioikeus murroksessa. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 2013, s. 11 – 50.

Hakalehto-Wainio, Suvianna. Lasten oikeudet Lapsen oikeuksien sopimuksessa (die Rechte der Kinder im Vertrag über Kindesrechte). Defensor Legis N:o 4/2011, s. 510 – 525.

Hegnauer, Cyril. Human Rights and Artificial Procreation by Donor. Teoksessa Eekelaar, John & Šarčević, Petar (toim.). *Parenthood in Modern Society. Legal and Social Issues for the Twenty-First Century*. Martinus Nijhoff Publishers. Dordrecht 1993, s. 207 – 212.

Heiskanen, Anne. Isyyden määräytyminen. Kansainvälinen vertailu. *Selvityksiä ja ohjeita 5/2013*. Oikeusministeriö. Helsinki 2013.

Helander, Merike. Päihdeongelmaisen odottavan äidin itsemääräämisoikeus vai lapsen etu? Teoksessa Lahti, Raimo (toim.). *Biolääketiede, tutkimus ja oikeus*. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta. Helsinki 2012, s. 61 – 100.

Helin, Markku. Perusoikeuksilla argumentoinnista. Varallisuus, vakuudet ja velkojat. *Juhlajulkaisu Jarmo Tuomisto 1952 – 9/6 – 2012*. Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta. Turku 2012, s. 11 – 30.

Helin, Markku. Arviomuistio isyyslain uudistamistarpeista. *Selvityksiä ja ohjeita 37/2011*. Oikeusministeriö. Helsinki 2011.

Helin, Markku. Perheoikeus – nykynäkymiä ja tulevaisuudenkuvia. *Lakimies 7/1996*, s. 983 – 1002.

Huttunen, Jouko. Isänä olemisen uudet suunnat. Hoiva-isiä, etä-isiä ja ero-isiä. PS-kustannus. Jyväskylä 2001.

Jäntera-Jareborg, Maarit. Registered Partnerships in Private International Law: the Scandinavian Approach. Teoksessa Boele-Woelki, Catherine & Fuchs, Angelika (eds.). *Legal Recognition of Same-Sex Couples in Europe*. Intersentia. Antwerp 2003, s. 137 – 158.

Jämsä, Juha. Juridinen ja yhteiskunnallinen tilanne. Teoksessa Jämsä, Juha (toim.). *Sateenkaariperheet ja hyvinvointi. Käsikirja lasten ja perheiden kanssa työskenteleville*. PS-kustannus. Jyväskylä 2008, s. 60 – 71.

Jämsä, Juha. Suomalaiset sateenkaariperheet. Teoksessa Jämsä, Juha (toim.). *Sateenkaariperheet ja hyvinvointi. Käsikirja lasten ja perheiden kanssa työskenteleville*. PS-kustannus. Jyväskylä 2008, s. 26 – 47.

Jämsä, Juha. Oikeudellinen ja yhteiskunnallinen asema. Teoksessa Kuosmanen, Paula & Jämsä, Juha (toim.). *Suomalaiset sateenkaariperheet sosiaali- ja terveyspalveluissa ja koulussa*. Työministeriö. Helsinki 2007, s. 74 – 101.

VIII

Kangas, Urpo. Perhe- ja perintöoikeuden alkeet. Forum iuris. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta. Helsinki 2006.

Kangas, Urpo: Minun metodini. Teoksessa Häyhä, Juha (toim.). Minun metodini. Werner Söderström Lakitieto. Helsinki 1997, s. 90 – 109.

Kauppi, Arto. Kotimaan adoptiota hakevan oikeusturva adoptioneuvonnassa (Rechtsschutz des Antragstellers in der Adoptionsberatung im Rahmen der inländischen Adoption). Defensor Legis N:o 6/2012, s. 786 – 796.

Kirilova Eriksson, Maja. Family Planning as Human Rights Issue. Teoksessa Eekelaar, John & Šarčević, Petar (toim.). Parenthood in Modern Society. Legal and Social Issues for the Twenty-First Century, Martinus Nijhoff Publishers. Dordrecht 1993, s. 191 – 206.

Koulu, Sanna. Valvotut ja tuetut tapaamiset – kenen oikeus, kenen velvollisuus? Teoksessa Hakalehto-Wainio, Suvianna & Nieminen, Liisa (toim.). Lapsioikeus murroksessa. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 2013, s. 123 – 180.

Kuosmanen, Paula. Ajallis-tilallinen queer-näkökulma lesboäitien ja naisparien perhesuhteisiin. Teoksessa Sevon, Eija & Notko, Marianne (toim.). Perhesuhteet puntarissa. Palmenia. Helsinki 2008, s. 131 – 152.

Kuosmanen, Paula. Sateenkaarifamilistinen käänne ja suomalaisten sateenkaarivanhempien muuttuvat perhemuodot. Teoksessa Kuosmanen, Paula & Jämsä, Juha (toim.). Suomalaiset sateenkaariperheet sosiaali- ja terveystalveissa ja kouluissa. Työministeriö. Helsinki 2007, s. 37 – 44.

Kuosmanen, Paula. Lesboäitiys: näkymätön identiteetti. Teoksessa Vanhemmuuksia. Oikeuden nainen – naisen oikeus –projektin seminaarijulkaisu. Helsingin yliopiston yksityisoikeuden laitoksen julkaisu. Helsinki 1996, s. 77 – 107.

Kurki-Suonio, Kirsti. Äidin hoivasta yhteishuoltoon – lapsen edun muuttuvat oikeudelliset tulkinnat. Oikeusvertaileva tutkimus. Yliopistollinen väitöskirja. Suomalainen Lakimiesyhdistys. Helsinki 1999.

Kurki-Suonio, Kirsti. Oikeusjärjestelmä ja naisen vanhemmuus – johdannoksi. Teoksessa Vanhemmuuksia. Oikeuden nainen – naisen oikeus -projektin seminaarijulkaisu. Helsingin yliopiston yksityisoikeuden laitoksen julkaisu. Helsinki 1996, s. 1 – 15.

Lavapuro, Juha. Perusoikeusargumentaation kontrolloitavuudesta. Teoksessa Heinonen & Lavapuro (toim.). Oikeuskulttuurin eurooppalaistuminen – ihmisoikeuksien murroksesta kansainväliseen vuorovaikutukseen. Suomalainen lakimiesyhdistys. Helsinki 2012, s. 11 – 30.

Litjala, Marjukka. Perheet, parisuhteet, lapset. Kehityssuuntia ja käsityksiä perhe-elämän oikeusoloista. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Helsinki 2003.

Litjala, Marjukka. Oikeuspoliittinen tutkimus – lainsäätäjän tuki vai vahtikoira? Teoksessa Lindfors, Heidi (toim.). Lainsäädäntöä vai muuta oikeudellista ohjailua? Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Helsinki 2005, s. 47 – 55.

Mahkonen, Sami. Parisuhde ja vanhemmuus. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 1998.

Mahkonen, Sami. Voidaanko lasta lailla suojella? Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 1991.

Mattila, Heikki E. S. Isyys. Teoksessa Mattila, Heikki E.S. (toim.). Lapsioikeuden pääpiirteet. Toinen painos. Juridica. Helsinki 1984, s. 17 – 65.

Mattila, Heikki E. S. Lapseksi ottaminen. Teoksessa Mattila, Heikki E.S. (toim.). Lapsioikeuden pääpiirteet. Toinen painos. Juridica. Helsinki 1984, s. 66 – 80.

Merrills, J. G. & Robertson, A. H.: Human rights in Europe. A Study of the European Convention on Human Rights. Juris Publishing. Manchester 2001.

Moring, Anna. Oudot perheet. Normeja ja ihanteita 2000-luvun Suomessa. Väitöskirja. Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos. Helsingin yliopisto. Helsinki 2013.

Moring, Anna. Kolmen kerroksen vanhempia? Hetero- ja parisuhdenormatiivisuuksia Suomen ja Ruotsin hedelmöityshoitolaissa. Suomen Queer-Tutkimuksen Seuran Lehti, Journal of Queer-Studies in Finland 2(1) 2007, s. 15 – 36.

Määttänen, Laura. Adoptiolainsäädännön uudistaminen. Mietintöjä ja lausuntoja 84/2010. Oikeusministeriö. Helsinki 2010.

Nielsen, Linda. The Right to a Child versus the Rights of a Child. Teoksessa Eekelaar, John & Šarčević, Petar (toim.). Parenthood in Modern Society. Legal and Social Issues for the Twenty-First Century, Martinus Nijhoff Publishers. Dordrecht 1993, s. 213 – 221.

Nieminen, Liisa. Lasten sosiaaliset perusoikeudet. Teoksessa Hakalehto-Wainio, Suvianna & Nieminen, Liisa (toim.). Lapsioikeus murroksessa. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 2013, s. 51 – 86.

Nieminen, Liisa. Oikeus synnyttää anonyymisti – lapsen oikeus saada tietää geneettinen alkuperänsä. Näkökohtia puolesta ja vastaan. Naistutkimus 3/2005, s. 4 – 18.

Nieminen, Liisa. Lasten perus- ja ihmisoikeussuojan ajankohtaisia ongelmia. Lakimies 4/2004, s. 591 – 621.

Nätkin, Ritva. Moninaiset perhemuodot ja lapsen hyvä. Teoksessa Forsberg, Hannele & Nätkin, Ritva (toim.). Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä. Gaudeamus. Helsinki 2003, s. 16 – 38.

Pasanen, Kaarina & Tervonen-Arnkil, Kaisa. Avoimuutta adoptioon – yhteys voi säilyä. Teoksessa Timonen, Piritta (toim.). Adoptio – lapsen etu? Lastensuojelun Keskusliitto. Helsinki 2013, s. 51 – 87.

Pellonpää, Matti ym. Euroopan ihmisoikeussopimus. Talentum. Helsinki 2012.

Peltonen, Reetta & Timonen, Piritta. Kuinka paljon lapsen etu ja oikeudet painavat uudessa adoptiolaisissa. Teoksessa Timonen, Piritta (toim.). Adoptio – lapsen etu? Lastensuojelun Keskusliitto. Helsinki 2013, s. 12 – 33.

Pernu, Simo & Pohjola, Mikko. Ero ja isyys. Opas eroperheiden kanssa työskenteleville. Euroopan sosiaalirahasto ja sosiaali- ja terveysministeriö. 2011.

Rautiala, Matti. Isyyslaki. Lakimiesliiton kustannus. Helsinki 1978.

Ritala-Koskinen, Aino. (Uus)perhe lapsen silmin. Teoksessa Forsberg, Hannele & Nätkin, Ritva (toim.). Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä. Gaudeamus. Helsinki 2003, s. 121 – 139.

Ritala-Koskinen, Aino. Mikä on lapsen perhe? Tulkintoja lasten uusperhesuhteista. Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitos/sosiaalityö. Väestöntutkimuslaitos. Väestöliitto. Helsinki 2001.

Rätty, Tapio. Lastensuojelulaki. Käytäntö ja soveltaminen. Edita Publishing Oy. Helsinki 2010.

Salminen, Sakari; Burrell, Riitta & Lehtonen, Lasse. Hedelmöityshoidot, lisääntymisvapaus ja lapsen etu. Oikeustiede-Jurisprudentia 2007. Suomalainen lakimiesyhdistys. Vantaa 2007, s. 303 – 402.

Salminen, Sakari. Sijaissynnytys – sallitusta kielletyksi. Oikeustieto 1/2007, s. 17 – 20.

Salminen, Sakari. Keinoalkuisen lapsen oikeusasema. Teoksessa Lehtonen, Lasse (toim.). Bio-oikeus lääketieteessä. Edita. Helsinki 2006, s. 81 – 124.

Salminen, Sakari. Isyyden kumoaminen – aviomiehen kanneoikeus. Oikeustieto 5/2006, s. 10 – 13.

Silvola, Salla. Arviomuistio isyyslain uudistamistarpeista. Lausuntotiivistelmä. Mietintöjä ja lausuntoja 6/2012. Oikeusministeriö. Helsinki 2012.

Silvola, Salla. Arviomuistio sijaissynnytyjärjestelyistä. Selvityksiä ja ohjeita 52/2012. Oikeusministeriö. Helsinki 2012. (2012b).

Solantaus, Tytti. Homoseksuaalisten vanhempien lasten kehitys. Teoksessa Jämsä, Juha (toim.). Sateenkaariperheet ja hyvinvointi. Käsikirja lasten ja perheiden kanssa työskenteleville. PS-kustannus. Jyväskylä 2008, s. 72 – 85.

Sorainen, Antu. Turmeltuuko suomalainen lapsi? Pornografia, pedofilia ja pelottamisen taide. Teoksessa Kalha, Harri (toim.). Pornoakatemia! Eetos. Turku 2007, s. 199 – 229.

Valjakka, Eeva. Lapsen huolto, asuminen ja tapaamisoikeus. Teoksessa Litmala, Marjukka (toim.). Lapsen asema erossa. WSOY lakitieto. Helsinki 2002, s. 35 – 109.

Verkkójulkaisut

Aarnipuu, Tiia. Sateenkaariperheiden ABC. Neljäs, korjattu painos. Helsinki 2010. http://www.sateenkaariperheet.fi/userfiles/documents/abc-kirja_neljas_painos.pdf. Luettu 12.9.2013.

Hirvonen, Ari. Mitkä metodit? Opas oikeustieteen metodologiaan. Yleisen oikeustieteen julkaisuja. Helsinki 2011. http://www.helsinki.fi/oikeustiede/tutkimus_ja_julkaisut/julkaisut/yleinen_oikeustiede/hirvonen_mitka_metodit.pdf. Luettu 10.8.2013.

Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. <http://www.optula.om.fi/Etusivu>. Luettu 11.9.2013

Sateenkaariperheet ry. Lausunto adoptiolaista lakivaliokunnalle 27.10.2011. http://www.sateenkaariperheet.fi/userfiles/documents/Adoptiolausunto_Lakivaliokunnalle_27.10.2011_-_Sateenkaariperheet_ry.pdf. Luettu 20.9.2013.

Sateenkaariperheet ry. Lausunto isyyslain uudistamisesta 23.9.2011. http://www.sateenkaariperheet.fi/userfiles/documents/Lausunto_isyyslain_uudistamisesta_-_Sateenkaariperheet_ry_-_23_9_2011.pdf. Luettu 20.9.2013.

Sateenkaariperheet ry. Lisälausunto isyyslakia valmistelevalle työryhmälle 12.3.2013. http://www.sateenkaariperheet.fi/userfiles/documents/Lisalausunto_isyyslakia_valmistelevalle_tyoryhmalle_-_Sateenkaariperheet_ry_120313.pdf. Luettu 18.9.2013.

Sateenkaariperheet ry. Lausunto sijaissynnytystä koskevasta arviomuistiosta 13.11.2012. http://www.sateenkaariperheet.fi/userfiles/documents/Lausunto_sijaissynnytysta_koskevasta_arviomuistiosta_-_Sateenkaariperheet_ry_131112.pdf. Luettu 19.9.2013.

Sateenkaariperheet ry. Poliittiset tavoitteet vuosille 2010 – 2015. <http://www.sateenkaariperheet.fi/index.php?item=86>. Luettu 18.9.2013.

Sateenkaariperheet ry. Tiedote. Perheen sisäisen adoption kielto syrjintää 19.2.2013. http://www.sateenkaariperheet.fi/userfiles/documents/Tiedote_-_Perheen_sisaisen_adoption_kielto_syrjintaa_-_Sateenkaariperheet_ry_190213.pdf. Luettu 19.9.2013

Sateenkaariyhteisöt ry. Sateenkaariperheet ry huolissaan isyyslain uudistuksesta. <http://ranneliike.net/teema/sateenkaariperheet-ry-huolissaan-isyyslain-uudistuksesta?aid=9922>. Luettu 31.8.2013.

Seta ry. Poliittinen strategia vuosille 2009 – 2013. <http://www.seta.fi/index.php?k=17650>. Luettu 13.9.2013.

Silvola, Salla. Isyystutkimukset ja oikeudellinen vanhemmuus. Luentomateriaali 2013. http://www.helsinki.fi/oikeustiede/oppiaineet/medibio/luentosarja%202013/yoluento_isyys_2013.ppt. Luettu 18.9.2013.

Sosiaali- ja terveysministeriö. Komiteanmietintö 1999:1. Isätoimikunnan mietintö. <http://pre20031103.stm.fi/suomi/pao/julkaisut/paosisallys1.htm>. Luettu 15.8.2013.

Sosiaali- ja terveysministeriö. Lapset ja rekisteröity parisuhde. Rekisteröityihin parisuhteisiin liittyviä erityiskysymyksiä selvittäneen toimikunnan mietintö. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2003:10. Helsinki 2003. http://pre20031103.stm.fi/suomi/pao/rekparisuhde/osa1_3.htm#2. Luettu 19.8.2013.

Suomen virallinen tilasto (SVT). Adoptiot. Helsinki. Tilastokeskus. <https://www.stat.fi/til/adopt/index.html>. Luettu 17.9.2013.

Tasa-arvoinen Suomi ry. Kansalaisaloite tasa-arvoisen avioliittolain puolesta. <http://www.tahdon2013.fi>. Luettu 19.9.2013.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Hedelmöityshoidot 2010 – 2011. Tilastoraportti. http://www.thl.fi/tilastoliite/tilastoraportit/2012/Tr18_12.pdf. Luettu 10.6.2013.

Ulkoasiainministeriö. Ihmisoikeudet: Vireillä olevat ihmisoikeussopimukset. <http://www.um.fi/Public/default.aspx?nodeid=31373&contentlan=1&culture=fi-FI>. Luettu 7.11.2013.

Virallislähteet

HE 90/1974 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle lapsen asemaa koskevan lainsäädännön uudistamisesta.

HE 200/2000 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi virallistetusta parisuhteesta.

HE 76/2002 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi sukuolujen ja alkuiden käytöstä hedelmöityshoidossa ja isyyslain muuttamisesta.

HE 3/2006 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi hedelmöityshoidoista ja isyyslain muuttamisesta.

HE 198/2008 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi rekisteröidystä parisuhteesta annetun lain 9 § muuttamisesta.

HE 47/2011 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle adoptiota koskevan lainsäädännön uudistamiseksi sekä lasten adoptiota koskevan eurooppalaisen yleissopimuksen hyväksymiseksi ja laiksi sen lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta.

LaVM 15/2001 vp. Hallituksen esitys laiksi virallistetusta parisuhteesta.

XIV

LaVM 9/2011 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle adoptiota koskevan lainsäädännön uudistamiseksi sekä lasten adoptiota koskevan eurooppalaisen yleissopimuksen hyväksymiseksi ja laiksi sen lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta.

PeVL 59/2002 vp. Hallituksen esitys laeiksi sukusolujen ja alkioden käytöstä hedelmöityshoidossa ja isyyslain muuttamisesta.

PeVL 16/2006 vp. Hallituksen esitys laeiksi hedelmöityshoidoista ja isyyslain muuttamisesta.

PeVL 15/2011 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle adoptiota koskevan lainsäädännön uudistamiseksi sekä lasten adoptiota koskevan eurooppalaisen yleissopimuksen hyväksymiseksi ja laiksi sen lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta.

OIKEUSTAPAUKSET

Hovioikeus

Helsingin HO 24.8.2006, S 06/107

Korkein hallinto-oikeus

KHO 2008:53

KHO 2005:54

Korkein oikeus

KKO 2012:11

KKO 2010:16

KKO 2009:40

KKO 2002:13

KKO 2000:85

KKO 1999:77

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin

Laakso v. Suomi 15.1.2013

Godelli v. Italia 25.9.2012

Aune v. Norja 28.10.2010

Backlund v. Suomi 6.7.2010

Grönmark v. Suomi 6.7.2010

Schalk ja Kopf v. Itävalta 24.6.2010

Schwizgebel v. Sveitsi 10.6.2010

E.B. v. Ranska 22.1.2008

Jäggi v. Sveitsi 13.7.2006

Shofman v. Venäjä 24.11.2005

Mikulic v. Kroatia 7.2.2002

Nylund v. Suomi 29.6.1999

Court of Appeal for Ontario

A.A. v. B.B. 1.2.2007

Löytyy internetistä osoitteesta

<http://www.ontariocourts.ca/decisions/2007/january/2007ONCA0002.pdf>. Luettu 18.9.2013.

LYHENTEET

AdL	adoptiolaki 20.1.2012/12
ElatusL	laki lapsen elatuksesta 5.9.1975/704
EIS	Euroopan neuvoston Yleissopimus ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojelemiseksi (SopS 19/1990)
EIT	Euroopan ihmisoikeustuomioistuin
FB	föräldrabalk (1949:381)
HE	hallituksen esitys
Hedelmöityshoitola	laki hedelmöityshoidoista 22.12.2006/1237
HO	hovioikeus
HolhtL	laki holhoustoimesta 1.4.1999/442
IsyysL	isyyslaki 5.9.1975/700
IsyystutkimusL	laki oikeusgeneettisestä isyystutkimuksesta 3.6.2005/378
KHO	korkein hallinto-oikeus

XVII

KKO	korkein oikeus
KP-sopimus	Kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus (Sops 8/1976)
LaVM	lakivaliokunnan mietintö
LHL	laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 8.4.1983/361
LoL	laki lapseksi ottamisesta 8.2.1985/153
LOS	YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista (SopS 60/1991)
OK	oikeudenkäymiskaari 1.1.1734/4
OM	oikeusministeriö
ParisuhdeL	laki rekisteröidystä parisuhteesta 9.11.2001/950
PeVL	perustuslakivaliokunnan lausunto
PL	Suomen perustuslaki 11.6.1999/731
STM	sosiaali- ja terveysministeriö
TSS-sopimus	Taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva yleissopimus (Sops 6/1976)
TäytäntöönpanoL	laki lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanosta 16.8.1996/619
vp	valtiopäivät
VPL	laki isyyslain voimaantulosta 5.9.1975/701
YK	Yhdistyneet kansakunnat

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen tausta

Vanhemmuus on viime vuosikymmeninä kokenut murroksen. Lapset syntyvät yhä useammin avioliiton ulkopuolisiin parisuhteisiin ja toisaalta ne perheet ja suhteet, joihin lapsia syntyy, tai muulla tavoin hankitaan, eivät myöskään itsestäänselvästi tarkoita enää heteroseksuaalisia suhteita, vaan lapsia saadaan yhä enemmän myös perheisiin, joiden vanhemmat ovat samaa sukupuolta. Joissakin perheissä vanhempia voi olla useampia kuin kaksi. Osa näistä vanhemmista elää rekisteröidyssä parisuhteessa.

Parisuhteen rekisteröiminen mahdollistui Suomessa vuonna 2002, kun parisuhdelaki tuli voimaan. Julkisuudessa on ollut viime aikoina esillä ehdotus tasa-arvoisesta avioliittolaista, joka mahdollistaisi samaa sukupuolta olevien henkilöiden avioliiton. Homo- ja lesbosuhteiden virallistamista koskevan keskustelun yhteydessä on noussut esiin myös kysymys lesbo- ja homoparien oikeudesta hankkia lapsia. Olen havainnut, että tässä keskustelussa on herännyt huoli lapsesta ja lapsen edusta. Joissain kannanotoissa vanhempien homoseksuaalisuus on nähty vaarana lapsen normaalille kehitykselle.

Tämä julkinen keskustelu toimi eräänä kimmokkeena OTM -tutkielmalleni. Lisäksi olin jo seminaariin osallistuessani innostunut ajatuksesta tutkia isyyslakia ja sen uudistushanketta. Tutkimukseni aiheeksi kiteytyi lopulta vanhemmuuden määräytyminen Suomen lainsäädännössä. Tutkimuksessani pyrin selvittämään, miten vanhemmuus määräytyy juridisesti. Seksuaalivähemmistöjen aseman kannalta tarkastellen tutkin, miten lainsäädäntö mahdollistaa erilaisten perhemallien mukaisen vanhemmuuden. Erityisenä kiinnostukseni kohteena ovat siten ns. sateenkaariperheet¹, joissa vanhemmat ovat samaa sukupuolta ja/tai jotka muodostuvat useammasta kuin kahdesta vanhemmasta.

Tutkimukseni kohteena on ensinnäkin isyyslaki 5.9.1975/700 ja se, miten isyyslain järjestelmässä isyys määräytyy. Yhteiskuntamme, perhesuhteet ja toisaalta tavat hankkia

¹ Sateenkaariperheillä tarkoitan tutkimuksessani paitsi homo- ja lesboparien muodostamia perheitä lapsineen, myös perheitä, jotka muodostuvat useammasta kuin kahdesta, usein homoseksuaalisesta vanhemmasta. Sateenkaariperheitä ovat esimerkiksi lesboparin ja siittiöiden luovuttajana toimineen miehen muodostamat kolmiapilaperheet, tai naisparin ja miesparin muodostamat neliapilaperheet lapsineen.

lapsia ovat muuttuneet isyyslain säätämisen ajoista. Kykeneekö isyyslaki vastaamaan tähän muutokseen?

Nykyään myös adoptio ja hedelmöityshoidot ovat hyväksytyjä keinoja tulla vanhemmiksi. Tämä johtaa väistämättä siihen, että vanhemmuus ei perustu enää itsestään selvästi pelkkiin biologisiin lähtökohtiin. Tarkastelen tutkimuksessani isyyslain ohella lakia hedelmöityshoidoista 22.12.2006/1237, adoptiolakia 20.1.2012/22 sekä lakia rekisteröidystä parisuhteesta 9.11.2001/950.

Äitiyden määrittely on ollut tähän saakka melko ongelmatonta. Äiti on perinteisesti ollut pääsääntöisesti se nainen, joka lapsen on synnyttänyt. Isyyslain uudistamisen yhteydessä on ehdotettu, että Suomessa otettaisiin käyttöön isyysolettamaa vastaava äitiysolettama (tai vanhemmuusolettama) tilanteissa, joissa äiti ja hänen samaa sukupuolta oleva kumppaninsa hankkivat yhdessä lapsen hedelmöityshoitojen avulla. Tämä mahdollistaisi synnyttäneen äidin lisäksi lapselle toisen juridisen äidin. Ruotsissa tällainen äitiysolettama on käytössä.² Myös sijaissynnytystilanteet monimutkaistavat tilannetta äitiyden osalta. Tarkastelen tutkimuksessani myös kysymystä siitä, miten Suomen lainsäädäntö suhtautuu sijaissynnytyksellä saavutettuun äitiyteen ja vanhemmuuteen ja millaisia ongelmakohtia sijaissynnytyksiin liittyy. Tällä hetkellä hedelmöityshoitoavusteinen sijaissynnytys on laissa kielletty.

Perinteisesti vanhemmuus on ollut vahvasti sidoksissa biologiseen siteeseen. Edellä mainitut tilanteet; adoptio, hedelmöityshoidot, samaa sukupuolta olevat vanhemmat ja sijaissynnytys haastavat tämän lähtökohdan. Lainsäädännöllisiä ratkaisuja ja sateenkaariperheiden asemaa vanhemmuuslainsäädännössä tarkastellessa nousee esiin kysymys siitä, tulisiko juridisen vanhemmuuden määräytyä ensisijaisesti geneettisillä, biologisilla, sopimuksenvaraisilla vai sosiaalisilla perusteilla ja onko jollekin näistä vanhemmuuden määräytymisen tavoista annettu lainsäädännössä etusija.

Käsittelen tutkimuksessani myös lapsen etua. Lapsen etu on paitsi lapsioikeuden yleinen periaate, joka tulee esiin paitsi lainsäädännössä ja kansainvälisissä

² Föräldrabalk (1949:381) 1 kap. 9 § ”Har insemination utförts på modern enligt 6 kap. lagen (2006:351) om genetisk integritet m.m. eller har befruktning av moderns ägg utförts enligt 7 kap. samma lag med samtycke av en kvinna som var moderns maka, registrerade partner eller sambo och är det med hänsyn till samtliga omständigheter sannolikt att barnet har avlats genom inseminationen eller befruktningen, ska den som har lämnat samtycket anses som barnets förälder”.

”Ett föräldraskap enligt första stycket fastställs genom bekräftelse eller dom. Det som sägs i 4 § om bekräftelse av faderskap tillämpas också i fråga om bekräftelse av ett sådant föräldraskap”. Lag (2009:254).

ihmisoikeussopimuksissa, myös moraalinen argumentti, jolla voidaan perustella lähes mitä tahansa näkökulmia hyvin erilaisista lähtökohdista käsin. Olisi mielenkiintoista tietää ja pystyä osoittamaan tieteellisesti, millainen vanhemmuuden malli turvaisi lapsen edun. Tähän en oikeustieteellisessä tutkimuksessani kuitenkaan pysty. Sen sijaan pystyn esittämään, mitä lapsen edusta on kirjoitettu ja mitä sen toteutumiseen on katsottu tarvittavan sekä pohtimaan esittämäni kysymystä. Pyrin tutkimuksessani tuomaan erityisesti esiin, millaista argumentointia homo- ja lesboparien vanhemmuutta kohtaan on esitetty, miten lapsen etuun on näissä puheenvuoroissa vedottu ja mitä tutkimusten perusteella voidaan päätellä homo- ja lesbovanhempien vanhemmuudesta.

Paitsi yleisemmällä tasolla, tarkastelen myös, miten lapsen edun katsotaan toteutuvan kunkin vanhemmuuden määräytymistä koskevan lain kontekstissa. Pyrin myös tuomaan esiin, miten vanhemmuutta koskeva lainsäädäntö, lakien esityöt ja oikeuskäytäntö ilmentävät taustalla olevaa joko julkilausuttua tai osin vaiettua käsitystä lapsen edusta ja usein sitä kautta myös priorisoidusta vanhemmuuden mallista.

1.2 Tutkimuskysymykset, tutkimusaineisto ja tutkimuksen metodi

Tutkimukseni tarkoituksena on ensisijaisesti selvittää, miten vanhemmuus määräytyy Suomen lainsäädännössä, sekä tarkastella voimassa olevaa lainsäädäntöä kriittisesti. Lisäksi pyrin tuomaan esiin, millaista vanhemmuutta ja vanhemmuuden malleja nykyinen lainsäädäntö suojaa ja millaista perhekäsitystä ja käsitystä lapsen edusta suhteessa erilaisiin vanhemmuuksiin se ilmentää. Olen erityisen kiinnostunut siitä, miten lainsäädäntö kykenee vastaamaan lesbo- ja homoparien sekä apilaperheiden vanhemmuusratkaisuihin ja miten lainsäädäntöä kenties pitäisi tästä näkökulmasta kehittää.

Toiseksi, pyrin selvittämään tutkimuksessani, mitä lapsen edulla tarkoitetaan ja mitä lapsen edusta suhteessa sateenkaariperheiden vanhemmuuteen on kirjoitettu. Tutkin myös, miten lapsen etu nähdään kunkin vanhemmuuden määräytymistä koskevan lain kontekstissa ja miten lapsen etua pyritään kunkin lain kohdalla toteuttamaan. Pohdin myös, millainen vanhemmuuden malli turvaisi lapsen edun ja tulisiko juridisen vanhemmuuden määräytyä ensisijaisesti geneettisillä, biologisilla, sopimuksenvaraisilla vai sosiaalisilla perusteilla.

Tutkimusaineistona tutkielmassani hyödynnän isyyslakia 5.9.1975/700, hedelmöityshoitolakia 22.12.2006/1237, adoptiolakia 20.1.2012/22 ja lakia rekisteröidystä

parisuhteesta 9.11.2001/950, sekä näiden lakien esitöitä, lakien uudistamista koskevia arviomuistioita, oikeuskirjallisuutta sekä tuomioistuinten ratkaisuja. Tällaisia ovat muun muassa korkeimman oikeuden (KKO) ja Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) ratkaisut. Lisäksi olen käyttänyt tutkimuksessani runsaasti myös muuta kuin oikeustieteellistä materiaalia. Tällaista materiaalia ovat esimerkiksi sateenkaariperheiden asemaa käsittelevä kirjallisuus ja verkkoaineistot.

Tutkimuksessani hyödynnän kahta metodia. Ensimmäkin tutkimukseni osallistuu oikeuspoliittiseen keskusteluun ja tutkimukseni voi sanoa olevan näin ollen oikeuspoliittinen. Oikeuspoliittisen tutkimuksen leimallinen piirre on yhteiskuntatieteellisen ja oikeudellisen näkökulman yhdistäminen.³ Litmala kuvaa oikeuspoliittista tutkimusta osuvasti kutsumalla sitä sekä lainsäätäjän tueksi, että vahtikoiraksi. Oikeuspoliittisen tutkimuksen tukitehtävänä on tuoda esiin epäkohtia, sääntelyn tarvetta ja kuvata kattavasti sitä kohdealaa ja sosiaalista todellisuutta, johon lainvalmistelu kohdistuu. Vaikka oikeuskäytäntö tuottaa tietoa lakien toimivuudesta, on muistettava, että vain harvat reaali maailmassa esiintyvistä oikeudellista ongelmista ja riidoista ratkaistaan tuomioistuimissa. Oikeuspoliittisen tutkimuksen tarkoituksena on tuottaa tällaista tietoa ja tarkastella, täyttääkö nykylainsäädäntö ne tavoitteet ja tehtävät, joita hyvin toimivilta järjestelmiltä voidaan edellyttää.⁴

Vahtikoiraroolissaan oikeuspoliittisen tutkimuksen pääasiallinen tehtävä on arvioida kriittisesti jälkikäteen yksittäisiä lakiuudistuksia ja järjestelmää kokonaisuutena, niin lainsäädäntötoimintaa, kuin myös lainsäätäjän valitsemia sääntelystrategioita ja -instrumentteja. Myös eri toimijoiden, kuten kansalaisten ja oikeuselämän eri toimijaryhmien oikeusjärjestelmää koskevat käsitykset ovat huomionarvoisia, paitsi sinänsä, myös oikeusjärjestelmän toimivuuden ja vaikutusten kannalta.⁵

Omassa tutkimuksessani tuon esiin niitä epäkohtia, joita sateenkaariperheiden vanhempien juridisen aseman sääntelyyn liittyy, sekä myös lainsäädännön suhteen esitettyjä kehittämisehdotuksia. Näkökulmani painottuu sateenkaariperheiden asemaan vanhemmuuslainsäädännössä, mutta otan kriittisesti kantaa vanhemmuuden määräytymistä

³ Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Verkkojulkaisu.

⁴ Litmala 2005, s. 47 – 48.

⁵ Litmala 2005, s. 47 – 48.

koskeviin lakeihin ja niissä valittuihin ratkaisuihin myös muuten kuin sateenkaariperheiden näkökulmasta.

Toisena tutkimukseni metodina on lainoppi, tarkemmin ilmaistuna ongelmakeskeinen lainoppi. Lainopin tehtävänä on tulkita ja systematisoida voimassa olevia normeja ja tutkia, mikä merkitys laista ja muista oikeuslähteistä löytyvällä materiaalilla on, antaa kuvaus voimassa olevasta oikeudesta. Lainopissa näkökulma oikeuteen on oikeuden sisäinen.⁶ Ongelmakeskeisessä lainopissa oikeustiede näyttäytyy yhteiskuntatieteenä ja kiinnostuksen keskiössä on se, kuinka oikeus toimii yhteiskunnassa ja toteuttaa niitä päämääriä, joita sille on annettu normatiivista järjestelmää muotoiltaessa. Oikeus on vahvasti historiaan ankkuroituva osa yhteiskuntatodellisuutta.⁷ Lainoppia hyödyntäen tutkin voimassa olevaa vanhemmuuslainsäädäntöä ja kuvaan näiden lakien sisältöä ja tulkintaa ja toisaalta sitä, miten nämä lait toimivat käytännössä.

1.3 Tutkimuksen rakenne

Olen jakanut tutkimukseni kahdeksaan lukuun, joista *1 Johdanto* oli ensimmäinen.

Luvussa *2 Heteroydinperheestä kohti perheiden monimuotoisuutta* käsittelem erilaisten perheiden teemaa. Luvussa *3 Lapsen etu*, tarkastelen lapsen etua niin lainsäädännössä, perus- ja ihmisoikeuksien näkökulmasta, kuin myös lapsen etua suhteessa sateenkaariperheiden perhemalleihin. Luvussa *4 Isyyslain mukainen isyys, äitiys*, käsittelem laajalti isyyslakia 5.9.1975/700, jota ollaan parhaillaan uudistamassa. Luvun viimeinen kappale käsittelee äitiyden määräytymistä. Luku *5 Vanhemmuuden määräytyminen ja lapsen etu hedelmöityshoidoissa* käsittelee hedelmöityshoitolakia 22.12.2006/1237 sekä hedelmöityshoitolain kieltämää hedelmöityshoitoavusteista sijaissynnytystä ja sen problematiikkaa. Luvussa *6 Adoptio* tutkin tuoretta, vuonna 2012 voimaan tullutta adoptiolakia 20.1.2012/22. Luvussa *7 Sateenkaariperheet ja vanhemmuuslainsäädäntö*, kuvaan sateenkaariperheiden lainsäädännöllistä asemaa sekä niitä vanhemmuuslainsäädännön ulkopuolisia, vaihtoehtoisia vanhemmuussuhteiden järjestämisen keinoja, joita sateenkaariperheet hyödyntävät silloin, kun heidän vanhemmuusjärjestelynsä eivät tule lainsäädännön silmissä tunnistetuiksi. Lisäksi tuon

⁶ Hirvonen 2011, s. 21 – 26. Verkkojulkaisu.

⁷ Kangas 1997, s. 90 – 94.

esiin niitä kehittämistoiveita, joita sateenkaariperheiden taholta on vanhemmuuslainsäädäntöä kohtaan esitetty.

Viimeisessä luvussa 8 *Johtopäätökset* esittelen tutkimukseni päätulokset sekä pohdin niiden merkitystä ja tutkimuksen pohjalta heränneitä ajatuksiani. Esitän myös omat *de lege ferenda* -ehdotukseni nykyisen lainsäädännön kehittämiseksi.

2 HETEROYDINPERHEESTÄ KOHTI PERHEIDEN MONIMUOTOISUUTTA

2.1 Sateenkaariperheet

Sateenkaariperheillä tarkoitetaan usein kaikkia seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia homojen, lesbojen, bi- ja transihmisten lapsiperheitä. Sateenkaariperheen käsitteellä halutaan tuoda esille nimenomaan perheiden kirjoa. Sateenkaariperheiden vanhempina toimii vähemmän miehiä kuin naisia. Homo- ja biseksuaalisilla miehillä on kuitenkin useammin lapsiperheitä, kuin mitä julkisesta keskustelusta voidaan päätellä. Perheet ovat useimmiten yksinhuoltaja- tai uusperheitä, mutta yhä useammin miehet ja miesparit saavat lapsia myös yhdessä naisen tai naisparin kanssa. Suomessa on arvioitu olevan tuhansia sateenkaariperheitä. Jämsän mukaan seksuaalivähemmistöt ovat määrällisesti verrattavissa suomenruotsalaiseen vähemmistöön.⁸ Mistään marginaalista ei näin ollen ole kysymys.

Omassa tutkimuksessani tarkoitan sateenkaariperheillä ensisijaisesti homo- ja lesbovanhempien muodostamia, kahden tai useamman vanhemman perheitä. Rajaan tutkimuksestani pois sukupuolenvaihdosleikkauksen suorittaneet ns. *transsukupuoliset*⁹ henkilöt, koska näiden henkilöiden mukaan ottaminen edellyttäisi myös sukupuolenvaihdosta koskevan lainsäädännön ja problematiikan mukaan ottamisesta, ja tämä olisi laajentanut tutkimustani tarpeettoman paljon.

Lapsia voi syntyä ja tulla sateenkaariperheeseen monin eri tavoin. Osa aikuisista tulee vanhemmiksi synnyttämällä lapsen itse, toisilla lapsen synnyttää puoliso tai ystävä. Joissakin järjestelyissä on sovittu useamman kuin kahden vanhemman kesken vanhemmiksi ryhtymisestä. Naisparien perheessä elävien lasten biologinen isä voi olla tuntematon, jos lapsi on saanut alkunsa hedelmöityshoitoklinikalla luovutetuista sulusoluista. Osalla naisparien kanssa elävistä lapsista on olemassa oleva isä tai kaksi isää. Se, miten isät osallistuvat lasten elämään, vaihtelee perheittäin. Joissakin tapauksissa mies, joka on lapsen biologinen isä, on toiminut vain tunnettuna sulusolujen luovuttajana, kun taas joissakin perheissä lapsi viettää isänsä tai isiensä kanssa paljon aikaa. Vastaavasti

⁸ Jämsä 2008, s. 26 – 27.

⁹ <http://fi.wikipedia.org/wiki/Transsukupuolisuus>: ”*transsukupuolisuus on sukupuolittumisen ilmiö, jossa henkilö kokee kuuluvansa vastakkaiseen sukupuoleen kuin mihin hänet on syntymässä luokiteltu sukuelinten perusteella.*”

miesparien perheissä elävien lasten mahdolliset äidit osallistuvat lasten elämään vaihtelevasti.¹⁰

Jämsä on jaotellut sateenkaariperheet *ydinperheisiin*, joita ovat kahden tosiasiallisen vanhemman ja heidän yhteisten lastensa perheet. Näitä ovat naisparien perheet, joiden lapsilla ei ole tosiasiallista isää tai isiä ja ne harvinaiset miesperheet, joissa lapsen äiti tai äidit eivät syystä tai toisesta ole lapsen elämässä. *Uusperheitä* ovat perheet, joiden lapset ovat syntyneet toisen tai molempien vanhempien edellisissä homo- tai heterosuhteissa. Osa sateenkaariperheistä on *yhden vanhemman ja lapsen muodostamia perheitä*. Osa kaikista sateenkaariperheiden vanhemmista ja huomattava enemmistö homo- ja bi-miehistä toimii lapsen *etävanhempina*. Kasvava osa sateenkaariperheistä on ns. *kolmi- ja neliapilaperheitä*, joissa perhettä on alussa asti perustamassa useampia kuin kaksi aikuista. Apilaperheitä ovat esimerkiksi miesparin ja naisparin yhdessä perustama neliapilaperhe ja miesparin ja yksittäisen naisen tai naisparin ja yksittäisen miehen yhdessä muodostamat kolmiapilaperheet. Apilaperheellisyys on monen homo- ja bi-miehen väylä tulla vanhemmaksi. Monelle naiselle se on tapa saada lapsi, jonka elämässä on olemassa isä tai kaksi ilman, että naisella itsellään on miessuhdetta.¹¹

Yksi apilaperheitä yhdistävä ongelma on, että kaikkien vanhempana toimivien aikuisten vanhemmuutta ei voida juridisesti vahvistaa. Suomen tämänhetkisen lainsäädännön mukaan lapsella voi olla enintään kaksi vanhempaa. Tämä aiheuttaa lapsen asemaan turvattomuutta ja saattaa kriisitilanteissa vaikeuttaa vanhempien keskinäisiä välejä.¹²

2.2 Perheen ja vanhemmuuden muutokset – huoli ehjän ydinperheen katoamisesta

Naistutkimuksessa omaksutun käsityksen mukaan perheen, äitiyden, isyyden tai ylipäätään vanhemmuuden käsitteet eivät ole itsestäänselvyksiä, vaan ne saavat vaihtelevia sisältöjä eri aikoina ja eri yhteiskunnissa.¹³ Tämä tarkoittaa, että näkemykset oikeanlaisesta vanhemmuudesta ovat sidoksissa kulloiseenkin yhteiskunnalliseen tilanteeseen ja yhteiskunnassa vallitsevaan arvomaailmaan. Lainsäädäntö viimekädessä ilmentää säätämisaikojensa yhteiskunnallista arvomaailmaa ja suvaitsevuuden astetta.

¹⁰ Jämsä 2008, s. 26 – 27.

¹¹ Jämsä 2008, s. 37 – 41.

¹² Jämsä 2008, s. 37 – 41.

¹³ Nieminen, Naistutkimus 3/2005, s. 6.

Tutkielmani aihepiiri, vanhemmuus ja erityisesti sateenkaariperheiden vanhemmuus voimassa olevan lainsäädännön kannalta, edellyttää tämän lähtökohdan ymmärtämistä. Oikeus ei ole koskaan erillinen osa yhteiskuntaa, vaan ikään kuin yhteiskunnan peili.

Nätkin katsoo, että julkisessa perhekeskustelussa etsitään alituisesti alkuperäistä, oikeaa ja luonnollista perhettä. Keskeinen käsite tässä keskustelussa on ”ehjä ydinperhe”, joka lepää vanhempien parisuhteen ja erityisesti heteroseksuaalisen parisuhteen varassa ja jonka usein uskotaan olevan myös lapsille paras perhemuoto.¹⁴ Jo käsitteellisesti perhe sisältää perinteisesti oletuksen vanhempien heteroseksuaalisesta parisuhteesta ja homoseksuaalisuus taas on nähty epäluonnollisena ja ei-reproduktiivisena käyttäytymisenä.¹⁵ Perheiden koostumus ja vanhemmuus kuitenkin muuttuvat koko ajan. Sekä isyys että äitiys ovat muuttuneet Suomessa viime vuosikymmeninä ja varsinkin 2000-luvulla. Vanhat kulttuuriset ja yhteiskunnalliset odotukset eivät täysin vastaa enää sitä todellisuutta, jossa nykyisin elämme, eikä ydinperheen ihanne aina vastaa arkitodellisuuttamme. Uusien perhemuotojen lisäksi heteroseksuaalisuus ei ole enää itsestäänselvää liittyen vanhemmuuteen.¹⁶

Perhe ja siinä tapahtuvat muutokset ovat nostattaneet myös yhteiskunnallista huolta perheinstituution katoamisesta. Perheinstituutiota koskevan huolen saattamana on eri tahoilla käydyissä yhteiskuntakeskusteluissa noussut esiin huoli myös lapsista. Perheiden purkautumiset ja uudelleen muotoutumiset on joissakin kannanotoissa nähty erityisenä riskinä lapsille, olipa kyse sitten yksinhuoltajaperheistä tai homoseksuaalien perheistä. Niin adoptoidut, naisten yksinään hankkimat, kuin avusteisin menetelmin alkunsa saaneet lapset kuuluvat tähän riskinalaiseksi tulkittuun ryhmään. Huoleen lapsen hyvinvoinnista kytkeytyy siis keskeisellä tavalla huoli ”oikeanlaisesta” perheestä.¹⁷

Vaikka perhemallien moninaistuminen kohtaa varmasti myös vastustusta, yleisesti ottaen suhtautuminen perinteisestä ydinperhemallista poikkeaviin perhemalleihin on tullut suvaitsevaisemmaksi. Tämän tulkintani puolesta puhuvat mm. parisuhdelain säätäminen vuonna 2002 ja perheen sisäisen adoption mahdollistuminen vuonna 2009.

¹⁴ Nätkin 2003, s. 16.

¹⁵ Collier 1995, s. 88 & 97.

¹⁶ Pernu & Pohjola 2011, s. 7.

¹⁷ Ritala-Koskinen 2001, s. 9 – 10; Litmala 2003, s. 4 & 43.

Oikeusjärjestelmä siis heijastelee aikansa moraalisia arvoja. Oikeusjärjestelmän ja vanhemmuuskulttuurin välillä vallitseekin mielenkiintoinen vuorovaikutussuhde. Yhtäältä vallitsevien vanhemmuuskäsitysten muutokset pakottavat lainsäätäjän tarkistamaan ja uudelleen muotoilemaan vanhemmuuden oikeudellisia reunaehtoja. Toisaalta lainsäädännöllä vaikutetaan myös tietoisesti tietynlaisen vanhemmuuskulttuurin vahvistumisen puolesta. Oikeusjärjestelmä on siten olennainen osa niitä kulttuurisia osatekijöitä, jotka vaikuttavat vanhemmuuden määrittelyyn.¹⁸

2.3 Vanhemmuuden mallit

Perinteisen ydinperhemallin rinnalle on tullut enenevässä määrin myös monimuotoisempia perhetyyppisiä. Esimerkiksi erilaiset nykyaikaiset toimenpiteet, kuten adoptio ja sijaissyntyminen, hankaloittavat perheen käsitteen määrittelyä juridisesti ja myös biologisesti. Myös mahdollisuus muun muassa parisuhteen rekisteröimiseen, sekä uudelleen avioitumiset ovat mullistaneet perheen määrittelyä. Uusperheisyys onkin lisääntymässä perhestabiliteetin heikkenemisen myötä.¹⁹ Myös sateenkaariperheissä toteutetaan monenlaisia vanhemmuuden malleja. Keskeisempiä vanhemmuuden erontekoja ovat jako yhtäältä sosiaaliseen, biologiseen, juridiseen ja geneettiseen vanhemmuuteen.²⁰

2.3.1 Juridinen eli oikeudellinen vanhemmuus

Juridisella eli oikeudellisella vanhemmuudella viitataan siihen, millaisia vanhemmuuden vaihtoehtoja Suomen lainsäädäntö mahdollistaa. Oikeudellisen, vahvistetun vanhemmuuden perusteella määräytyy muun muassa lapsen sukunimi, lapsen oikeus saada elatusta vanhemmiltaan, olla vanhempansa huollossa, asua vanhempansa luona, tavata sitä vanhempaa, jonka luona ei asu ja oikeus periä vanhempansa. Lainsäädäntö määrittelee lapsen ja vanhemman välisen suhteen oikeudet ja velvollisuudet.²¹ Juridinen vanhempi voi

¹⁸ Kurki-Suonio 1996, s. 4; ks. myös Aarnio 1984, s. 7, joka on kuvannut oikeuden ja yhteiskuntakulttuurin kehäliikettä seuraavasti: ”Perhekäsitys on monin sivein liittynyt yhteiskunnan taloudelliseen ja kulttuuriseen perustaan ja tuon perustan muutoksiin. Yhteiskunta itsessään muotoilee käsityksiä siitä, mitä oikeuden alueella pidetään oikeana ja vääränä, hyvänä ja huonona. Nämä käsitykset puolestaan ajautuvat sisään lainsäädäntöön, joka edelleen vaikuttaa takaisin yhteiskuntaan”.

¹⁹ Gottberg 2010, s. 155. Tällä hetkellä Suomen lainsäädännössä on voimassa sijaissyntyiskielto, joka perustuu hedelmöityshoitolaain 8 §:n 6 kohtaan, jonka mukaan hedelmöityshoitoa ei saa antaa, jos on syytä olettaa, että lapsi aiotaan antaa ottolapseksi.

²⁰ Moring 2013, s. 56.

²¹ Salminen 2006, s. 83; Moring 2013, s. 57; Ritala-Koskinen 2001, s. 56 – 60.

olla tai olla olematta biologinen vanhempi, geneettinen vanhempi tai sosiaalinen vanhempi.²²

Oikeudellinen vanhemmuus voi syntyä monin tavoin. Keskeisiä lakeja ovat isyyslaki (5.9.1975/700), laki hedelmöityshoidoista (22.12.2006/1237), adoptiolaki (22/2012) sekä laki rekisteröidystä parisuhteesta (9.11.2001/950).

2.3.2 Biologinen ja geneettinen vanhemmuus

Biologisella vanhemmalla viitataan yleensä lapsen synnyttäneeseen äitiin ja siihen mieheen, jonka sukusolusta lapsi on saanut alkunsa. Aina biologinen vanhempi ei kuitenkaan ole lapsen geneettinen vanhempi. Näin on esimerkiksi tilanteessa, jossa lapsi on saanut alkunsa luovutetusta munasolusta. Tällaisessa tapauksessa lapsen synnyttänyt äiti on hänen biologinen vanhempansa ja munasolun luovuttaja geneettinen vanhempi. Etenkin sateenkaariperheiden kohdalla puhutaan usein biologisista ”vanhemmista”, joita ei mielletä vanhemmiksi sanan varsinaisessa merkityksessä. Tällöin puhutaan juuri sukusolujen luovuttajista tai vanhemmista, jotka ovat antaneet lapsensa adoptoitavaksi.²³

Biologisen vanhemmuuden vahva institutionaalinen asema on tunnistettavissa kulttuurissamme. Biologisia vanhempia pidetään kulttuurissamme lähtökohtaisesti lapsen ”oikeina vanhempina”. Tämä näkyy Ritala-Koskisen mukaan esimerkiksi lapsen huoltoa ja tapaamista ja isyyden vahvistamista koskeissa laeissa ja niiden toteuttamisen käytännöissä, jotka vahvistavat tulkintaa biologisesta vanhemmasta oikeana vanhempana.²⁴ Asiantuntijat ovat myös katsoneet, että lapsen suhdetta biologiseen vanhempaan tulee ylläpitää. Jos lapsen tunteet muualla asuvaan biologiseen vanhempaan kielletään, tästä seuraa ongelmia. Samoin asiantuntijat pitävät ongelmallisena, jos lapsella ei ole tietoa omista biologisista vanhemmistaan.²⁵

²² Moring 2013, s. 57.

²³ Moring 2013, s. 57.

²⁴ Ritala-Koskinen 2003, 124 & 130.

²⁵ Ritala-Koskinen 2001, s. 196; ks. myös Nieminen, Naistutkimus 3/2005, s. 12. Niemisen mukaan adoptoitavaksi annettujen suomalaisten lasten määrän jyrkkä väheneminen viittaa siihen, ettei kulttuurissamme ole helppo irrottautua biologisista perhesiteistä ja niihin liittyvistä yksilöllisistä ja kulttuurisista merkityksistä.

2.3.3 Sosiaalinen vanhemmuus

Sosiaalisella vanhemmuudella tarkoitetaan lapsen kanssa asumista, arjen jakamista hänen kanssaan, sekä vaihtelevassa määrin hoidon, huolenpidon ja ajan antamista lapselle. Sosiaalisessa mielessä oikea vanhempi on se, joka hoitaa ja huolehtii lapsesta.²⁶

Sosiaaliseen vanhemmuuteen liittyy myös *psykologinen ulottuvuus*. Lapsen ja vanhemman psykologisessa suhteessa on kyse siitä, kenet lapsi tunnetasolla kokee omaksi vanhemmakseen. Kyse on vanhemman ja lapsen välisestä tunnesuhteesta.²⁷

Sosiaalinen vanhempi voi olla tai olla olematta juridinen ja/tai biologinen vanhempi. Moring kutsuu omassa väitöstutkimuksessaan *Oudot perheet* sosiaalisiksi vanhemmaksi sellaista vanhempaa, jonka asema lapsen elämässä perustuu ennen kaikkea sosiaaliselle suhteelle ja jonka vanhemmuus perustuu tämän sosiaalisen suhteen ylläpitämiselle.²⁸ Sateenkaariperheissä on usein sellaisia sosiaalisia vanhempia, jotka eivät ole juridisia vanhempia, sillä kuten todettu, Suomen lainsäädäntö ei mahdollista enempää kuin kaksi juridista vanhempaa.²⁹

2.4 Rekisteröity parisuhde

ParisuhdeL (laki rekisteröidystä parisuhteesta 9.11.2001/950) tuli voimaan Suomessa 1.3.2002, viimeisenä pohjoismaista.³⁰ Vuoden 2002 loppuun mennessä rekisteröintejä oli yhteensä 456, joista 207 naisparia ja 249 miesparia.³¹ Suhteensa voivat parisuhdeL 1 §:n mukaan rekisteröidä samaa sukupuolta olevat henkilöt, jotka ovat täyttäneet 18 vuotta. Parisuhteen rekisteröimisellä on lähtökohtaisesti samat oikeusvaikutukset kuin avioliiton solmimisella.³²

²⁶ Ritala-Koskinen 2003, s. 58; Huttunen 2001, s. 62 – 63.

²⁷ Ritala-Koskinen 2003, s. 58.

²⁸ Moring 2013, s. 56.

²⁹ Aarnipuu 2010, s. 32. Verkkojulkaisu.

³⁰ Jänterä-Jareborg 2003, s.147.

³¹ Sosiaali- ja terveysministeriö. Lapset ja rekisteröity parisuhde. Rekisteröityihin parisuhteisiin liittyviä erityiskysymyksiä selvittäneen toimikunnan mietintö 2003, s. 16. Verkkojulkaisu; ks. Kuosmanen 2007, s. 37, joka puhuu ”sateenkaarifamilistisesta käännteestä”, jolla tarkoitetaan lapsiperhe-elämäntavan yleistymistä lesbojen ja homojen keskuudessa ja johon vaikutti suuresti vuonna 2002 säädetty parisuhdelaki.

³² HE 198/2008 vp (Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi rekisteröidystä parisuhteesta annetun lain 9 § muuttamisesta), s. 3.

ParisuhdeL 9 § 2 ja 3 momentin mukaan rekisteröityyn parisuhteeseen ei sovelleta isyyslain (700/1975) säännöksiä isyyden toteamisesta avioliiton perusteella, eikä myöskään lapseksiottamisesta annetun lain (153/1985)³³ säännöksiä, jotka koskevat puolison oikeutta ottaa ottolapsi. Parisuhteen toinen osapuoli voi kuitenkin ottaa ottolapsekseen parisuhteen toisen osapuolen lapsen.

Erona avioliittoon siis on, ettei lapsen synnyttäneen äidin tai biologisen isän rekisteröityä puolisoa voida vahvistaa lapsen juridiseksi vanhemmaksi isyysolettaman perusteella. Näin ollen Suomen lainsäädäntö ei mahdollista tilannetta, jossa samaa sukupuolta oleva pari tulisi lapsen vanhemmiksi yhtä aikaa. Samaa sukupuolta oleva pari ei voi myöskään ottaa yhdessä adoptiolasta. Vuodesta 2010 lähtien rekisteröidyssä parisuhteessa elävän henkilön on ollut mahdollista adoptoida puolison lapsi riippumatta siitä, onko tämä adoptoitu vai biologinen jälkeläinen.³⁴ *Perheen sisäisen adoption* mahdollistuminen on ollut iso edistysaskel kohti tasa-arvoisempaa yhteiskuntaa, jossa perheiden pluralismi tunnustetaan. Tarkastelen adoptiota ja perheen sisäistä adoptiota tutkimukseni luvussa 6 *Adoptio*.

Muutoin rekisteröidyllä parisuhteella ei ole merkitystä lapsen sukuaseman kannalta. Lapsen synnyttäjänä pidetään lapsen äitiä. Isyys määräytyy isyyslain mukaisesti.³⁵

³³ Laki lapseksiottamisesta 153/1985 on kumottu adoptiolailalla 22/2012 (adL). AdL 9 §:n mukaan muut kuin aviopuolisot eivät voi adoptoida yhdessä.

³⁴ Moring 2013, s. 68.

³⁵ Sosiaali- ja terveysministeriö. Lapset ja rekisteröity parisuhde. Rekisteröityihin parisuhteisiin liittyviä erityiskysymyksiä selvittäneen toimikunnan mietintö 2003, s. 16 – 17. Verkkajulkaisu.

3 LAPSEN ETU

3.1 Moniulotteinen lapsen etu

Tässä kappaleessa pyrin kuvaamaan sitä moniulotteisuutta, jota lapsen etu -käsitteeseen sisältyy. Ensinnäkin tarkastelen lapsen etua yleisesti lainsäädännössä. Lapsen edusta on kirjoitettu paljon lapsioikeudellisissa teoksissa, sillä lapsen etu on otettava johtavana tulkintaperiaatteena huomioon esimerkiksi lapsen huoltoa ja lastensuojelua koskevissa ratkaisuisissa. Toiseksi lapsen etu voidaan kiinnittää ja sitä voidaan tarkastella myös hänen perus- ja ihmisoikeuksistaan käsin. Kolmanneksi tutkin lapsen etua lainsäädännöstä irrotettuna eettismoraalisena terminä siitä näkökulmasta, mitä homo- ja lesboparien vanhemmuudesta on kirjoitettu. Tässä yhteydessä tuon esiin, mitä homo- ja lesbovanhempien lapsia koskevissa tutkimuksissa on saatu selville.

Myöhemmin tarkastelen lapsen etua isyyslakia, hedelmöityshoitolakia ja adoptiolakia koskevien lukujen yhteydessä, kunkin lain viitekehyksestä käsin. Pohdin myös, minkälainen on kunkin lain näkökulmasta lapsen edun mukaiseksi katsottu vanhemmuuden malli.

YK:n yleissopimuksessa lasten oikeuksista 60/1991 (LOS)³⁶ lapsella tarkoitetaan alle 18-vuotiasta henkilöä. Tämä on lähtökohta myös omassa tutkimuksessani.

3.2 Lapsen etu lainsäädännössä

Lapsen etu -käsitteen soveltamisalue on laaja. Lapsen etu on nykyisin otettava huomioon johtavana tulkintaperiaatteena kaikissa lapsioikeudellisissa ratkaisuisissa. Käsite on vakiinnuttanut paikkansa lapsilainsäädännön perusarvona ja lainsäädäntötyötä ohjaavana periaatteena. Tähän velvoittaa nykyisin myös YK:n lapsen oikeuksien yleissopimuksen 3 artikla, mutta periaate kuuluu Suomen oikeuteen ilman yleissopimustakin. Sen lisäksi lapsen etu voi olla erikseen laissa mainittu kriteeri. Lapsen etu -käsitteellä on esimerkiksi

³⁶ YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista 1 art.

vakiintunut asema lapsen huoltoa koskevan ratkaisun kriteerinä avioerotilanteessa. Myös lastensuojelulaissa korostuu lapsen edun näkökulma.³⁷

Lapsen edusta on siten muodostunut oikeudellista ratkaisutoimintaa ohjaava erityisnormi ja lasta koskevan päätöksenteon oikeellisuuden punnintakriteeri. Käsite on kuitenkin tunnusmerkistöltään avoin, ja sillä voidaan perustella hyvin erilaisia subjektiivisia kantoja punnintatilanteessa.³⁸ Esimerkiksi lapsen huoltoa koskevassa lainsäädännössä lainsäätäjällä on jättänyt lapsen edun sisällölliset vaihtoehdot avoimeksi ja edellyttää vain, että lapsen asiat ratkaistaan hänen yksilöllisen etunsa vaatimin tavoin.³⁹ Lapsen edun sisältö määrittyy aina yksilöllisesti ja tilannekohtaisesti.⁴⁰ Vaikka näin onkin, vaihtelee tulkinta lapsen kannalta parhaasta ratkaisusta mm. yhteiskunnallisen tilanteen, saatavilla olevan tiedon ja arvomaailmaan mukaan. Kirsti Kurki-Suonio osoitti oikeusvertailevassa väitöstutkimuksessaan *Äidin hoivasta yhteishuoltoon – lapsen edun muuttuvat tulkinnat*, että kaikissa vertailumaissa lapsen edun mukainen tulkinta ihanteellisesta huoltoratkaisusta muuttui vuosikymmenten aikana äidin hoivaa korostavasta tulkinnasta jaetun vanhemmuuden ja yhteishuollon ihanteeseen. Tulkintojen muuttumiseen vaikuttivat erityisesti käyttäytymistieteellisen asiantuntemuksen kasvu sekä sukupuoliroolien että avioero- ja parisuhdekäsitysten muuttuminen. Väitöstutkimus osoitti myös, että lapsen etu on kulttuurisidonnainen käsite.⁴¹

Lapsen etua ei siis voida yleisesti ja tyhjentävästi määritellä. Lapsen etua koskevissa ratkaisuissa on myös aina kyse eräänlaisesta ennusteesta.⁴² Myös Sami Mahkonen on kirjoittanut teoksessaan *Voidaanko lasta lailla suojella?* lapsen edusta, argumentoiden, ettei ole mahdollista mitenkään yksiselitteisesti osoittaa, voidaanko lasta suojella lailla.⁴³ Kiinnostava on esimerkiksi Mahkosen huoltajusratkaisuja koskeva huomio siitä, että vanhemmat voivat halutessaan toteuttaa lainsäädännöllisiä tavoitteita (yhteishuollon

³⁷ Kurki-Suonio 1999, s. 4 – 5; Kangas 2006, s. 20; lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 8.4.1983/361 (LHL) 10.1 §:n mukaan ”Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskeva asia on ratkaistava ennen kaikkea lapsen edun mukaisesti. Tässä tarkoituksessa on erityisesti kiinnitettävä huomiota siihen, miten huolto ja tapaamisoikeus parhaiten toteutuvat vastaisuudessa.” LHL 10.2 §:n mukaan ”Asia, joka koskee lapsen huollon uskomista molemmille vanhemmille tai toiselle vanhemmalle taikka tapaamisoikeutta, on ratkaistava vanhempien sopimalla tavalla, jos vanhemmat tai toinen heistä ovat lapsen huoltajia, eikä ole aihetta olettaa, että tämä ratkaisu olisi vastoin lapsen etua”; ks. myös lastensuojelulaki 9 § ja 4 §, joissa on lueteltu ne tekijät, joihin lapsen etua arvioitaessa on kiinnitettävä huomiota.

³⁸ Kangas 2006, s. 20; Koulou 2013, s. 162 – 163.

³⁹ Gottberg 1997, s. 3.

⁴⁰ Helander 2012, s. 63.

⁴¹ Kurki-Suonio 1999, s. 340 – 366 & 552 – 557.

⁴² Rätty 2010, s. 12 – 13.

⁴³ Mahkonen 1991, s. 152.

ihanne), ennen kaikkea sovinnollista toimintaa lapsen parhaaksi, tai toimia päinvastoin ja käyttää yhteishuoltoa jopa kiusantekoon. Kaikki palautuu viime kädessä vanhempien omiin valintoihin, lainsäädäntö sinänsä on voimaton. Aineellisoikeudelliset säännökset ovat olleet pelkkiä instrumentteja. Jos vanhemmat ovat halunneet käyttää niitä lastensa parhaaksi, lapsen asema on ollut hyvä – ja päinvastoin. Yksittäisen lapsen arjen elämässä lainsäädännöllisillä tavoitteilla ja periaatteilla on näin Mahkonen mukaan verraten pieni merkitys.⁴⁴

Mahkonen ajatusta voidaan soveltaa mielestäni myös pidemmälle. Pohdittaessa kysymystä, millainen vanhemmuus toteuttaisi parhaiten lapsen edun, ei katsetta voida mielestäni kohdistaa niinkään lainsäädäntöön tai johonkin tiettyyn vanhemmuuden malliin, vaan yksittäisiin vanhempiin ja heidän valintoihinsa. Viime kädessä vanhemmat, ovatpa nämä sitten sosiaalisia tai biologisia, hetero- tai homovanhempia, mahdollistavat tai ovat mahdollistamatta lapsen edun.

3.3 Lapsen etu perus- ja ihmisoikeuksien näkökulmasta

Lapsen etua voidaan tarkastella myös hänen perus- ja ihmisoikeuksistaan käsin. Valjakka toteaa, että vaikeasti määriteltävänä käsitteenä lapsen etuun saadaan sisältöä nimenomaan sitomalla se lapsen perus- ja ihmisoikeuksiin. Perus- ja ihmisoikeuksista muodostuu lapsen edun käsitteen ydinsisältö, joka ei voi vaihdella tapauksittain.⁴⁵ Samanlaisen tulkinnan lapsen edusta on tehnyt myös Liisa Nieminen artikkelissaan *Lasten perus- ja ihmisoikeussuojan ajankohtaisia ongelmia* katsoessaan, että lapsen etu yksittäisessä tilanteessa toteutuu silloin kun lapsen perus- ja ihmisoikeudet – sekä vapausoikeudet että sosiaaliset oikeudet – toteutuvat. Lapsen etu on Niemisen näkemyksessä ikään kuin hänen perusoikeuksiansa täyttymistä mahdollisimman pitkälle.⁴⁶ Lapsille kuuluvat samat

⁴⁴ Mahkonen 1991, s. 166 – 175.

⁴⁵ Valjakka 2002, s. 54.

⁴⁶ Nieminen, Lakimies 4/2004, s. 619. Lapselle kuuluvia perusoikeuksia ovat Niemisen mukaan esimerkiksi oikeus elämään, koulutukseen, uskonnonvapauteen, ruokaan, asuntoon ja terveyteen. Nämä oikeudet turvataan paitsi Euroopan sosiaalisessa peruskirjassa, myös Suomen perustuslaissa, Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimuksissa, sekä YK:n sopimuksissa, joista Niemisen mukaan tärkeimpiä ovat vuoden 1966 KP- ja TSS-sopimukset sekä jo esittelemäni lasten oikeuksien sopimus. Lisäksi Niemisen mukaan on otettava huomioon perustuslain yhdenvertaisuussäännös samoin kuin vastaavat ihmisoikeussopimusten säännökset; ks. Markku Helin 2012, s. 21, joka kriittisesti kutsuu Niemisen ajatustapaa *perusoikeusfundamentalismiksi*, jossa ”*kaiken viisauden nähdään löytyvän tekstistä ja tulkitsijan velvollisuus on konkretisoida ’Sanan sisältö’*”.

perusoikeudet kuin aikuisille ja sen lisäksi heille on turvattu tiettyjä erityisiä oikeuksia sekä Suomen perustuslaissa että kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa.⁴⁷

Lapsen oikeuksia koskevan yleissopimuksen (LOS) 3 artiklan mukaan *kaikissa julkisen tai yksityisen sosiaalihuollon, tuomioistuinten, hallintoviranomaisten tai lainsäädäntöelinten toimissa, jotka koskevat lapsia, on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu.* Yleissopimus ratifioitiin Suomessa varaumitta ja se tuli voimaan 20.7.1991.⁴⁸ Lapsen edun tulee olla ensisijainen lähtökohta kaikissa lapsiin liittyvissä asioissa.⁴⁹

Sopimus ei määrittele lapsen edun käsitettä, vaan sen on tarkoitus toimia kokonaisuudessaan eettisenä kehyksenä käsitteen määrittelylle. Lapsen edun tarkempi sisältö määrittyy jokaisen lapsen kohdalla yksilöllisesti ja erikseen kussakin tilanteessa. Kansallisen lainsäädännön tulisi antaa viitteitä, mihin seikkoihin lapsen edun arvioinnissa on kiinnitettävä huomiota.⁵⁰ Toisaalta lapsen edun määrittelyminen on sidoksissa lapsen oikeuksien sopimuksen artikloihin: lapsen edun mukaista on, että hänelle sopimuksessa turvatut oikeudet toteutuvat mahdollisimman täysimääräisinä. Vaikka lapsen edun määrittely kussakin tilanteessa on aikuisten tehtävä, lapsen etua tulee tarkastella aina myös lapsinäkökulmasta ja usein hänen näkemyksensä huomioon ottaen. Hakalehto-Wainion mukaan on huomattava, että kulttuuriset tai muut sopijavaltioon liittyvät olosuhteet voivat vaikuttaa lapsen edun määrittelyyn.⁵¹

Suvianna Hakalehto-Wainio avaa artikkelissaan *Lasten oikeudet lapsen oikeuksien sopimuksessa* LOS 3 artiklan mukaisen lapsen edun tulkintaa. Tärkeintä on, että lapsen edun on oltava lapsia koskevissa toimissa ja päätöksissä ensimmäisellä sijalla ja sille on annettava huomattava painoarvo. Etujen joutuessa vastakkain, lapsen etu ohittaa muut intressit. Lapsen oikeuksia koskevan ratkaisun on otettava niin pitkälle kuin mahdollista huomioon lapsen erilaisten oikeuksien toteutuminen. Ratkaisijan tulee kiinnittää huomiota siihen, rajoittaako ratkaisu mahdollisesti joitain lapsen oikeuksia ja ovatko rajoitukset välttämättömiä lapsen edun näkökulmasta.⁵²

⁴⁷ Nieminen 2013, s. 51.

⁴⁸ Mahkonen 1991, s.161; Hakalehto-Wainio, Defensor Legis N:o 4/2011, s. 513.

⁴⁹ Hakalehto-Wainio 2013, s. 33.

⁵⁰ Helander 2012, s. 67.

⁵¹ Hakalehto-Wainio, Defensor Legis N:o 4/2011, s. 516.

⁵² Hakalehto-Wainio, Defensor Legis N:o 4/2011, s. 516 – 517.

Vaikka lapsen oikeuksien sopimusta voidaan pitää painoarvoltaan merkityksellisenä oikeuslähteenä kaikissa tilanteissa, joissa on kyse lapsen oikeudellisesta asemasta, katsoi Hakalehto-Wainio ainakin vielä vuonna 2011, ettei sopimusta ja sen merkitystä kuitenkaan tunneta vielä riittävästi huolimatta siitä, että se on ollut Suomessa voimassa jo kaksikymmentä vuotta. Sopimukseen ei vielääkään viitata säännöllisesti lapsia koskevan lainsäädännön valmistelun yhteydessä tai tuomioistuimissa. Sen luonne juridisesti velvoittavana sääntelynä näyttää jääneen hieman epäselväksi. Sen sisältöä ei ole myöskään täysin ymmärretty, eikä siihen sisältyvien periaatteiden sisältöä ole suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa juuri avattu.⁵³

Lapsen etua ei mainita nimenomaisesti muissa ihmisoikeussopimuksissa kuin YK:n lapsen oikeuksien sopimuksessa, mutta myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on Niemisen mukaan vedonnut lapsen etuun osana omaa ihmisoikeuksien rajoittamisedellytyksiä koskevaa tulkintadoktriiniaan. Nieminen katsoo myös, että eduskunnan perustuslakivaliokunnan käyttämän argumentaation taustalla on ollut nähtävissä lapsen etu-käsitteen vaikutus, vaikka Suomen perustuslaki ei käsitettä sellaisenaan tunne.⁵⁴

Myös EU:n perusoikeuskirjassa säädetään lapsen oikeuksista. Perusoikeuskirjan 24 artiklan 2 kohdan mukaan kaikissa lasta koskevissa viranomaisten tai yksityisten laitosten toimissa on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu. Perusoikeuskirjan 24 artiklan 3 kohdan mukaan jokaisella lapsella on oikeus ylläpitää henkilökohtaisia suhteita ja suoria yhteyksiä kumpaankin vanhempansa säännöllisesti, jollei se ole lapsen edun vastaista.

Lapsen oikeus isään on kysymys, joka tulee esiin paitsi arvioitaessa isyyslaissa omaksuttuja ratkaisuja, kuten äidin oikeutta estää isyyden selvittäminen, myös lesbovanhemmuutta ja itsellisten naisten vanhemmuutta koskevissa keskusteluissa. Tähän

⁵³ Hakalehto-Wainio, Defensor Legis N:o 4/2011, s. 510 – 511; ks. kuitenkin uudemmassa oikeuskäytännöstä esimerkiksi KKO:n tuomio 2012:11, kohta 24, jossa viitataan lapsen oikeuksien sopimuksen 7 artiklaan. Myös KHO viittaa sopimukseen nykyisin (ks. esim KHO 2013:97, KHO 2011:78 ja KHO 2009:85); ks. myös Nieminen, Lakimies 4/2004, s. 595. Niemisen mukaan ongelmana on ollut myös se, että lapsen oikeuksien sopimukselta puuttuu (vielä toistaiseksi) tehokas valvontakoneisto yksilövalitusmahdollisuksineen. Sen merkitys eroaa siten Euroopan ihmisoikeussopimuksesta, johon tällainen yksilövalitusmahdollisuus sisältyy. Valvontakeinoina ovat sopimuksessa sopimusvaltioiden YK:n lapsen oikeuksien komitealle määrääjain antamat raportit; ks. yksilövalitusmahdollisuuden osalta Ulkoasiainministeriö. Ihmisoikeudet: Vireillä olevat ihmisoikeussopimukset. Verkkojulkaisu. YK:n yleiskokous hyväksyi joulukuussa 2011 lapsen oikeuksien yleissopimukseen tehdyn uuden valinnaisen pöytäkirjan, joka mahdollistaa yksilö- ja valtiovalitukset sekä tutkintamenettelyn yleissopimuksella ja sen valinnaisilla pöytäkirjoilla turvattujen oikeuksien loukkauksista. Suomi allekirjoitti valinnaisen pöytäkirjan helmikuussa 2012. Pöytäkirjan ratifiointivalmistelut on aloitettu.

⁵⁴ Nieminen, Lakimies 4/2004, s. 599.

liittyen LOS 7 artiklassa säädetään, että *lapsella on mikäli mahdollista, oikeus tuntea vanhempansa ja olla heidän hoidettavanaan*. Tämän on tulkittu muun muassa tarkoittavan, että lapsen etu vaatii että hän saa vanhemmikseen molemmat vanhempansa, eikä voi olla lapsen edun mukaista, että äiti tarkoituksellisesti hankkisi lapsen yksin ja riistäisi tältä oikeuden isään.⁵⁵ Liisa Niemisen mukaan myös perustuslain (PeL) yksityiselämän suojaa koskevaan 10 §:ään on mahdollista sisällyttää henkilön oikeus tietää alkuperänsä, vaikka sitä ei pykälässä suoraan mainitakaan.⁵⁶ Myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on ottanut kantaa lapsen oikeuteen saada tieto omista biologisista vanhemmistaan. Tätä EIT:n mielestä yksilön identiteetin kannalta tärkeätä oikeutta on ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytännössä arvioitu ennen kaikkea Euroopan ihmisoikeussopimuksen (EIS) 8 artiklassa säädettyyn yksityiselämän suojaan kuuluvana. Yksityiselämän suoja ei edellytä lapsen ja väitetyn isän välille kehittyntä perhe-elämää.⁵⁷

3.4 Lapsen etu ja erilaiset perhemallit

Lapsen etu tulee esiin myös ei-juridisena, moraalisiin ankkuroituneena käsitteenä erilaisista perhemalleista puhuttaessa. Vaikka perhemuodot ovat edellä kuvatuin tavoin monipuolistuneet, kiistellään edelleen siitä, minkälaisen riskin erilaiset perhemuodot muodostavat lapsen hyvinvoinnille. Paljon on ainakin aiemmin kannatettu ajatusta siitä, että lapsen hyvinvointi ja hyvä olotila toteutuvat vain ehjässä heteroseksuaalisessa ydinperheessä. Toisenlaisiakin näkökantoja on esitetty.⁵⁸ Joka tapauksessa, Liisa Niemisen mukaan ainakin vielä vuonna 2004 näytti siltä, että Suomessa oli yhä olemassa ristiriita ns. ydinperhemallin ja perheiden monimuotoisuudesta lähtevän mallin välillä.⁵⁹ Tämän jälkeen on lainsäädännössä tapahtunut muutoksia, jotka puhuvat suvaitsevaisemman asenteen lisääntymisestä perheiden monimuotoisuutta kohtaan. Tällä tarkoitan erityisesti parisuhdelain säätämistä ja perheen sisäisen adoption mahdollistumista rekisteröidyssä parisuhteessa eläville henkilöille.

⁵⁵ Ks. esimerkiksi Kirilova Eriksson 1993, s. 196 & 210; Nielsen 1993, s. 217.

⁵⁶ Nieminen, Naistutkimus 3/2005, s. 13; peL 10 §:n mukaan ”*jokaisen yksityiselämä, kunnia ja kotirauha on turvattu..*”.

⁵⁷ Ks. esimerkiksi EIT Mikulic v. Kroatia 7.2.2002, kohta 53 – 54 ja EIT Jäggi v. Sveitsi 13.7.2006, kohdat 25 & 37.

⁵⁸ Nätkin 2003, s. 17. Ehjällä ydinperheellä tarkoitetaan vanhempien heteroseksuaalista parisuhdetta, perinteisesti avioliittoa.

⁵⁹ Nieminen, Lakimies 4/2004, s. 597.

Paitsi riskinä, moninaiset perhemuodot on mahdollista nähdä myös erilaisuutena. Lapsen etu ja lapsen hyvä ovat käsitteitä, joille on eräiden käsitysten mukaan vaikea löytää yhtä ainoaa perustaa. Sen sijaan niiden merkityksen voi yrittää kiinnittää muun muassa jatkuvuuteen, pysyvyyteen, turvallisuuteen, osallisuuteen sekä vanhempien tai muiden aikuisten tarjoamaan rakkauteen, hoivaan, suojeluun, auktoriteettiin ja esimerkkiin. Kaikkiaan lapsen edun ja hyvän ulottuvuudet ovat lukuisat ja moninaiset.⁶⁰

Moring tuo väitöskirjassaan esiin, että 2000-luvulla käytyä keskustelua samaa sukupuolta olevien parien vanhemmuudesta leimaa ajatus siitä, että homoseksuaalien vanhemmuus on jotenkin erilaista, huonompaa kuin heteroseksuaalien vanhemmuus. Taustalla vaikuttaa ajatus siitä, että homoseksuaalisuus määritteli henkilön toimintaa myös muilla kuin seksuaalisuuteen ja parisuhteeseen liittyvillä elämänalueilla.⁶¹

Lesbo- ja homoparien lasten kohdalla on esitetty myös pelkoja siitä, että homo- ja lesboperheiden lapset eivät kehittyisi normaalisti. On huomattava, että tutkimukset eivät kuitenkaan tue tällaisia, usein homofobiaan pohjautuvia pelkoja.⁶² Kuosmanen toteaa viitaten eri tutkimustuloksiin, että lesboperheiden lapset eivät eroa muista lapsista merkittävästi: he ovat tasapainoisia ja valitsevat itse seksuaalisen suuntautumisensa. Pelko siitä, että homo- ja lesboperheiden lapsista tulisi lesboja ja homoja, eikä heille kehittyisi normaalia sukupuoli-identiteettiä on osoittautunut tutkimusten mukaan aiheettomaksi. Sukupuolirooleja taas lapset oppivat monista lähteistä, kuten koulusta, muista aikuisista, naapureista, televisiosta ja elokuvista. Amerikkalaisten tutkimusten mukaan lesboäidit huolehtivat erityisesti siitä, että lapsilla on molempien sukupuolien malleja ja monien

⁶⁰ Litmala 2003, 46; Nätkin 2003, s. 37.

⁶¹ Moring 2013, s. 101; ks. Solantaus 2008, s. 75, joka toteaa, että homoseksuaalisten vanhempien lasten kehityksen tutkimukset ovat aikanaan lähteneet liikkeelle ennakkoluulojen tutkimuksesta. Esimerkiksi väite ”Homoseksuaalisten vanhempien lapsilla on enemmän sosioemotionaalisia ja psykiatrisia ongelmia kuin heteroperheiden lapsilla” on näissä tutkimuksissa käännetty muotoon ”Onko homoseksuaalisten vanhempien lapsilla enemmän sosioemotionaalisia ja psykiatrisia ongelmia kuin heteroperheiden lapsilla?”

⁶² HE 198/2008 vp, s. 9; Moring 2013, s. 222 – 228. Moringin mukaan väittämät sateenkaariperheiden lasten kehityksen häiriintymisestä perustuvat homofobisiin oletuksiin; ks. myös Sosiaali- ja terveysministeriö. Lapset ja rekisteröity parisuhde. Rekisteröityihin parisuhteisiin liittyviä erityiskysymyksiä selvittäneen toimikunnan mietintö 2003, s. 16 – 33. Verkkojulkaisu. Lastenpsykiatri Tytti Solantauksen mukaan lasten kehitys homoseksuaalisten vanhempien perheessä on ollut aktiivisen tutkimuksen kohteena viimeisten 10 – 15 vuoden ajan. Tutkimustulokset ovat hämmästyttävän yhdenmukaisia; ne painottavat vanhemmuuden ja ihmissuhteiden merkitystä. Lasten kehitys edellyttää rakastavia ihmissuhteita ja vastuullista vanhemmuutta, mikä vaatii paneutumista ja antautumista vanhemmalta, oli hän sitten nainen tai mies. Perherakenne ja vanhempien sukupuoli eivät sitä vastoin näytä olevan erityisen tärkeitä. Lasten kehityksen vaikeuksiin puolestaan vaikuttavat samat tekijät niin hetero- kuin homoperheissä: ongelmat perheen ihmissuhteissa ja erityisesti vanhempien keskinäisissä väleissä, vanhempien mielenterveyden häiriöt, vanhemmuuden pettäminen ja perheen taloudellisen tilanteen romahtaminen. Nämä ongelmat eivät ole riippuvaisia vanhempien sukupuolesta.

lesboperheiden lapset tapaavat isäänsä säännöllisesti. Psykkisesti lesbo- ja homoperheiden lapset ovat tutkimusten valossa yhtä terveitä kuin heteroperheiden lapset.⁶³ Samanlaisiin johtopäätöksiin on tullut myös lastenpsykiatri Tytti Solantaus artikkelissaan *Homoseksuaalisten vanhempien lasten kehitys*.⁶⁴

Moringin mukaan sateenkaariperheiden tiimoilta käydyissä keskusteluissa lapsen edun taustalla olevaa toivetta lapsen mahdollisimman ”normaalista” psykologisesta kehityksestä kehystää heteronormatiivinen oletus, jonka mukaan tällainen kehitys vaatii molempia sukupuolia edustavien henkilöiden aktiivista läsnäoloa lapsen elämässä. Myös sateenkaariperheiden vanhemmilla itsellään on usein tahto sisällyttää lastensa elämään jonkinlainen ”toisen sukupuolen” malli. Tämä katsotaan lapsen edun mukaiseksi siitäkin huolimatta, että tutkimukset eivät tällä hetkellä tue näkemystä, että isän puuttuminen itsessään johtaisi lapsen kehityksen ongelmiin, ja vaikka se tuottaakin ydinperhekuviota hieman monimutkaisemman perhetilanteen.⁶⁵

Usein lesbo- ja homoperheiden lapsien kohdalla esitetään myös pelko kiusatuksi tulemisesta. Kuosmanen toteaa, että jos lapset joutuvat kiusatuksi vanhempien homoseksuaalisuuden vuoksi, on syynä tähän kulttuuriset asenteet homoseksuaalisuutta kohtaan. Sen jälkeen ratkaisevaa on, kuinka avoimia vanhemmat ovat homoseksuaalisuudestaan, kertovatko he siitä avoimesti ja miten he käyttäytyvät. Kiusatuksi joutumiseen vaikuttaa myös vanhempien kysy kasvattaa lapsilleen positiivista itsetuntoa ja kykyä vastustaa leimatuksi ja kiusatuksi tulemistä.⁶⁶

Puhuttaessa vanhemmuuden eri malleista ja toisaalta homo- ja lesbovanhempien kyvystä vastata lapsen tarpeisiin ja turvata lapsen tasapainoinen kehitys, unohtuu mielestäni seksuaalisten taipumusten korostamisen tieltä kysymys siitä, millaisia juuri tietyt kyseiset vanhemmat olisivat vanhempina. Seksuaalinen suuntautuneisuus tuskin ratkaisee sitä, miten vanhemmat toimivat lapsensa hyväksi tai sitä, miten vakaan ja turvallisen kasvuympäristön nämä voivat hänelle tarjota. Salminen katsookin, että lapsen etu on sinänsä avoin käsite, mutta sen voitaneen katsoa toteutuvan parhaiten silloin, kun lapsi syntyy tai otetaan lapseksi lähtökohtaisesti tulevilta olosuhteiltaan vakaaseen perheeseen.

⁶³ Kuosmanen 1996, s. 97 – 103.

⁶⁴ Solantaus 2008, s. 72 – 82.

⁶⁵ Moring 2013, s. 226.

⁶⁶ Kuosmanen 1996, s. 97 – 103.

Tätä tukee Salmisen mielestä esimerkiksi ottolapsilain (nyk. adoptiolain)⁶⁷ 2 §:ssä säädetty vaatimus siitä, että lapsi tulee saamaan hyvän hoidon ja kasvatuksen. Vastaavanlainen tulevien olosuhteiden vakauden vaatimus on säädetty lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain (361/1983) 10 § 1 momentissa.⁶⁸ Eräs näkökulma onkin se, että lapselle voidaan olla hyviä, hänellä voi olla hyvä monin eri tavoin ja monista eri asetelmista käsin. Jonkin elämäntavan sosiaalinen stigma tai häpeällisyys ja arveluttavuus tuottavat lapselle enemmän pahoinvointia, kuin moninaiset järjestelyt. Nätkinin mukaan on perusteltua väittää, etteivät yksinhuoltajuus tai homo- tai lesbovanhemmuus sinänsä vahingoita lapsia, ellei niihin liity sosiaalista stigmaa eli leimaamista poikkeavaksi ja epänormaaliksi.⁶⁹

Samaa mieltä on myös Liisa Nieminen todetessaan, ettei ole perusteita asettaa yhtä perhemallia toista parempaan asemaan lapsen kasvuympäristönä. Ydinperhe ei välttämättä ole lapsen edun kannalta aina ensisijainen perhemalli. Kuten edellä kävi ilmi, lapsen edun sisältö on aina yksittäistapauksessa sovitettava yhteen lapsen muiden perus- ja ihmisoikeuksien kanssa. Lapsen etuun vetoaminen ei oikeuta diskriminoimaan muita ihmisiä heidän seksuaalisen suuntautumisensa perusteella. Myöskään ihmisoikeussopimuksissa ei oteta suoraan kantaa perheen koostumukseen, kuten vanhempien sukupuoleen.⁷⁰

⁶⁷ Adoptiolaki (20.1.2012) 2 §.

⁶⁸ Salminen 2006, 82.

⁶⁹ Nätkin 2003, s. 38.

⁷⁰ Nieminen, Lakimies 4/2004, s. 619 – 620.

4 ISYYSLAIN MUKAINEN ISYYS JA SÄÄNTELEMÄTÖN ÄITIYS

4.1 Isyyslaki – tavoitteena biologisen isäsuhteen vahvistaminen

IsyysL (isyyslaki 700/1975) vahvistettiin 5.9.1975 ja saatettiin voimaan isyyslain voimaansaattamislailla 8701/1975 lokakuun alusta 1976. Lain tavoitteena oli edistää lasten yhdenvertaisuutta poistamalla lainsäädännöstä sellaiset säännökset, jotka asettivat lapset syntyperän perusteella eriarvoiseen asemaan. Tämä tarkoitti erityisesti avioliiton ulkopuolella syntyneiden lasten oikeudellisen aseman muuttumista. Aikaisemman lain mukaan isyys avioliiton ulkopuolella syntyneeseen lapseen nähden voitiin vahvistaa vain, jos mies halusi tunnustaa lapsen. Isyyslain mukaan isyys on aina vahvistettavissa, jos polveutumisesta voidaan esittää näyttö.⁷¹

Isyyslaissa säädetään lapsen ja isän välisestä sukulaisuussuhteesta.⁷² Isyyslain 1 §:n säännös osoittaa, että isyyslaki rajoittuu sääntelemään isyyden toteamiseen, vahvistamiseen ja kumoamiseen liittyvät kysymykset. Isyyslakiin ei sen sijaan sisälly säännöksiä siitä, millaisia oikeudellisia vaikutuksia isyyden toteamiseen, vahvistamiseen tai kumoamiseen liittyy.⁷³ Isyys määräytyy Suomen oikeusjärjestelmässä joko laillisen isyysosoittaman, maistraatin hyväksymän isyyden tunnustamisen tai kanteeseen perustuvan tuomioistuimen päätöksen perusteella.⁷⁴ Vuonna 2006 annetulla lailla säänneltiin myös isyyden määrääntymisestä tilanteesta, jossa lapsen äidille on annettu hedelmöityshoitoa (1237/2006) tarkoitettua hedelmöityshoitoa.⁷⁵

Isyyslakia koskevassa hallituksen esityksessä tuodaan esiin, että isyydellä tarkoitetaan pääasiallisesti tosiasiallisesti, biologisessa mielessä, vallitsevaa isä-lapsi -suhdetta.⁷⁶ Keskeisenä tavoitteena lakia säädettäessä oli, että lain puitteissa vahvistettaisiin ja pysytettäisiin vain todellisia, biologiseen sukulaissuhteisiin perustuvia isyyksiä. Päinvastoin kuin aiemmassa, 1920-luvulta asti voimassa olleessa laissa avioliiton

⁷¹ HE 90/1974 vp (hallituksen esitys eduskunnalle lapsen asemaa koskevan lainsäädännön uudistamisesta), s. 1 – 2; Helin 2011, s. 9.

⁷² Mahkonen 1998, s. 77.

⁷³ Rautiala 1978, s. 15.

⁷⁴ Salminen 2006, s. 85; ks. Gottberg 2011, s. 143, jonka mukaan isyys voidaan joko todeta tai vahvistaa. Toteaminen tapahtuu avioliiton perusteella, vahvistaminen puolestaan joko tunnustamisen pohjalta tai kanneteitse.

⁷⁵ Helin 2011, s. 9.

⁷⁶ HE 90/1974 vp, s. 4.

ulkopuolella syntyneistä lapsista 173/1922, tarkoituksena ei enää ole löytää lapselle elättäjää, vaan isä.⁷⁷

Tällä hetkellä ollaan isyyslakia uudistamassa. Lain ajanmukaisuuden arviointi on tarpeen, koska lain säätämisen jälkeen on tapahtunut monia muutoksia, jotka vaikuttavat lain soveltamiseen. Näitä ovat erityisesti avioliiton ulkopuolisen syntyvyyden lisääntyminen, avoliittojen yleistyminen, isyystutkimusmenetelmien kehittyminen ja muutokset oikeudenkäyntiä koskevissa säännöksissä. Myös Suomen sitoutuminen Euroopan ihmisoikeussopimukseen (SopS 19/1990) on merkittävä lainsäädäntöympäristön muutos.⁷⁸

Tarkastelen seuraavassa isyyslain sellaisia pykäläiä, jotka ovat tutkimustehtäväni kannalta olennaisia. Näin ollen huomioni kiinnittyy erityisesti niihin säädöksiin, jotka sääntelevät isyyden määräytymistä ja isyyden kumoamista. Esitän isyyden määräytymistä koskevat lain perusratkaisut sekä joitakin isyyslakia koskevia tuomioistuinratkaisuja. Isyyslain uudistusta koskevassa arviomuistiossa joitakin isyyslain ratkaisuja on kyseenalaistettu ja pohdittu, pitäisikö isyyslakia näiltä osin muuttaa. Tarkastelen näitä ehdotuksia, sekä joitakin muita sellaisia kriittisiä kannanottoja, joita isyyslaissa omaksuttuja ratkaisuja kohtaan on esitetty.

4.2 Isyysolettama

IsyysL 2 §:ssä säädetään isyysolettamasta. Avioliitossa isyys todetaan pelkästään avioliiton perusteella; aviomies presumoidaan lapsen biologiseksi isäksi, mikäli lapsi syntyy avioliiton aikana.⁷⁹ Aviomiestä pidetään siis lapsen isänä, vaikka lapsi syntyisi välittömästi avioliittoon vihkimisen jälkeen.⁸⁰ Merkitystä ei siis ole sillä, milloin avioliitto on solmittu

⁷⁷ Gottberg 2011, s. 144.

⁷⁸ Helin 2011, s. 9. Isyyslakiin on myös sen voimassaoloaikana tehty joitakin merkittäviä muutoksia. Tällaisia muutoksia ovat ensinnäkin isyysolettaman rajoittaminen siten, että puolisoien avioeron jälkeen syntynyt lapsi ei enää kuulu isyysolettaman piiriin. Samassa yhteydessä tehtiin mahdolliseksi aviomiehen isyyden kumoaminen kannetta nostamatta tapauksissa, joissa toinen mies aviopuolisoiden suostumuksella tunnustaa lapsen. Vuonna 2007 isyyden tunnustamisen hyväksyminen siirrettiin käräjäoikeuksilta maistraateille (L isyyslain 20 § ja 22 § muuttamisesta 959/2006). Vuonna 2009 isyyslakiin lisättiin uusi 7 luku (1016/2009), joka sisältää isyyttä koskevat kansainvälisen yksityisoikeuden alaan kuuluvat säännökset. Näistä muutoksista huolimatta useimmat isyyslain säännökset ovat yhä alkuperäisessä asussaan.

⁷⁹ Mahkonen 1998, s. 77; ks. myös Eriksson ja Saldeen 1993, s. 79. Avioliittoon perustuva isyysolettama ”*Pater est quem nuptiae demonstrat*” on laajalti käytössä eri oikeusjärjestelmissä. Se on otettu käyttöön paitsi siitä syystä, että se johtaa oikeaan lopputulokseen useimmissa tapauksissa, myös koska lapselle on tärkeää saada laillinen asemansa vahvistetuksi jo syntyessään.

⁸⁰ Salminen 2006, s. 85.

eikä edes sillä, onko äiti ollut mahdollisesti jonkun muun kanssa naimisissa vielä lapsen siittämishetkellä.⁸¹

IsyysL 2 §:ssä todetaan, että jos avioliitto on miehen kuoleman johdosta purkautunut ennen lapsen syntymää, on aviomies lapsen isä, kun lapsi on syntynyt sellaiseen aikaan avioliiton purkautumisen jälkeen, että lapsi on voinut tulla siitetyksi avioliiton aikana. Käytännössä saattaa syntyä rajanveto-ongelmia siihen nähden, onko lapsi todella siitetty avioliiton aikana vai vasta sen purkautumisen jälkeen. Isyyslaissa ei ole omaksuttu mitään legaalista aikarajaa, joka laskettaisiin kuolemantapauksesta ja jonka jälkeen aviomiestä ei merkittäisi väestörekisteriin isäksi. Näin ollen joudutaan turvautumaan lääketieteelliseen tietämykseen siitä, onko lapsen siittäminen vielä avioliiton aikana ollut mahdollista.⁸² Jos äiti menee ennen lapsen syntymää uuteen avioliittoon, on uusi aviomies isyysL 2 §:n nojalla kuitenkin lapsen isä.

Isyysolettama perustuu yleiseen elämäkokemukseen, eikä isyyttä tarvitse erikseen vahvistaa tai tunnustaa.⁸³ Isyysolettaman perusteella maistraatti merkitsee äidin aviomiehen isäksi isyysL 2 §:n mukaisissa tilanteissa. Isyysolettaman mukaista isyyttä ei ole mahdollista ennakolta riitauttaa. Esimerkiksi äidin aviomies merkitään lapsen isäksi sellaisissakin tilanteissa, joissa äiti ei ole edes tavannut aviomiestään vuosikausiin.⁸⁴ Erikseen on säädetty, ettei isyysolettamaa sovelleta rekisteröityyn parisuhteeseen.⁸⁵ Jos äiti ei ole avioliitossa lapsen syntyessä, lapsi kirjautuu isättömäksi. Äidin asumisella avoliitossa, sen enempää kuin kihlauksellakaan, ei ole lakisääteisen isyysolettaman näkökulmasta merkitystä. Isyys joudutaan näissä tapauksissa aina erikseen selvittämään ja vahvistamaan.⁸⁶

4.2.1 Isyysolettaman kritiikki ja ajanmukaisuus

Anders Eriksson ja Åke Saldeen referoivat artikkelissaan norjalaista isyysolettamaa koskevaa kritiikkiä. Isyysolettamaa on kritisoitu ensinnäkin sillä perusteella, että tietyissä tapauksissa isyysolettama johtaa väärään lopputulokseen, kun isyys vahvistetaan

⁸¹ Gottberg 2011, s. 143.

⁸² HE 99/1974 vp, s. 7; Mattila 1984, s. 22.

⁸³ Mahkonen 1998, 77; Mattila 1984, s. 20.

⁸⁴ Salminen 2006, s. 85; Mattila 1984, s. 23.

⁸⁵ Laki rekisteröidystä parisuhteesta (950/2001) 9 §.

⁸⁶ Gottberg 2011, s. 143 – 144.

biologisen totuuden vastaisesti. Isyyssolettama myös asettaa sellaiset lapset, jotka eivät ole syntyneet avioliittoon, epätasa-arvoiseen asemaan sellaisiin lapsiin nähden, jotka ovat syntyneet avioliitossa. Sääntö on lisäksi nähty esteenä, kun biologinen isä, joka ei ole aviomies, yrittää saada isyytensä vahvistetuksi. Huolimatta sääntöön kohdistuneesta kritiikistä, Eriksson ja Saldeen näkevät, että isyyssolettaman hylkääminen johtaisi todennäköisesti ongelmiin. Isyyden vahvistaminen edellyttäisi isyyssolettaman puuttuessa jonkun toisen keinon, jolla avioliittoon syntyneiden lasten isyys voitaisiin vahvistaa. Vaikka isyydestä ei olisi epäselvyyttä, vaatisi asian vahvistaminen muunlaisen menettelytavan. Kirjoittajat näkevät isyyssolettaman eli *pater est* -säännön ensisijaisena keinona isyyden määrittämisessä avioliittoon syntyneen lapsen kohdalla.⁸⁷

Suomessa isyyslain uudistamistarpeita koskevaa arviomuistiota koskevassa lausuntotiivistelmässä esitettyjen kannanottojen mukaan isyyssolettama avioliitossa nähdäänkin pääosin ajanmukaisena lähtökohtana. Avioliittoon sitä ei katsota voitavan soveltaa. Avioliiton alkamisen ja päättymisen ajankohdat eivät ole sillä tavoin yksiselitteisiä, kuin ne ovat avioliitossa. Avioliittoon laajennettu isyyssolettama tuottaisi liian paljon virheitä, joita jouduttaisiin myöhemmin korjaamaan.⁸⁸ Isyyslain arviomuiston mukaan isyyssolettamaan ei liitykään laajempia muutostarpeita.⁸⁹

Tosin on otettava huomioon, että ”isyyssolettaman” soveltamista on ehdotettu laajennettavaksi myös naispareihin, jotka hankkivat lapsia hedelmöityshoitojen avulla tai muutoin yhdessä (tässä yhteydessä on puhuttu joko ”äitiysolettamasta” tai ”vanhemmuussolettamasta” lähteestä riippuen). Isyyslain uudistamista koskevaa arviomuistiota koskevassa lausuntotiivistelmässä sateenkaariperhejärjestöt (Sateenkaariperheet ry, Trasek ry ja Seta ry) kannattavat lapsen ja vanhemman suhteen määräytymisen yhtäläistämistä vanhempien siviilisäädystä ja sukupuolesta riippumatta. Näiden järjestöjen mukaan isyyssolettamasta tulisi tehdä vanhemmuussolettama, ja sitä tulisi soveltaa esimerkiksi silloin, kun naispari virallistaa suhteensa ja sosiaalinen vanhempi

⁸⁷ Eriksson & Saldeen 1993, s. 81.

⁸⁸ Silvola 2012, s. 12; ks. myös Helin 2011, s. 13. Vaikka IsyysL 2 §:ään ei isyyslain muuttamista koskevan arviomuiston mukaan liity laajempia muutostarpeita, olisi aiheellista kuitenkin selvittää, onko isyyden toteaminen avioliiton perusteella asianmukaisesti rajattu tilanteissa, joissa aviomies on kuollut ennen lapsen syntymää. Isyyslain 2 §:ssä ei normaalisti anneta merkitystä sille, onko lapsi siitetty avioliiton aikana, vaan ratkaisevaa on lapsen syntyminen avioliiton aikana. Kun avioliitto on miehen kuoleman vuoksi purkautunut ennen lapsen syntymää, kysymys, oliko lapsi siitetty avioliiton aikana, muodostuu sitä vastoin ratkaisevaksi. Tämä vaikuttaa epäjohdonmukaiselta.

⁸⁹ Helin 2011, s. 11 – 13.

antaa kirjallisen suostumuksensa puolison hedelmöityshoidoille, tai muulloinkin, kun kyse on lapsen syntymästä perheeseen, jossa naispari on virallistanut parisuhteensa.⁹⁰ Tämä mahdollistaisi sen, että lapsen asema olisi heti syntymästä saakka turvattu ja juridisesti selvä.⁹¹ Isyyslain uudistusta koskevassa arviomuistiossa todetaankin, että äitiysolettaman käyttöönottoa on mahdollista harkita isyyslain säätämisen yhteydessä. Arviomuistiossa tuodaan esiin, että uudistus turvaisi lapsen asemaa.⁹² Vaihtoehtoisesti on myös pohdittu, tulisiko isyyslain sijaan säätää ”laki vanhemmuudesta”.⁹³

Ihmisoikeuksien kannalta tarkasteltuna voidaan isyyssolettamaa koskien todeta EIT:n katsoneen, että on oikeusvarmuuteen ja perhesuhteiden turvaamiseen liittyviä perusteita sille, että valtiot soveltavat yleistä presumptiota, jonka mukaan aviomiestä pidetään vaimonsa lapsen isänä.⁹⁴

4.3 Isyyden selvittäminen

Jokaisen avioliiton ulkopuolella syntyneen lapsen tunnustamiseen liittyy lakisääteisesti isyyden selvittäminen. Tämä katsottiin isyyslaissa tarpeelliseksi nimenomaan sen vuoksi, että lainuudistus aiemmasta avioliiton ulkopuolella syntyneistä lapsista säädetyistä laista isyyslakiin, merkitsi siirtymistä epämääräisistä makaamisnäytöistä ja niihin perustuvasta elatusvelvollisuudesta juridisesti täysiarvoiseen, biologista totuutta vastaavaan isyyteen. Tällaisessa kysymyksessä niin miehen kuin lapsenkin oikeusturva on keskeinen. Selvittämistä koskeva säännöstö sisältyy isyyslain 2 lukuun.⁹⁵

Isyyden selvittämisen tarkoituksena on isyysL 5 §:n mukaan hankkia sellaisia tietoja, joiden perusteella isyys voidaan vahvistaa. IsyysL 6 §:n mukaan isyyden selvittämisestä huolehtii lastenvalvoja. Ennen isyyden selvittämisen aloittamista on lastenvalvojan isyysL 7 §:n mukaisesti varattava äidille tilaisuus osallistua isyyden selvittämistä koskevaan neuvotteluun. Neuvottelussa lastenvalvojan on selostettava äidille isyyden vahvistamisen vaikutukset lapsen oikeudellisen ja taloudellisen aseman kannalta ja ne toimenpiteet, joihin lastenvalvojan tulee ryhtyä isyyttä koskevien tietojen hankkimiseksi. Neuvottelun

⁹⁰ Silvola 2012, s. 12.

⁹¹ Ks. esim. Sateenkaariryhteisöt ry. Sateenkaariperheet ry huolissaan isyyslain uudistuksesta. Verkkajulkaisu.

⁹² Helin 2011, s. 36 – 37.

⁹³ Silvola 2013. Isyystutkimukset ja oikeudellinen vanhemmuus, s. 24. Verkkajulkaisu.

⁹⁴ Ks. esim. EIT Nylund v. Suomi 1999, kohta 2. (a) *Article 8 of the Convention*.

⁹⁵ Gottberg 2011, s. 145; ks. myös Rautiala 1978, s. 23.

päätyessä lastenvalvojan on isyysL 7.3 §:n mukaisesti tiedusteltava, haluaako äiti, että lastenvalvoja huolehtii isyyden selvittämisestä.

Isyyslain lähtökohtana on selvittämisen vapaaehtoisuus. Jos äiti kieltäytyy selvittämisestä, hän allekirjoittaa tästä erillisen lomakkeen, Myös lastenvalvoja voi tehdä päätöksen isyyden selvittämisen keskeyttämisestä; näin joudutaan tekemään esimerkiksi, kun mies jää tuntemattomaksi tai häntä ei tavoiteta. Selvittäminen voidaan kuitenkin tarvittaessa käynnistää uudelleen. Äidin kieltäytyminen ei liioin ole esteenä sille, että hän myöhemmin pyytää selvittämisen aloittamista tai jatkamista.⁹⁶

IsyysL 9 §:n mukaan isyyttä selvittäessään lastenvalvojan on hankittava isyyden vahvistamista varten tarpeelliset tiedot lapsen äidiltä sekä muilta henkilöiltä, jotka voivat antaa tietoja isyyttä koskevista seikoista. Äiti, joka haluaa lastenvalvojan huolehtivan isyyden selvittämisestä, on velvollinen antamaan totuudenmukaiset tiedot lastenvalvojalle kaikista seikoista, jotka ovat tarpeen isyyden selvittämiseksi. Äidin tulee erityisesti ilmoittaa ne miehet, joiden kanssa hän on ollut sukupuoliyhdynnässä lapsen siittämisaikana (isyysL 10 §). Lastenvalvoja ottaa tämän jälkeen yhteyttä mieheen ja kutsuu hänet neuvotteluun. Lastenvalvojalla ei kuitenkaan ole käytettävissään minkäänlaisia pakkokeinoja isyysasiassa. Jos mies ei saavu neuvotteluun tai suostu yhteistyöhön, lastenvalvoja joutuu viime kädessä nostamaan oikeudessa isyyskanteen.⁹⁷

Lastenvalvoja voi selvitystä toimittaessaan hankkia myös lääketieteellistä selvitystä, esimerkiksi tilata oikeusgeneettisen isyystutkimuksen lapsesta, äidistä ja miehestä. Tällainen tutkimus voidaan isyyden selvittämisen yhteydessä tehdä vain sen suostumuksella, josta näyte on tarkoitus ottaa (isyysL 11.3 §). Oikeusgeneettistä isyystutkimusta säätelee isyystutkimusL (laki oikeusgeneettisestä isyystutkimuksesta 378/2005). Pakkokeinojen käyttö näytteen saamiseksi on mahdollista vasta, kun isyyden vahvistamista koskeva asia on vireillä tuomioistuimessa.⁹⁸

On huomioitava, ettei isyyden selvittäminen ole kaikissa tilanteissa mahdollista. Isyyden selvittäminen ei ole käytettävissä silloin, kun halutaan hankkia tietoja isyyden toteamiseksi avioliiton perusteella tai avioliittoon perustuvan isyyden kumoamiseksi.⁹⁹ Jos isyys on

⁹⁶ Gottberg 2011, s. 145.

⁹⁷ Gottberg 2011, s. 145 – 146.

⁹⁸ Helin 2011, s. 13 – 14.

⁹⁹ HE 90/1974 vp, s. 13.

todettu äidin avioliiton perusteella, mutta isyysolettama ei vastaa biologista totuutta, aviopuolisoiden on itse huolehdittava asiantilan korjaamisesta. Isyyslain uudistamista koskevassa arviomuistiossa kuitenkin ehdotetaan, että vanhemmat voisivat pyytää yhdessä isyyden selvittämistä tapauksissa, joissa he pitävät avioliiton perusteella todettua isyyttä epävarmana tai epätodennäköisenä. Jos lastenvalvoja saamansa selvityksen perusteella katsoisi aviomiehen isyyden epävarmaksi, hän voisi tilata DNA-tutkimuksen, jolloin yhteiskunta maksaisi sen kustannukset. Se edistäisi asian nopeaa selvittämistä ja olisi siten lapsen edun mukaista.¹⁰⁰

4.3.1 Äidin vastustuksen merkitys isyyden selvittämisessä

Jos äiti, jonka huollossa tai hoidettavana lapsi on, vastustaa kirjallisesti isyyden selvittämistä, on lastenvalvojan isyysL 8.2 §:ssa säädetyllä tavalla luovuttava isyyden selvittämisestä. Äidin tahdonautonomia ei kuitenkaan ulotu tilanteisiin, joissa mies vaatii isyyden selvittämistä. Lastenvalvojan on isyysL 8.3 §:n nojalla ryhdyttävä isättömän lapsen isyyden selvittämiseen aina, jos mies, joka katsoo olevansa lapsen isä, on oma-aloitteisesti ottanut yhteyttä lastenvalvojaan ja tunnustanut isyytensä. Lastenvalvojalla ei tässäkään tapauksessa ole käytettävissään pakkokeinoja. Jos äiti ei ole yhteistyöhaluinen, ei lastenvalvoja saa riittäviä tietoja isyyden vahvistamiseksi ja maistraatti joutuu yleensä jättämään tunnustamisen vahvistamatta IsyysL 20.3 §:n nojalla, koska isyyden selvittämispöytäkirja on vajavainen ja miehen isyydestä ei ole riittävää näyttöä.¹⁰¹

Isyyslakia koskevassa hallituksen esityksessä (HE 90/1974 vp) on säädöstä perusteltu sillä, että jos äiti vastustaa isyyden selvittämistä eikä mies, joka on lapsen isä, halua vapaaehtoisesti tunnustaa isyyttään, ei isyyden vahvistamisen voida yleensä katsoa olevan lapsen edun mukaista. Edellytyksenä kuitenkin on, että äidin päätös on huolellisesti harkittu ja että hän on ottanut päätöstä harkitessaan huomioon kaikki ne oikeudelliset ja taloudelliset seikat, jotka vaikuttavat lapsen asemaan, eikä päätös perustu esimerkiksi

¹⁰⁰ Helin 2011, s. 15.

¹⁰¹ Gottberg 2011, s. 154 – 155; isyysL 20.3 §:n mukaan: *“Tunnustaminen on hyväksyttävä, jos: 1) tunnustaminen on tapahtunut 15–19 §:ssä säädetyin tavoin; 2) eikä ole aiheutta olettama, että isyytensä tunnustanut mies ei ole lapsen isä. Isyys on tunnustamisella vahvistettu, kun mies on 15 §:n 1 ja 3 momentissa säädetyin tavoin tunnustanut isyytensä ja maistraatti on hyväksynyt tunnustamisen”*.

miehen painostukseen. Myös alaikäisellä äidillä, joka tosiasiallisesti vastaa lapsensa hoidosta, on siis säännöksen mukaan oikeus kieltää isyyden selvittäminen.¹⁰²

Isyyden selvittämistä koskevaa neuvottelua ei ole isyyslakia koskevan hallituksen esityksen mukaan tarkoitettu painostuskeinoksi, jonka avulla lapsen äiti saataisiin taivutettua antamaan suostumuksensa isyyden selvittämiseen ja vahvistamiseen. Tämän johdosta lastenvalvojan tulee kussakin yksittäistapauksessa pyrkiä puolueettomasti ottamaan huomioon ja tuomaan esiin, sekä edut, että myös haitat, joita isyyden vahvistamiseen liittyy. Pääsääntöisesti tässä neuvottelussa voitaneen kuitenkin lähteä siitä, että isyyden vahvistaminen tulee useimmissa tapauksissa olemaan lapsen edun mukaista sekä lapsen myöhemmän kehityksen että hänen taloudellisen asemansa suojaamisen kannalta. Neuvottelussa lastenvalvojan tulee pyrkiä erityisesti korostamaan, että äidin olisi tehtävä päätöksensä silmällä pitäen ennen kaikkea lapsen etua.¹⁰³

Isyyslain uudistamista koskevassa arviomuistiossa tuodaan esiin, että isyyden arvostus on isyyslain säätämisen ajoista kasvanut. Lapsen kannalta pidetään tärkeänä, että lapsi saa isän. Myös LOS 7 artiklan mukaan lapsella on jos mahdollista oikeus tietää vanhempansa ja olla heidän hoidettavanaan.¹⁰⁴ Äidin vastustus on myötävaikuttavana tekijänä siihen, että yli 1 % kustakin ikäluokasta jää ilman isää. Näistä syistä olisi arviomuistion mukaan harkittava, onko äidin määräysvalta isyyden selvittämisessä liiallinen ja tulisiko isyyden selvittäminen toteuttaa äidin tahdosta riippumatta.¹⁰⁵

4.4 Isyyden tunnustaminen

Kun lapsi on syntynyt avioliiton ulkopuolella, isyys voidaan isyyslain 3 §:n mukaisesti vahvistaa miehen suorittaman isyyden tunnustamisen perusteella. Vaikka avoliitot ovat yleistyneet, avomiehiä ei ole isyysolettaman osalta rinnastettu aviomiehiin. Lapset syntyvät

¹⁰² HE 90/1974 vp, s. 14 – 15.

¹⁰³ HE 90/1974 vp, s. 15; Rautiala 1978, s. 40; ks. myös Mahkonen 1998, s. 79 – 80, jonka mukaan ”*kuvattu säätely on esimerkki valistuneen rationalismin perussanomasta, joka läpäisee muun muassa IsyysL 8.2 §:ssa omaksuttua perusratkaisua. Äidin päätöksen tulisi perustua huolelliseen harkintaan ja hänen tulisi ottaa lapsen etu huomioon, ilman että antaisi merkitystä sille, mitä omasta naiseudestaan tai omista intresseistään ajattelee. Hänen tulee ainoastaan olla itsereflektiivinen lapsen edun ja sen toteutumisen suhteen..*” Mahkonen mukaan ”*lienee niin, että lainvalmistelijan ja -säättäjän käsitykset poikkeavat olennaisesti elävän elämän realiteeteista.*” Mahkonen on ”*vaikea kuvitella, miten (alaikäinen) äiti kykenisi autenttisesti irtaantumaa henkilökohtaisista motiiveistaan, omasta naiseudestaan ja näkemään kirrkaasti sen, minkälaisia seuraamuksia aiheutuu isättömäksi jäävälle lapselle.*”

¹⁰⁴ Helin 2011, s. 16.

¹⁰⁵ Helin 2011, s. 16.

tavallaan ”isättöminä” ja lastenvalvojalla on isyyden selvittämisessä keskeinen rooli (IsyysL 5 – 14 §).¹⁰⁶ Isyyden tunnustamista ei voida isyysL 15.4 §:n mukaan toimittaa ennen lapsen syntymää eikä lapsen kuoleman jälkeen.

Isyyden tunnustamista edeltää edellä kuvattu isyyden selvittäminen. IsyysL 14 §:n mukaan lastenvalvojan on laadittava isyyden selvittämisestä pöytäkirja. Pöytäkirja muodostaa pohjan isyyden vahvistamista koskeville toimenpiteille. Jos lastenvalvoja katsoo, että miehen isyys on tullut näytetyksi toteen, hänen tulee varata miehelle tilaisuus *tunnustaa* isyytensä (12 §).¹⁰⁷ Vapaaehtoinen tunnustaminen on tarkoitettu ensisijaiseksi isyyden vahvistamistavaksi.¹⁰⁸ Isyyden tunnustamisesta säädetään tarkemmin isyyslain 3 luvussa. IsyysL 15 §:n mukaan miehen, joka haluaa tunnustaa isyytensä, tulee henkilökohtaisesti ilmoittaa lastenvalvojalle, henkikirjoittajalle tai julkiselle notaarille olevansa lapsen isä.¹⁰⁹ IsyysL 16 §:n mukaan lapsen tulee hyväksyä tunnustaminen, jos lapsi on täysivaltainen tai jos lapsella on oikeudenkäymiskaaren (OK) 12 luvun 1 §:n 2 momentin mukaan oikeus käyttää puhevaltaa henkilöön koskeissa asioissa. Kyseisessä lainkohdassa tällä tarkoitetaan 15 vuoden ikää.¹¹⁰ IsyysL 16 a §:n mukaan taas, jos tunnustaminen koskee avioliitossa syntynyttä lasta, jolle täten on vahvistettu juridinen isä, tulee äidin ja aviomiehen hyväksyä tunnustaminen.

IsyysL 20 § 3 momentin mukaan tunnustaminen on hyväksyttävä, jos se on tehty laissa säädetyin tavoin, eikä ole aihetta olettaa, että isyytensä tunnustanut mies ei ole lapsen isä. Viranomaisella on velvollisuus tutkia, että tunnustaminen vastaa biologista totuutta. Ihmisillä ei ole valtaa sopia sukulaisuussuhteiden perustamisesta tai purkamisesta tosiasiallisesti vallitsevien sukulaisuussuhteiden vastaisesti. Valvomalla tunnustamisen oikeellisuutta pyritään myös suojaamaan lapsen etua ja estämään tunnustamisen käyttö hylättäviin tarkoituksiin, kuten perintöoikeudellisten tai lapseksiottamista koskevien säännösten kiertämiseksi. Virheiden välttämistä valvonnan avulla on pidetty tärkeänä myös sen vuoksi, että virheellisesti vahvistetun oikeustilan ilmitulo myöhemmin ja vallinneen

¹⁰⁶ Mahkonen 1998, s. 77.

¹⁰⁷ Helin 2011, s. 14.

¹⁰⁸ HE 90/1974 vp, s. 8.

¹⁰⁹ Ks. Helin 2011, s. 17. Isyyden tunnustaminen on nk. *korostetusti henkilökohtainen oikeustoimi*. Miehen lakimääräinen edustaja ei voi pätevästi antaa tunnustamislausumaa tämän puolesta. Tunnustamislausumaa annettaessa noudatetaan nk. *välittömyysperiaatetta*. Isyytensä tunnustavan miehen on henkilökohtaisesti annettava tunnustamislausuma tunnustamisen vastaanottajalle, joita ovat lastenvalvoja, henkikirjoittaja ja julkinen notaari.

¹¹⁰ OK 12:1 §

oikeustilan kumoaminen tulee aiheuttamaan osapuolille huomattavaa haittaa, kärsimystä ja taloudellisia menetyksiä.¹¹¹

IsyysL 20.4 §:n mukaan isyys on tunnustamisella vahvistettu, kun mies on säädetyin tavoin tunnustanut isyytensä ja maistraatti on hyväksynyt tunnustamisen.

Avoliittojen voimakas yleistyminen on johtanut siihen, että avioliiton ulkopuolella syntyvä lapsi syntyy yleensä avoliittoperheeseen, jossa äidin kumppani on lapsen biologinen isä ja halukas tunnustamaan isyytensä.¹¹² Lain menettelysäännöksiä ei kuitenkaan ole kirjoitettu tällaisia tilanteita ajatellen, ja juuri avoliittovanhempien osalta menettely on käytännössä huomattavasti yksinkertaistunut. Nytemmin riittää, että osapuolet kirjallisesti vahvistavat asuneensa lapsen siirtämisaikaan ja edelleen asuvansa vakituisesti yhdessä ja äiti lisäksi vakuuttaa, ettei kukaan muu mies tule kysymykseen lapsen isänä.¹¹³

4.4.2 Isyyden selvittämis- ja tunnustamismenetelmän kritiikki

Isyyden selvittämis- ja tunnustamismenettelyä kohtaan on esitetty kritiikkiä. Jo vuonna 1999 STM:n isätoimikunta totesi mietinnössään, että isyyslain isyysolettama tulisi ulottaa koskemaan myös avoliittoja ja isyyden vahvistaminen voitaisiin riidattomissa tapauksissa korvata erityisellä ilmoitusmenettelyllä.¹¹⁴ Myös Gottberg pitää oudoksuttavana, ettei lainsäädäntöhankkeisiin avoliittoisyyksien vahvistamisen yksinkertaistamiseksi nykyisestä ole lähdetty. Hänen mukaansa avioliittoon perustuva isyysolettama ja avioliittoon vihkimättömän isyydestä yksimielisen parin byrokraattinen haastatteleminen ja tutkiminen eivät vastaa enää nykyajan realiteetteja.¹¹⁵ Huttunen taas näkee ydinperheisyyden normaalina näkemisen auttamattomasti jälkeenjääneenä ja rajaavuudessaan moraalisesti arveluttavana. Hänen mukaansa vain avioliittoon sidottu isyysolettama olemassaolollaan tukee tällaista vanhentuvaa ajattelutapaa.¹¹⁶ Mahkonen

¹¹¹ Helin 2011, s. 17.

¹¹² Helin 2011, s. 9.

¹¹³ Gottberg 2011, s. 148.

¹¹⁴ Sosiaali- ja terveysministeriö. Komiteamietintö 1999:1. Isätoimikunnan mietintö. Kohta 2.5. Verkkojulkaisu.

¹¹⁵ Gottberg 2011, s. 148.

¹¹⁶ Huttunen 2001, s. 70.

taas pitää sääntelyä kuvaavana esimerkkinä perhelainsäädäntöä läpäisevästä holhousideologiasta.¹¹⁷

Isyyslain uudistamista koskevassa arviomuistiossa on kuitenkin lähdetty siitä, että isyyden selvittämisen ja tunnustamisen perusajatukset ovat edelleen ajanmukaiset. Muistion mukaan on tärkeää, että selvittäminen käynnistyy viranomaisaloitteisesti, jotta asian hoitaminen ei jää riippumaan äidin ja miehen aktiivisuudesta. Myös isyyden tunnustamisen pääperiaatteet; tunnustamisen korostettu henkilökohtaisuus, välittömyysperiaate ja ajatus, että viranomaisen tulee valvoa tunnustamisen oikeellisuutta, ovat edelleen säilyttäneet ajanmukaisuutensa. Tapaukset joissa väärä mies tunnustaa isyytensä, voidaan niiden avulla pitää vähäisinä.¹¹⁸ Isyyslain uudistusta käsittelevässä isyystyöryhmässä on myös pohdittu, voisiko äidin samaa sukupuolta oleva avopuoliso tunnustaa lapsen ja saada äitiytensä vahvistettua tunnustamisen perusteella.¹¹⁹

4.5 Isyyden vahvistaminen kanteella ja oikeusgeneettiset isyystutkimukset

Isyyslakia koskevassa hallituksen esityksessä (HE 1974/90 vp) lähdetään siitä, että isyyden vahvistaminen on useimmissa tapauksissa lapsen edun mukaista. Sekä lapsen että vanhempien kannalta voidaan pitää toivottavana, että mies tunnustaa vapaaehtoisesti isyytensä. Ellei näin tapahdu, vaatii lapsen etujen suojaaminen, että isyys voidaan vahvistaa oikeudenkäynnissä.¹²⁰

IsyysL 3.2 §:n mukaan tuomioistuimen on vahvistettava, että mies on lapsen isä, jos on selvitetty, että 1) mies on ollut lapsen äidin kanssa sukupuoliyhteydessä lapsen siittämissa aikana, ja voidaan pitää todistettuna, että mies on siittänyt lapsen; tai 2) miehen siittiöitä on käytetty äidin hedelmöittämiseen muulla kuin 3 a §:ssä¹²¹ tarkoitetulla tavalla, ja voidaan pitää todistettuna, että lapsi on tästä syntynyt.¹²² Näyttövaatimus on siten kaksiosainen; tarvitaan näyttö sekä sukupuoliyhdyntästä tai siittiöiden viemisestä naiseen

¹¹⁷ Mahkonen 1998, s. 63, jonka mukaan kuvaavana esimerkkinä perhelainsäädäntöä läpäisevästä holhousideologiasta voidaan pitää sitä, että isyyspresumtio ei ulotu avoliittotilanteeseen. Osapuolten on esitettävä jonkinasteista näyttöä makaamisesta ja epäsuorasti siitä, että lapsen äiti ei ole ollut sukupuoliyhteydessä muun kuin lapsen biologiseksi isäksi väitetyn miehen kanssa. Järjestelmä edellyttää yksityiselämään kohdistuvaa valvontaa. Lainsäätäjät katsoo olevansa valistuneempi kuin mitä osapuolet ovat.

¹¹⁸ Helin 2011, s. 14 & 18.

¹¹⁹ Silvola 2013, s. 24. Verkkojulkaisu.

¹²⁰ HE 90/1974 vp, s. 14.

¹²¹ Isyyslain 3 a §:ssä säädetään hedelmöityshoidon tuloksena syntyneen lapsen isästä.

¹²² 2) kohdassa tarkoitetaan esimerkiksi koti-inseminaatiota eli ns. ”muumimukimenetelmää”, jossa siittiöitä viedään naiseen muutoin kuin sukupuoliyhdyntällä.

muutoin, että myös biologisesta polveutumisesta.¹²³ Isyyden vahvistamiskannetta voi ajaa lapsi, jolloin puhevaltaa käyttää yleensä lastenvalvoja.¹²⁴ Lastenvalvoja ajaa lapsen nimissä kannetta miestä tai kaikkia niitä miehiä vastaan, jotka voivat tulla kysymykseen lapsen isänä. Tämä koskee myös tilanteita, joissa hedelmöityshoitoon avoliitossa suostumuksensa antanut mies ei lapsen synnyttyä suostukaan tunnustamaan tätä omakseen. Jos mies on kuollut, kannetta ajetaan hänen oikeudenomistajiaan vastaan. Oikeudenomistajat eivät luonnollisestikaan voi tunnustaa lasta, miehen kuoltua kanneperusteinen isyyden vahvistaminen on ainoa vaihtoehto.¹²⁵ Äidillä on myös IsyysL 24 §:n nojalla oikeus käyttää lastenvalvojan ohella lapsen puhevaltaa.

IsyysL 25 §:ssä säädetään, että isyyden vahvistamista koskevaa kannetta ei voida lapsen puolesta ajaa, jos lapsi vastustaa oikeudenkäyntiä ja lapsella on oikeus itse käyttää puhevaltaa oikeudenkäynnissä. Tällä tarkoitetaan yli 15 vuoden ikää. Isyyden vahvistamista koskevaa kannetta ei myöskään voida 15 vuotta nuoremman lapsen puolesta ajaa vastoin äidin tahtoa, jos äiti, jonka huollossa tai hoidettavana lapsi on, vastustaa oikeudenkäyntiä. IsyysL 25 §:stä seuraa, että 15 vuotta täyttänyt lapsi voi ajaa isyyden vahvistamista koskevaa kannetta vastoin äidin tahtoakin.

Isyysnäytön hankkimiseksi voidaan isyysL 11 §:ssä säädetyin tavoin käyttää oikeusgeneettisiä isyystutkimuksia.¹²⁶ IsyystutkimusL 1 §:n mukaan oikeusgeneettisellä isyystutkimuksella tarkoitetaan isyyden vahvistamiseksi tai kumoamiseksi tehtävää ihmisen geenien, muun periytyvän DNA:n tai geenituotteiden tutkimista. IsyystutkimusL 4 §:n mukaan tuomioistuin voi määrätä tutkimuksen tehtäväksi lapsesta, äidistä ja oikeudenkäynnissä asianosaisena olevasta miehestä. Miehen tai äidin sukulaisia taas ei voida pakottaa tutkimuksiin, vaan heidät voidaan tutkia vain heidän suostumuksellaan.¹²⁷

¹²³ Helin 2011, s. 21.

¹²⁴ Isyyslaki 22 § & 24 §.

¹²⁵ Gottberg 2011, s. 150; isyyslaki 26 §.

¹²⁶ IsyysL 11 §:n mukaan ”Lastenvalvojan on hankittava lääketieteellinen asiantuntijalausunto lapsen siittämisajankohdasta, jollei sen hankkimista muihin selvityksiin nähden voida pitää tarpeettomana. Lastenvalvojan on tilattava oikeusgeneettisestä isyystutkimuksesta annetun lain (378/2005) 1 §:ssä tarkoitettu oikeusgeneettinen isyystutkimus lapsesta, äidistä ja miehestä, joka saattaa olla lapsen isä, jos mies pyytää tutkimusta tai jos lastenvalvoja muuten katsoo sen tarpeelliseksi. Jos tutkimus voidaan mainitun lain mukaan määrätä tehtäväksi muusta kuin edellä tarkoitettusta henkilöstä, lastenvalvoja voi katsoessaan sen aiheelliseksi tilata tutkimuksen.”

¹²⁷ IsyystutkimusL 6-7 §; isyysL 11.3 §.

Tuomioistuin ei myöskään voi määrätä näytettä otettavaksi haudatusta vainajasta, vaan kaikki tämäntyyppiset tutkimukset edellyttävät suostumusta oikeudenomistajilta.¹²⁸

4.5.1 Ennen isyylain voimaantuloa syntyneet lapset ja kanneoikeus

Kanneperusteinen isyyden vahvistaminen on lähtökohtaisesti ollut mahdollista vain isyylain voimassa ollessa syntyneiden lasten osalta. Ennen 1.10.1976 syntyneille henkilöille on näin voitu vahvistaa isä vain vapaaehtoisen tunnustamisen kautta. Tämä perustuu isyylain voimaantulosäännöksiin, joiden mukaan tällaisia lapsia koskevat isyyden vahvistamiskanteet oli nostettava viiden vuoden kuluessa lain voimaantulosta, siis ennen 1.10.1981 (Laki isyylain voimaantuloa 7.2 §, myöhemmin VPL). Kanneoikeuden rajoittamista perusteltiin aikanaan sillä, että ajan kulumisen vuoksi näytön saaminen vaikeutuisi.¹²⁹

Etenkin 2000-luvulla voimakkaasti esiin tulleet perus- ja ihmisoikeudet ovat kuitenkin viime aikoina mielenkiintoisella tavalla muuttaneet suhtautumista isyylain voimaantuloissa säädettyyn kannerajoitukseen.¹³⁰ Suomi on nimittäin saanut Euroopan ihmisoikeustuomioistuimelta (EIT) kolme langettavaa tuomiota koskien VPL 7.2 §:a.

Kaikissa näissä tapauksissa EIT katsoi, että Euroopan ihmisoikeussopimuksen (EIS) yksityis- ja perhe-elämän kunnioitusta koskevaa EIS 8 artiklaa¹³¹ oli rikottu, kun valittajien VPL 7.2 §:n nojalla nostama kanne isyyden vahvistamiseksi oli hylätty. Tapauksessa Laakso v. Suomi EIT totesi, että jo tieto omista biologisista vanhemmista kuuluu henkilön yksityiselämän alaan ja on tärkeä osa henkilön identiteettiä eikä tuomioistuimen ollut tarpeen tutkia, oliko valittajan ja hänen biologisen isänsä välillä ollut artiklan 8 mukaista

¹²⁸ Isyyslaki 11.3 §.

¹²⁹ HE 90/1974 vp, s. 36; Gottberg 2011, s. 152; VPL 7.2 § mukaan "Isyyden vahvistamista koskeva kanne on pantava vireille viiden vuoden kuluessa isyylain voimaantulosta. Kannetta ei kuitenkaan voida nostaa, jos mies on kuollut. Rajoitus ei koske niitä lapsia, jotka ovat syntyneet isyylain voimaantulon jälkeen."

¹³⁰ Gottberg 2011, s. 152.

¹³¹ 8 artikla oikeus nauttia yksityiselämän ja perhe-elämän kunnioitusta. "1. Jokaisella on oikeus nauttia yksityis- ja perhe-elämäänsä, kotiinsa ja kirjeenvaihtoonsa kohdistuvaa kunnioitusta. 2. Viranomaiset eivät saa puuttua tämän oikeuden käyttämiseen, paitsi kun laki sen sallii ja se on välttämätöntä demokraattisessa yhteiskunnassa kansallisen ja yleisen turvallisuuden tai maan taloudellisen hyvinvoinnin vuoksi, tai epäjärjestyksen tai rikollisuuden estämiseksi, terveyden tai moraalin suojaamiseksi, tai muiden henkilöiden oikeuksien ja vapauksien turvaamiseksi"; ks. Merrills & Robertson 2001, s. 137 – 163, jotka kirjoittavat 8 artiklan soveltamisalan olevan hyvin laaja. Sen soveltamisalaa kuuluvat mm. yksilön oikeus luoda ja ylläpitää intiimejä ihmissuhteita, kehittää persoonallisuuttaan ja identiteettiään vapaasti, kunnian ja maineen suoja, fyysisen ja henkisen loukkaamattomuuden suoja, perhe-elämän suoja, kotirauha, kirjesalaisuus, suoja vakoilua ja ahdistelua vastaan, henkilöä koskevan luottamuksellisen viestin suoja sekä yksilön oikeus elää halutessaan pois julkisuudesta.

”perhe-elämää”.¹³² Koska tapauksessa valittajan isä oli kuollut, oli isyyden vahvistaminen tuomioistuinteitse ollut ainoa mahdollisuus vahvistaa hänen suhteensa biologiseen isäänsä. Tiukan ja joustamattoman aikarajoituksen vuoksi valittajalta oli viety hänen mahdollisuutensa saada juridinen vahvistus isästään.¹³³ EIS 8 artiklaa oli rikottu.¹³⁴ Myös tapauksissa Backlund v. Suomi ja Grönmark v. Suomi perustelut olivat hyvin samankaltaiset. Vaikka määräajalla isyyden vahvistamiselle sinänsä oli hyväksyttävä intressi, oli tuomioistuimen vaikea hyväksyä aikarajan ehdottomuutta ja esimerkiksi tapauksessa Backlund v. Suomi sitä, että aika kului, vaikkei lapsella ollut mahdollisuutta esittää luotettavaa näyttöä. Kansallisen tuomioistuimen olisi tullut myös tasapainottaa kilpailevia intressejä sen sijaan, että se hylkäsi isyyden vahvistamista koskevan kanteen suoraan määräajan perusteella.¹³⁵

Sittemmin korkein oikeus (KKO) on Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen viitoittamaa tietä seuraten omassa ratkaisussaan KKO 2012:11 jättänyt VPL 7 § 2 momentin soveltamatta perustuslain 106 §:n nojalla katsottuaan, että sen soveltaminen olisi johtanut ilmeiseen ristiriitaan perustuslain ja etenkin sen yksityiselämän suojaa koskevan 10 §:n kanssa, sekä Euroopan ihmisoikeussopimuksen yksityis- ja perhe-elämän suojaa koskevan 8 artiklan kanssa. Tapauksessa A oli saanut tietää isänsä nimen vasta sen jälkeen, kun isyyslain voimaanpanolain 7.2 §:n mukainen kanneaika oli päättynyt.¹³⁶

Isyyslain uudistamista koskevan arviomuistion mukaan VPL:n mukaista kanneaikaa tilanteissa, joissa lapsi on syntynyt ennen isyyslain voimaantuloa, olisi muutettava siten,

¹³² EIT Laakso v. Suomi 15.1.2013, kohdat 38 ja 46.

¹³³ EIT Laakso v. Suomi 15.1.2013, kohta 52.

¹³⁴ EIT Laakso v. Suomi 15.1.2013, tuomio kohta 2.

¹³⁵ Ks. EIT Backlund v. Suomi 6.7.2010, kohdat 52 – 55 ; EIT Grönmark v. Suomi 6.7.2010, kohdat 10 & 54 – 57; EIT Laakso v. Suomi 15.1.2013, kohta 52.

¹³⁶ KKO 2012:11, kohta 35; ks. Myös Lavapuro 2012, s. 145. Lavapuro katsoo korkeimman oikeuden ratkaisun edustavan merkittävää virstanpylvästä kehityskulussa, jossa perus- ja ihmisoikeuksien asema on hiljalleen vakiintunut osaksi suomalaisen oikeuskulttuurin keskeisnormistoa; ks. myös Pellonpää ym. 2012, s.77. Pellonpään mukaan isyyslain voimaanpanolain mukainen kanneaikaa koskeva säännös jätettiin soveltamatta PL 10 § vastaisena sen jälkeen, kun viimeksi mainitulle säännökselle oli tulkinnallisesti annettu EIS 8 artiklan ja sitä koskevan EIT:n oikeuskäytännön mukainen sisältö. Ristiriita pitäisi Pellonpään mukaan pikimmiten pyrkiä ratkaisemaan myös lakia muuttamalla.

ettei kanneajan soveltaminen johtaisi tilanteisiin, joissa EIT:n ratkaisukäytännön mukaan loukataan yksityis- ja perhe-elämän suojaa.¹³⁷

4.5.2 Miehen kanneoikeus

Lapsen nimissä miestä vastaan ajetun kanteen ohella, laissa tunnetaan myös toinen, harvinaisempi kannetyyppi. IsyysL 22.2 § mukaan miehellä on oikeus ajaa isyyden vahvistamista koskevaa kannetta, jos maistraatti ei ole hyväksynyt tunnustamista IsyysL 20 §:n 3 momentin 2) kohdassa tarkoitetusta syystä. Kanne on nostettava vuoden kuluessa siitä päivästä, jona mies on saanut tiedon maistraatin päätöksestä. Miehellä ei kuitenkaan ole oikeutta ajaa kannetta, jos tunnustaminen koskee avioliiton aikana syntynyttä lasta.¹³⁸ IsyysL 22.2 §:n mukaisissa tilanteissa on kyse tapauksista, joissa näyttö isyytensä tunnustaneen miehen isyydestä on jäänyt riittämättömäksi, ja näin on aihetta epäillä, että mies ei ole isä. Säännös kuvastaa sitä lain tärkeää periaatetta, jonka mukaan miehelläkin on oikeus saada isyytensä tutkituksi ja päästä lapsen isäksi jopa äidin tahdon vastaisesti.¹³⁹

Jos isä käyttää tällaisessa tapauksessa IsyysL 22.2 §:n mukaista kanneoikeuttaan, noudatetaan oikeudenkäynnissä täysin samoja periaatteita kuin isyysprosesseissa yleensäkin. Miehen ollessa kantajana, voidaan äiti ja lapsi tarvittaessa velvoittaa veritutkimuksiin, jolloin biologinen isyys voidaan selvittää. Jos miehen isyys tulee näytetyksi, kanne hyväksytään.¹⁴⁰

On huomioitava, että miehen kanneoikeus koskee kuitenkin vain tilanteita, joissa lapsella ei asian vireille tullessa ole lainkaan juridista isää. Jos lapsella on avioliiton, tunnustamisen

¹³⁷ Helin 2011, s. 35 & 41. Arviomuistiossa todetaan, että olisi harkittava sääntelyvaihtoehtoa, jonka mukaan isyyskysymys olisi voitava edelleen tutkia, jos lapsi oli kanneajan päättyessä niin nuori, ettei hän ollut voinut harkita itsenäisesti isyyskanteen ajamista sitä ennen. Isyyslain voimaantulon 7.2. §:ssä isyyskanteen nostamiselle annettiin viiden vuoden kanneaika. Arviomuistiossa esitetyn näkemyksen mukaan näyttäisi perustellulta, että lapsella tulisi olla samanpituisen harkinta-aika sen jälkeen, kun hän on täyttänyt 18 vuotta. Näin ollen olisi harkittava sääntelyä, jonka mukaan lapsi, joka 1.10.1981 oli alle 23-vuotias, voisi määräajan estämättä yhä ajaa isyyden vahvistamiskannetta. Sen lisäksi isyyden vahvistamiskannetta tulisi voida ajaa niissä tapauksissa, joissa lapsi on vasta kanneajan päättymisen jälkeen saanut sellaisen tiedon oletettavasta isästään, että kanne olisi voitu nostaa.

¹³⁸ Ks. Helin 2011, s. 22. Kanneoikeuden rajoittamisella on ilmeisesti pyritty siihen, että isyyden tunnustaminen säilyisi ensisijaisena isyyden vahvistamisen keinona tilanteissa, joissa mies haluaa saada isyytensä vahvistetuksi. Kanneajan rajoittamisella on puolestaan tavoiteltu sitä, että mies ei voisi pitkään pitää äitiä ja lasta epävarmuudessa siitä, tullaanko kanne nostamaan.

¹³⁹ Gottberg 2011, s. 154 – 155.

¹⁴⁰ Gottberg 2011, s. 155.

tai tuomion perusteella isä, ulkopuolisella miehellä ei ole asiassa minkäänlaisia itsenäisiä oikeuksia biologisesta totuudesta riippumatta.¹⁴¹

4.6 Hedelmöityshoitoon annettuun suostumukseen perustuva isyys

IsyysL 3 a §:ssä säädetään, että jos lapsen äidille on annettu hedelmöityshoidoista annetun lain (1237/2006) 1 §:ssä tarkoitettua hedelmöityshoitoa ja voidaan pitää todistettuna, että lapsi on syntynyt annetun hoidon tuloksena, lapsen isäksi on vahvistettava mies, joka yhteisymmärryksessä äidin kanssa antoi suostumuksensa hoitoon. Jos hoitoa on annettu naiselle yksin, lapsen isäksi on vahvistettava mies, jonka siittiötä on käytetty hoidossa, jos hän on antanut mainitun lain 16 § 2 momentissa tarkoitettua suostumuksen isyyden vahvistamiseen. Silloin, kun lapsi on syntynyt avioliiton aikana tai isyyslain 2 §:ssä tarkoitettuna aikana sen jälkeen, kun avioliitto purkautui miehen kuoleman vuoksi, aviomies on kuitenkin lapsen isä niin kuin isyyslain 2 §:ssä säädetään. IsyysL 3 a § 2 momentissa säädetään myös, että isyyslain säännöksiä isyyden selvittämisestä, vahvistamisesta ja kumoamisesta sovelletaan myös silloin, kun hedelmöityshoitoa on annettu 1 momentissa tarkoitettuun tavoin. Salminen, Burrell & Lehtonen käyttävät isyysL 3 a §:ään perustuvasta isyydenmääräytymistavasta nimitystä ”suostumukseen perustuva isyys”.¹⁴²

IsyysL 3 a §:ssä omaksuttu sääntelymalli perustuu aiempiin korkeimman oikeuden ratkaisuihin KKO 2000:85 ja KKO 1999:77. Ratkaisussa KKO 1999:77 hedelmöityshoitoihin suostunut äidin aviomies katsottiin lapsen isäksi, eikä isyyttä voitu kumota sillä perusteella, ettei aviomies voinut olla tosiasiallisesti biologinen isä, vaan lapsi oli saanut alkunsa luovutetusta sukusolusta. Ratkaisussa KKO 2000:85 isyyttä ei kumottu, kun mies oli tunnustanut lapsen kirjalliseksi omakseen tietäen, että hedelmöitykseen oli käytetty luovuttajan sukusoluja. Nykyisin periaate on kirjattuna myös isyysL 34.3 §:ssa. Kyseisen lainkohdan mukaan isyyttä ei voida kumota, jos lapsi on syntynyt 3 a §:ssä tarkoitettua hedelmöityshoidon tuloksena ja aviomies on antanut suostumuksensa hedelmöityshoidon antamiseen. IsyysL 42.2 §:n viittaussäännöksen mukaan sama pätee myös hedelmöityshoitoon suostumuksensa antaneen avomiehen isyyden kumoamiseen.

¹⁴¹ Gottberg 2011, s. 155.

¹⁴² Salminen, Burrell & Lehtonen 2007, s. 309.

Tarkastelen isyyslain 3 a §:ää tarkemmin tutkimukseni luvussa 5 *Vanhemmuuden määräytyminen ja lapsen etu hedelmöityshoidoissa*.

4.7 Isyyden kumoaminen ja vakiintuneen oikeudellisen vanhemmuuden suojaaminen

Kuten todettu, isyyslaissa lähdetään siitä, että on yleensä lapsen edun mukaista saada oikeudelliseksi isäkseen biologinen isänsä. Tästä syystä virheellinen oikeudellinen isyys voidaan tarvittaessa kumota. Toisaalta isyyslakiin otetut erilaiset prosessuaaliset isyyden kumoamiskannetta koskevat kanneaikarajoitukset (isyyslaki 35 § ja 42 §), joiden mukaan kanne on nostettava kahden vuoden kuluessa isyyden tunnustamisesta tai lapsen syntymästä, edustavat lapsen edun mukaista vaatimusta siitä, että vakiintunutta, vaikkakin biologista totuutta vastaamatonta oikeudellista vanhemmuutta pitää suojata.¹⁴³ Tässä kohdin isyyslain voidaan sanoa suojaavan sosiaalista isyyttä.

Kumota voidaan sekä isyysolettaman mukainen isyys että tunnustamalla vahvistettu isyys. Isyyskanteella vahvistettua isyyttä ei sen sijaan voida kumota.

IsyysL 34 §:ssä säädetään aviomiehen isyyden kumoamisesta. Kyseisen lainkohdan 1 momentin mukaan tuomioistuimen on kanteen johdosta vahvistettava, ettei aviomies ole 2 §:ssä tarkoitetun lapsen isä, jos on selvitetty, että äiti on ollut sukupuoliyhdyntänsä toisen miehen kanssa tai äidin hedelmöittämiseen on käytetty toisen miehen siittiöitä, ja on pidettävä todistettuna, että lapsi on silloin siitetty. Isyys voidaan kumota myös sellaisessa tilanteessa, jossa lapsen periytyvien ominaisuuksien tai muun erityisen seikan perusteella voidaan pitää todistettuna, ettei mies ole lapsen isä.

IsyysL 34.2 §:ssa säädetään tilanteesta, jossa lapsi on siitetty ennen avioliittoa tai puolisoitten asuessa erillään välien rikkoutumisen vuoksi. Tällaisessa tilanteessa tuomioistuimen tulee vahvistaa, ettei aviomies ole lapsen isä, jollei saateta todennäköiseksi, että puolisoit ovat olleet keskenään sukupuoliyhdyntänsä tai että miehen siittiöitä on käytetty äidin hedelmöittämiseen muulla kuin hedelmöityshoitolaissa tarkoitetulla tavalla.

¹⁴³ Salminen, ym. 2007, s. 311; ks. näistä isyyslain ristiriitaisista tavoitteista myös Helin 2011, s. 27.

IsyysL 34.3 §:ssa on säädetty erikseen, että jos lapsi on syntynyt IsyysL 3 a §:ssä tarkoitetun sellaisen hedelmöityshoidon tuloksena, johon aviomies on antanut suostumuksensa, ei isyyttä voida kuitenkaan kumota.

IsyysL 34.4 §:n mukaan aviomiehen isyys on kumottu, kun toinen mies on tunnustanut isyytensä lain 15 §:n mukaisesti ja maistraatti on hyväksynyt tunnustamisen. Edellytyksenä sille, että aviomiehen isyys voidaan kumota tunnustamalla on isyysL 16 a §:n mukaan, että äiti ja aviomies hyväksyvät tunnustamisen. Jos lapsi on täysivaltainen, edellyttää isyysL 16 §, että hän hyväksyy tunnustamisen.

IsyysL 35 §: n mukaan isyyden kumoamista koskevan kanteen voi nostaa vain aviomies, äiti tai lapsi. Aviomiehen ja äidin on pantava vireille kanne kahden vuoden kuluessa lapsen syntymästä. Jos aviomiehellä tai äidillä on kuitenkin ollut laillinen este tai hän näyttää muun erittäin painavan syyn, minkä vuoksi kannetta ei aiemmin nostettu, voi hän panna kanteen vireille tämän määräajan jälkeenkin. Aviomiehellä ei ole oikeutta nostaa kannetta, jos hän saatuaan tietää toisen miehen olleen sukupuoliyhteydessä äidin kanssa tai toisen miehen siittiöitä käytetyn äidin hedelmöittämiseen lapsen siittämisaikana, on lapsen syntymän jälkeen selittänyt lapsen omakseen.

Sakari Salminen on kommentoinut Helsingin hovioikeuden vuonna 2006 tekemää isyyden kumoamisen määräaika koskevaa ratkaisua, HO 24.8.2006, S 06/107. Tapauksessa oikeus selvensi sitä, milloin on olemassa erittäin painava syy, joka mahdollistaa isyyden kumoamista koskevan kanteen nostamisen vielä kahden vuoden määräajan jälkeenkin. Tapauksessa intialainen isä A oli muuttanut pois kaksi kuukautta lapsen syntymän jälkeen ja tavannut tämän seuraavan kerran vasta useamman vuoden kuluttua. Tällöin A oli havainnut, ettei lapsi voi ulkonäkönsä perusteella olla hänen omansa. Hovioikeuden mielestä A:lla oli ollut painava syy olla nostamatta kannetta määräajassa. Oleellista tapauksessa oli se, ettei hovioikeus katsonut lapsen ja isän välille syntyneen suojeltavaa isälapsisuhdetta, eikä kyseessä siten ollut isälapsisuhteen heikentäminen.¹⁴⁴

¹⁴⁴ Salminen, Oikeustieto 5/2006, s. 10 – 13. Salmisen mielestä on tärkeää, että isyyslaissa on säädetty mahdollisuus ajaa isyyden kumoamiskannetta pääsääntöisesti noudatettavan kanneajan kuluttuakin, silloin kun kyse on laillisen esteen tai muun erittäin painavan syyn tilanteesta. Jos käsillä on esimerkiksi tilanne, jossa isyys on perustunut avioliittoon tai lapsen äidin avomies on tunnustanut isyytensä avoliitossa syntyneeseen lapseen nähden, eikä miehellä ole ollut mitään syytä epäillä isyyttään lapsen syntyessä tai pian tämän jälkeenkään, pitää miehellä olla mahdollisuus reagoida virheellistä isyyttä vastaan

Tunnustetun isyyden osalta kanneoikeudesta säädetään isyysL 42 §:ssä. Säännöksen ensimmäisen momentin mukaan tunnustetun isyyden kumoamista koskevan kanteen voi nostaa isyytensä tunnustanut mies taikka äiti tai lapsi. Miehen ja äidin on pantava kanne vireille kahden vuoden kuluessa siitä, kun isyys on tunnustamisella vahvistettu. Toisen momentin mukaan tunnustetun isyyden kumoamista koskevasta kanteesta on soveltuvin kohdin voimassa, mitä 34 §:n 1 ja 3 momentissa, 35 §:n 3 ja 4 momentissa sekä 36–41 §:ssä säädetään.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on katsonut ratkaisussaan *Shofman v. Venäjä* 24.11.2005, että miehellä tulee olla mahdollisuus reagoida virheellistä isyyttä vastaan pääsääntöisesti noudatettavan kanneajan jälkeenkin.

EIT Shofman v. Venäjä 24.11.2005

Tapauksessa EIT katsoi, että EIS 8 artiklan mukaisessa hakijan yksityiselämän kunnioittamisessa oltiin epäonnistuttu ja EIS 8 artiklaa oli rikottu, kun kanne isyyden kumoamiseksi oli kansallisen lain mukaan pitänyt nostaa vuoden kuluessa syntyneen lapsen rekisteröimisestä ja aika kului riippumatta siitä, oliko aviomiehellä epäilystä isyydestään vai ei.¹⁴⁵

4.7.1 Biologisena isänä itseään pitävän mahdollisuudet saada aviomiehen isyys kumotuksi

Edellisessä kappaleessa kävi ilmi, että aviomiehen isyys voidaan isyysL 34.4 §:n nojalla kumota toisen miehen tunnustamisen perusteella. Edellytyksenä tälle on isyysL 16 a §:n mukaan, että ”jos tunnustaminen koskee 2 §:ssä tarkoitettua lasta, tulee äidin ja aviomiehen hyväksyä tunnustaminen”. Jos äiti ja aviomies eivät tunnustamista hyväksy, isänä itseään pitävä mies ei voi saada aviomiehen isyyttä kumotuksi. Asia on näin siitä riippumatta, miten varmana toisen miehen isyyttä voidaan pitää. Sääntelyssä on siten korostettu sosiaalisen perheen ja sosiaalisen isyyden suojaamista biologisen isyyden asemasta.¹⁴⁶ Isyyslain uudistamistarpeita koskevassa lausuntotiivistelmässä lausunnonantajat suhtautuivat ristiriitaisesti kysymykseen siitä, pitäisikö isänä itseään pitävälle antaa mahdollisuus riitauttaa aviomiehen isyys tällaisessa tilanteessa. Suurin osa lausunnonantajista kannatti miehen kanneoikeuden rajoitettua mahdollistamista myös tilanteissa, joissa lapsen äiti on avioliitossa toisen miehen kanssa, esimerkiksi sellaisissa

¹⁴⁵ EIT *Shofman v. Venäjä* 24.11.2005, kohdat 45 – 46.

¹⁴⁶ Helin 2011, s. 17 & 28.

tilanteissa, joissa isäksi haluavan miehen ja lapsen välille on muodostunut perhe-elämää heti lapsen syntymän jälkeen.¹⁴⁷

Isyyslain uudistamista koskevan arviomuistion mukaan on vaikea arvioida olisiko isyyskanteen nostaminen tällaisissa tilanteissa lapsen edun mukaista. Se voisi olla sitä, jos lapsen ja äidin aviomiehen välille ei ole muodostunut perhe-elämää. Sitä vastoin toimivan isä-lapsisuhteen katkaiseminen vastoin isän tahtoa ja juridisen isyyden vahvistaminen mieheen, johon lapsella ei ole sosiaalista sidettä, tuskin koskaan voidaan etukäteen arvioida olevan lapsen edun mukainen ratkaisu. Lapsen isänä itseään pitävän miehen kanneoikeudelle saattaisi olla perusteita sellaisissa tilanteissa, joissa miehen ja lapsen välille on muodostunut perhe-elämää heti lapsen syntymän jälkeen.¹⁴⁸ Moringin mukaan kanneoikeuden salliminen biologiselle isälle ohi aviomiehen olisi positiivinen osoitus heteroseksuaalisen ydinperheen hegemonian murtumisesta.¹⁴⁹

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin ei ole katsonut, että Suomen isyyslaissa omaksuttu ratkaisu loukkaisi nykyisellään isäksi itsensä katsovan miehen Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklan mukaista perhe-elämän suojaa.¹⁵⁰

EIT Nylund v. Suomi 29.6.1999

EIT:n ratkaisemassa tapauksessa Nylund v. Suomi, valittaja vaati, että hänet pitäisi vahvistaa isäksi lapselle, joka oli syntynyt äidin ollessa avioliitossa toisen miehen kanssa. Hovioikeus ja EIT pitivät ratkaisuisaan kannetta isyyslakiin perustumattomana.¹⁵¹ EIT katsoi, ettei kyse ollut perhe-elämän loukkauksesta (EIS 8 art.), koska valittaja ei ollut luonut minkäänlaista tunnetason suhdetta lapseen, eikä heidän välilleen ollut muodostunut perhe-elämää. EIT kiinnitti myös huomiota siihen, että kanteen hyväksyminen ei myöskään olisi ollut tapauksessa lapsen edun mukaista. EIT katsoi myös, että oli oikeusvarmuuteen ja perhesuhteiden turvaamiseen liittyviä perusteita sille, että valtiot soveltavat presumptiota, jonka mukaan aviomiestä pidetään vaimonsa lapsen isänä.¹⁵²

¹⁴⁷ Silvola 2012, s. 22.

¹⁴⁸ Helin 2011, s. 29. Nykyään tällaisissa tilanteissa isyyskysymys saatetaan vastaamaan biologista totuutta yleensä niin, että mies tunnustaa isyytensä, minkä jälkeen äiti ja aviomies hyväksyvät tunnustuksen. Mikäli aviomies ei ole halukas myötävaikuttamaan asiaan, voi äiti nostaa isyyden kumoamiskanteen, ja kun isyys on kumottu, voi mies tunnustaa isyytensä. Miehen kanneoikeus muuttaisi nykytilannetta siis lähinnä sellaisissa tilanteissa, joissa äidillä ei ole halua myötävaikuttaa isyysuhteen muuttamiseen biologista totuutta vastaavaksi. Kyseeseen tulee lähinnä tilanteet, joissa äidin ja itseään isänä pitävän miehen välinen suhde on jo ehtinyt rikkoutua.

¹⁴⁹ Moring 2013, s. 73. Moring toteaa, että ”*tämänkaltaisen lakimuutoksen mahdollistuminen olisi osa suurempaa kokonaisuutta, jossa heteroseksuaalisen ydinperheen normiasemaa on vähä vähältä, muutos muutokselta murennettu, pyrkimyksenä tunnustaa ja tunnistaa yksilöiden todelliset perhesuhteet.*”

¹⁵⁰ Salminen, Oikeustieto 5/2006, s. 12.

¹⁵¹ EIT Nylund v. Suomi 29.6.1999, kohta. A & kohta THE LAW 2.(a) Article 2 of the Convention & kohta THE LAW 1.

¹⁵² EIT Nylund v. Suomi 29.6.1999, kohta 2.(a) Article 8 of the Convention.

4.8 Millaista vanhemmuutta isyyslaissa suojataan – lapsen edun näkökulma

Kuten on käynyt ilmi, isyyslaki lähtee siitä, että on yleensä lapsen edun mukaista saada oikeudelliseksi isäkseen biologinen isänsä. Toisaalta isyyslakiin otetut erilaiset prosessuaaliset isyyden kumoamiskannetta koskevat kanneaikarajoitukset, isyyden vahvistamiskannetta koskevat rajoitukset (isyysL 22 §),¹⁵³ aviomiehen mahdollisuus selittää lapsi omakseen (isyysL 35.4 §),¹⁵⁴ isyysL 16 a § ja esimerkiksi oikeuskäytännössä omaksuttu rajoitus, että edunvalvojaa ei voida kaikissa tapauksissa määrätä ajamaan alle 15-vuotiaan lapsen puolesta isyyden kumoamiskannetta (KKO 2002:13), rajoittavat todellisen biologisen isän oikeutta saada isyytensä vahvistetuksi ja edustavat lapsen edun mukaista vaatimusta siitä, että vakiintunutta, vaikkakin biologista totuutta vastaamatonta, oikeudellista vanhemmuutta pitää suojata. Nämä seikat kuvastavat Salmisen mukaan lapsen edun joskus ristiriitaisiakin vaatimuksia.¹⁵⁵

KKO 2002:13

Tapauksessa KKO 2002:13 hakemus, joka tarkoitti edunvalvojan määräämistä lapselle päättämään hänen puolestaan isyyden kumoamiskanteen nostamisesta sekä kanteen ajamisesta, hylättiin, kun ei ollut esitetty riittäviä perusteita sille, että isyyden kumoaminen olisi lapsen edun mukaista. Korkein oikeus antoi tapauksessa painoarvoa lapsen hyvälle ja pitkäaikaiselle isäsuhteelle eli biologisen perimän sijaan korosti sosiaalisen isäsuhteen merkitystä. Keskeistä oli myös se, että KKO:n mielestä holhtL:n (laki holhoustoimesta 442/1999) mukaisen edunvalvojan määräämisen avulla ei saa kiertää isyyslain kanneaikarajoituksia, jotka rajoittavat lapsen oikeudellisen isän ja äidin oikeutta ajaa isyyden kumoamiskannetta.

Kuten edellä kävi ilmi, ei hedelmöityshoitoon suostumuksensa antaneen aviomiehen eikä avomiehen isyyttä voida kumota sillä perusteella, ettei mies ole lapsen biologinen isä.¹⁵⁶ Tässä kohden on kyse suostumukseen perustuvasta isyydestä, jossa biologisella ja sosiaalisella isyydellä ei ole merkitystä.

Moring on väitöskirjassaan todennut isyyslain olevan ristiriitainen sen suhteen, millaista vanhemmuuden mallia isyyslaissa suojataan. Tunnustetun isyyden kohdalla ainoastaan geneettinen side miehen ja lapsen välillä on riittävä peruste isyyden vahvistamiselle.

¹⁵³ IsyysL 22 § ”Lapsella on oikeus ajaa isyyden vahvistamista koskevaa kannetta. Miehellä on oikeus ajaa isyyden vahvistamista koskevaa kannetta, jos maistraatti ei ole hyväksynyt tunnustamista 20 §:n 3 momentin 2 kohdassa mainitusta syystä. Kanne on nostettava vuoden kuluessa siitä päivästä, jona mies on saanut tiedon maistraatin päätöksestä. Miehellä ei kuitenkaan ole oikeutta ajaa kannetta, jos tunnustaminen koskee 2 §:ssä tarkoitettua lasta.”

¹⁵⁴ Isyyslaki 35 § 4 momentin mukaan ”aviomiehellä ei ole oikeutta nostaa kannetta, jos hän, saatuaan tietää toisen miehen olleen sukupuoliyhdyntässä äidin kanssa tai toisen miehen siittiöitä käytetyn äidin hedelmöittämiseen lapsen siittämisaikana, on lapsen syntymän jälkeen kirjallisesti selittänyt lapsen omakseen.”

¹⁵⁵ Salminen 2006, s. 81 – 82; Salminen, Oikeustieto 5/2006, s. 12 – 13.

¹⁵⁶ IsyysL 34.3 § & 42.2 §; KKO 2000:85; KKO 1999:77.

Isyyden tunnustamista ei isyysL 20.3 §:n mukaan voida hyväksyä, jos on aihetta olettaa, ettei isyytensä tunnustanut mies ole lapsen isä. Jos lastenvalvojalla tai asian ratkaisevalla maistraatilla on aihetta olettaa, että isyyden tunnustava mies ei ole lapsen biologinen isä, voidaan isyys vaatia selvitettäväksi geenitestien avulla. Hoiva-aspekti jätetään kokonaan huomioimatta, eikä lapsen isyyttä voida vahvistaa, vaikka isällä olisi läheinen sosiaalinen suhde lapseen. Sen sijaan lapselle täysin vieras ihminen voidaan vahvistaa lapsen isäksi, mikäli hän todistettavasti on lapsen biologinen isä. Toisaalta jos lapsi syntyy avioliitossa, ei geneettisellä siteellä toistaiseksi ole merkitystä. Lainsäädännössä on siis päädytty priorisoimaan biologista vanhemmuutta silloin, kun kyseessä ei ole avioliittoon syntynyt lapsi, mutta sosiaalista vanhemmuutta silloin, kun lapsi syntyy avioliittoon.¹⁵⁷

Myös Sateenkaariperheet ry on kiinnittänyt huomiota siihen, että laki toimii ajoittain yhdellä logiikalla ja ajoittain toisella. Erityisen ongelmallista tästä tekee Sateenkaariperheet ry:n mukaan se, että logiikan valinta lainsäädännössä ei noudata lasten ja heidän perheidensä tosiasiallisia elämäntilanteita. Isyyslakia käsittelevän työryhmän yksi tärkeimmistä tavoitteista tulisikin olla, että tämä vanhemmuuslain peruskysymys käytäisiin perusteellisesti läpi ja tulevassa ehdotetussa vanhemmuuslaissa logiikan valinta juontuisi tosiasiallisista elämäntilanteista, lapsen hyvinvoinnista ja perheiden yhdenvertaisuudesta.¹⁵⁸

4.9 Äitiys

Lapsen äitinä pidetään Suomessa aina sitä naista, joka on lapsen synnyttänyt. Voidaan sanoa, että tämä roomalaisessa oikeudessa muotoiltu oikeussääntö, latinaksi ”*mater est quam gestatio demonstrat*” on ollut voimassa ylimuistoisesti ilman kirjoitetun lain tukeakin. Äitiysolettama on voimassa silloinkin, kun lapsi on syntynyt keinoalkuisesti luovutetusta munasolusta, eikä lapsi ole geneettisesti synnyttäjänsä lapsi.¹⁵⁹ Käytännössä äidinpuoleiseen sukulaisuussuhteeseen liittyvät epäselvyydet ovat jääneet harvinaiseksi, eikä nimenomaisten säännösten puuttumisen ole voitu todeta aiheuttaneen vaikeuksia

¹⁵⁷ Moring 2013, s. 68 – 69. Näin onkin näiden lain perusratkaisujen kohdalla. Lisäksi on huomioitava isyysL 3 a § ja mm. edellä esittelemäni KKO 2002:13, jossa vakiintunutta sosiaalista isyyttä suojattiin biologisen isyyden kustannuksella; Moringin kanssa samansuuntaisesti on pohtinut ja kritisoinut myös Sateenkaariperheet ry. Lausunto isyyslain uudistamisesta 23.9.2011, s. 3. Verkkajulkaisu.

¹⁵⁸ Sateenkaariperheet ry. Lausunto isyyslain uudistamisesta 23.9.2011, s. 3. Verkkajulkaisu.

¹⁵⁹ Salminen 2006, s. 83; Gottberg 2011, s. 139. Tämä periaate säilytettiin myös uudessa hedelmöityshoitolaissa, joka säädettiin vuoden 2006 lopulla.

silloin, kun on jouduttu ratkaisemaan, kuka on lapsen äiti, esimerkiksi tilanteessa, jossa lapsi on vaihtunut synnytyslaitoksella.¹⁶⁰ Oikeudellinen tuki äitiyden määräytymiseen raskauden ja synnytyksen perusteella voidaan Salmisen mukaan perustaa myös aiemmin esittelemääni korkeimman oikeuden ratkaisuun KKO 1999:77. Ratkaisusta ilmenevä oikeusohje voidaan muotoilla esimerkiksi sellaiseksi, että kun lapsi syntyy hedelmöityshoidon seurauksena, ei hoitoon suostuneen naisen oikeudellista äitiyttä voida kumota puuttuvan biologisen vanhemmuuden perusteella.¹⁶¹ Synnytykseen perustuvaa äitiyttä ei voida kumota muuten kuin antamalla lapsi ottolapseksi (adoptiolaki 22/2012).¹⁶²

Suomen lisäksi äitiysolettamaa sovelletaan monissa muissa maissa useimmiten ilman nimenomaista kirjoitetun lain säännöstä. Nimenomaisesti säännös äitiydestä tilanteessa, jossa äiti on saanut hedelmöityshoitoa on kirjattu lakiin esimerkiksi Ruotsin vanhempainkaareissa (föräldrabalk [1949:381] 1 kap. 7 §) ja Norjan lapsilaissa (lov om barn og foreldre [8.4.1981 nr 7] 2 §).¹⁶³

¹⁶⁰ HE 90/1974 vp, s. 7.

¹⁶¹ Salminen 2006, s. 84.

¹⁶² Salminen ym. 2007, s. 310. Tekstissä oli viitattu ennen adoptiolakia voimassa olleeseen lakiin lapseksi ottamisesta (153/1985), jonka adoptiolaki (22/2012) korvasi.

¹⁶³ Salminen ym. 2007, s. 310. Ruotsin föräldrabalkin (1949:381) 1 kap 7 § mukaan ”*Om en kvinna föder ett barn som tillkommit genom att ett ägg från en annan kvinna efter befruktning utanför kroppen har förts in i hennes kropp, skall hon anses som barnets moder*”.

5 VANHEMMUUDEN MÄÄRÄYTYMINEN JA LAPSEN ETU HEDELMÖITYSHOIDOISSA

5.1 Hedelmöityshoitolaki

Hedelmöityshoitola (Laki hedelmöityshoidoista 1237/2006) tuli voimaan 1.9.2007.¹⁶⁴ Lakia valmisteltiin yli kahden vuosikymmenen ajan. Erityisen ongelmalliseksi valmistelussa osoittautui kysymys siitä, olisiko lapselle annettava tieto geneettisestä alkuperästään ja mahdollisten sukusolunluovuttajien henkilöllisyydestä. Tiukkoja keskusteluja käytiin myös asianosaisten asemasta, sallittujen ja kiellettyjen menetelmien, kuten kohdunvuokran käytöstä, tietosuojasta sekä yksinäisten naisten ja lesboparien oikeudesta saada luovuttajahedelmöitys.¹⁶⁵ Nykyistä lakia koskevaa hallituksen esitystä edeltäneessä hallituksen esityksessä (HE 76/2002 vp), joka ei tuolloin johtanut lain säätämiseen, katsottiin esimerkiksi lapsen edun vaativan, että lapselle tulee voida vahvistaa isä silloin, kun lapsi syntyy naiselle, joka ei elä laissa tarkoitettussa parisuhteessa.¹⁶⁶

Hedelmöityshoitolain soveltamisalaa koskevan 1 §:n mukaan hedelmöityshoidolla tarkoitetaan hoitoa, jossa ihmisen sukusolu tai alkio viedään naiseen raskauden aikaansaamiseksi. Hedelmöityshoitona ei kuitenkaan pidetä lain 1.3 §:n mukaan miehen käsittelemättömän ja varastoimattoman sperman viemistä naiseen ilman, että toimenpiteeseen osallistuu lääkärin ammatin harjoittamiseen oikeutettu tässä toimessaan tai muu ulkopuolinen korvausta vastaan.¹⁶⁷ Määritelmässä suljetaan pois ns. koti-

¹⁶⁴ Hedelmöityshoitolaki 37 §.

¹⁶⁵ Gottberg 2011, s. 155 – 156; Burrell & Pennanen 2010, s. 431; ks. kritiikistä sallia hedelmöityshoidot yksinäiselle naiselle esim. Nielsen 1993, 218, jonka mukaan yksinäiselle naiselle sallittava hedelmöityshoito kielii epäonnistuneesta punninnasta lapsen edun ja lapsen oikeuden molempiin vanhempiin sekä oikeuden tulla äidiksi välillä.

¹⁶⁶ HE 76/2002 vp, s. 16.

¹⁶⁷ Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Hedelmöityshoidot 2010–2011. Tilastoraportti, s. 1 – 2. Verkkojulkaisu. Ennakkotietojen mukaan vuonna 2011 tehtiin runsaat 14900 hedelmöityshoitoa. Erityisesti luovutetuilla siittiöillä tehdyt hoidot ovat yleistyneet, varsinkin inseminaatiohoidot. Vuonna 2010 kaikista hedelmöityshoidoista 15 % tehtiin luovutetuilla sukusoluilla. Vuonna 2007 voimaan tullut hedelmöityshoitolaki ei näytä aiheuttaneen pitkäaikaista luovutushoittojen vähenemistä. Vuosina 2010 ja 2011 tehtiin enemmän luovutushoitoja kuin lainsäädäntöä edeltävinä vuosina. Kasvua selittää mm. uuden lainsäädännön sisällön ja vaatimusten tuntemusten parantuminen. Käytäntöjen selkiytyttyä spermanluovuttajia on ollut tarjolla aiempaa enemmän. Vuonna 2010 aloitettiin yhteensä noin 14300 hedelmöityshoitoa. Hoidoista runsaat 9300 oli koeputki- tai mikrohedelmöityshoitoja (IVF ja ICSI) tai niihin liittyviä alkion siirtoja (FET) ja runsaat 5000 oli inseminaatiohoitoja (IUI).

inseminaatio.¹⁶⁸ Hoitoja voidaan tehdä joko hoidettavien omilla tai luovutetuilla sukusoluilla.

5.2 Kenellä on oikeus saada hedelmöityshoitoa

Kuten todettu, yksi pitkään jatkuneen lainvalmisteluprosessin kiperimmistä kiistakysymyksistä oli se, ketkä ovat oikeutettuja hoitoon. Parisuhdevaatimusta perusteltiin muun muassa sanomalla, että lapsen kannalta on keskeistä turvata myös isä sekä isän puolelta tulevat sukulaisuussuhteet.¹⁶⁹ Lopulta päädyttiin sallivimman vaihtoehdon mukaiseen ratkaisuun. Miehen ja naisen muodostamien avio- ja muiden parien lisäksi kysymykseen tulevat hedelmöityshoitoL 2 §:n mukaisesti myös yksinäiset naiset. Nainen, joka ei ole parisuhteessa miehen kanssa, on hedelmöityshoitolain näkökulmasta aina yksinäinen. Rekisteröity parisuhde toisen naisen kanssa tai muu naisparisuhde ei tuota suhteen toiselle osapuolelle mitään asemaa syntyvään lapseen nähden.¹⁷⁰ Sitä, että hedelmöityshoidot sallittiin myös yksinäisille naisille, perusteltiin hallituksen esityksessä HE 3/2006 vp (Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi hedelmöityshoidoista ja isyyslain muuttamisesta) erityisesti tasa-arvonäkökohdilla – myös yksin elävällä naisella tulisi olla oikeus perustaa perhe.¹⁷¹ Perustuslakivaliokunta kuitenkin totesi hedelmöityshoitolakiesitystä koskevassa lausunnossaan (peVL 16/2006 vp) uuden lakiesityksen olevan ongelmallinen yhteiskunnan arvojen valossa siltä kannalta, että tietty osa lapsia syntyy lainsäädännön seurauksena lähtökohtaisesti isättömiksi.¹⁷²

Se, että itselliselle naiselle annettiin hedelmöityshoitolaissa mahdollisuus saada lapsi, jolle ei voida missään tilanteessa vahvistaa juridista isää ilman erillistä adoptiota, on periaatteellisesti merkittävä muutos. Muutoksen myötä Moringin näkemyksen mukaan samalla tunnustettiin, että lapsen kannalta juridinen isyys ei ole sama kuin sosiaalinen

¹⁶⁸ HE 3/2006 vp, s. 26.

¹⁶⁹ HE 3/2006 vp, s. 24; Burrell & Pennanen 2010, s. 435.

¹⁷⁰ Gottberg 2011, s. 157; hedelmöityshoitoL 2 § mukaan “Tässä laissa tarkoitetaan: 1) *parilla* naista ja miestä, jotka elävät keskenään avioliitossa tai avioliitonomaisissa olosuhteissa; 2) *hoitoa saavalla* paria tai naista, joka ei elä avioliitonomaisissa olosuhteissa;...); HE 3/2006 vp, s. 26, jossa nimenomaisesti todetaan, että hedelmöityshoitolaissa parilla ei tarkoiteta parisuhdelaisa tarkoitettua kahden samaa sukupuolta olevan henkilön muodostamaa paria; ks. myös Salminen 2007, s. 20, joka pitää hedelmöityshoidoista annettua lakia varsin sallivana. Hän perustelee kantaansa sillä, ettei laissa aseteta hoidon antamiselle erityisiä edellytyksiä, kuten tahatonta lapsettomuutta, eikä laissa ehdottomasti taata syntyvän lapsen oikeutta saada itselleen isä ja äiti tai edes kahta samaa sukupuolta olevaa vanhempaa.

¹⁷¹ HE 3/2006 vp, s. 24. Toisaalta vastakkaista parisuhdevaatimusta perusteltiin muun muassa sanomalla, että lapsen kannalta keskeistä on turvata hänelle äiti, isä sekä molemmilta puolilta tulevat sukulaisuussuhteet.

¹⁷² PeVL 16/2006 vp, s. 3.

isyys, eikä lapselle ja äidille tuntemattoman sukusolujen luovuttajan vahvistaminen juridiseksi isäksi ole välttämättä lapsen edun mukaista.¹⁷³ Toisenlaista ja vastakkaista näkökantaa edustaa Salminen, jonka mukaan lapsen etu on otettu vaillinaisesti huomioon hedelmöityshoitolaissa. Hän toteaa näin viitaten siihen, ettei laissa ehdottomasti taata syntyvän lapsen oikeutta saada itselleen isä ja äiti, tai edes kahta samaa sukupuolta olevaa vanhempaa.¹⁷⁴

5.3 Vanhemmuuden määräytyminen hedelmöityshoidon tuloksena syntyneeseen lapseen nähden

Juridinen vanhemmuus hedelmöityshoidossa syntyneeseen lapseen nähden syntyy äitiysolettaman ja isyyslain perusteella. Suomessa voimassaolevan kirjoittamattoman oikeuden nojalla lapsen äiti on nainen, joka synnytti lapsen. Sillä ei ole merkitystä, onko lapsi saanut mahdollisesti alkunsa luovutetusta munasolusta.¹⁷⁵

Isyyden määräytymisestä säädetään jo aiemmin esillä olleessa isyysL 3 a §:ssa, joka lisättiin isyyslakiin hedelmöityshoitolain säätämisen yhteydessä. Kyseisen pykälän mukaan naisen ja miehen muodostamalle parille annetun hedelmöityshoidon tuloksena syntyneen lapsen isäksi on vahvistettava mies, joka on yhdessä lapsen äidin kanssa antanut suostumuksen hedelmöityshoidon antamiseen. Jos hoitoa on annettu naiselle yksin, lapsen isäksi on vahvistettava mies, jonka siittiöitä on käytetty hoidossa, jos hän on antanut hedelmöityshoitolain 16 §:n 2 momentissa tarkoitetun suostumuksen isyyden vahvistamiseen. Silloin, kun lapsi on syntynyt avioliiton aikana tai isyyslain 2 §:ssä tarkoitettuna aikana sen jälkeen, kun avioliitto purkautui miehen kuoleman vuoksi, aviomies on kuitenkin lapsen isä, kuten isyysL 2 §:ssä säädetään.

Parille annettavassa hoidossa suostumuksen antaja vahvistetaan isäksi, jos voidaan pitää todistettuna, että lapsi on syntynyt hoidon tuloksena. HedelmöityshoitoL 10 §:n mukaan suostumus tulee antaa sen tarkoittamassa hoitosuostumuksessa. Isyyden vahvistamisen edellytyksenä ei kuitenkaan ole, että suostumus on näin annettu. Suostumukselta ei

¹⁷³ Moring 2013, s. 74. Moring kiinnittää huomiota myös siihen, ettei hedelmöityshoitolakia koskevassa hallituksen esityksessä 3/2006 mainita lainkaan tätä isättömyyden mahdollisuutta. Hän kysyykin, oliko isättömien lasten maailmaan saattaminen lähtökohtaisesti niin vaikeasti perusteltavissa oleva asia, että se on jätetty kokonaan pois valmisteluasiakirjoista.

¹⁷⁴ Salminen 2007, s. 20.

¹⁷⁵ HE 3/2006 vp, s. 10.

edellytetä kirjallista muotoa, vaan riittävää on, että voidaan todistaa miehen yhteisymmärryksessä äidin kanssa antaneen suostumuksensa hoidon antamiseen. Se seikka, että isyys perustuu näissä tapauksissa hoitoon annettuun suostumukseen, merkitsee sitä, että parille annettavassa hoidossa isyys luovutettuja siittiöitä käytettäessä irtautuu biologisesta polveutumisesta. Mikäli äiti on avioliitossa lapsen syntyessä, on äidin aviomies isyyslain 3 a §:n mukaan lapsen isä suoraan lain nojalla, kuten isyyslain 2 §:ssä säädetään. Näin on myös sellaisessa tilanteessa, jossa nainen ennen lapsen syntymää avioituu muun kuin hoitosuostumuksen antaneen miehen kanssa.¹⁷⁶

IsyysL 3 a §:n 2 momentissa säädetään tilanteesta, jossa lapsi on syntynyt avioliiton ulkopuolella. Tällöin toimitetaan isyysL:n mukainen isyyden selvittäminen ja isyys vahvistetaan tunnustamisella. Tarvittaessa miestä vastaan voidaan ajaa kannetta isyyden vahvistamiseksi lain 4 luvun säännösten mukaisesti. Mies voi myös nostaa kanteen isyytensä vahvistamiseksi, jos maistraatti ei ole hyväksynyt tunnustamista isyysL 20 § 2 momentin 2 kohdassa mainitusta syystä. Jos isyys on jäänyt vahvistamatta, lapsi voi myöhemmin omasta aloitteestaan ryhtyä toimenpiteisiin isyyden vahvistamiseksi.¹⁷⁷

Kuten isyyslakia koskevassa kappaleessa kävi ilmi, isyyden kumoamista avioliitossa säätelevässä isyysL 34.3 §:ssa säädetään, että isyyttä ei voida kumota, jos lapsi on syntynyt 3 a §:ssä tarkoitetun hedelmöityshoidon tuloksena ja aviomies oli antanut suostumuksensa hedelmöityshoidon antamiseen. Näin on myös tunnustetun isyyden kohdalla isyysL 42.2 §:n viittaussäännöksen mukaan.¹⁷⁸

5.4 Luovuttajan suostumus isäksi vahvistamiseen ja sukusolujen käyttöön muulle kuin parille

Luovuttajan sukusoluja saadaan hedelmöityshoitoL 16.1 §:n mukaan käyttää hedelmöityshoidossa vain, jos hän on antanut luovutuksen vastaanottavalle hedelmöityshoitopalvelun antajalle suostumuksensa siihen.¹⁷⁹

¹⁷⁶ HE 3/2006 vp, s. 40.

¹⁷⁷ HE 3/2006 vp, s. 40 – 41.

¹⁷⁸ Ks. myös ratkaisuista KKO 2000:85 ja KKO 1999:77 kappaleesta 4.6.

¹⁷⁹ Luovuttaja voi hedelmöityshoitoL 17.1 § 4 kohdan mukaan asettaa myös ehtoja sukusolujensa käytölle. Tällaisia ovat HE 3/2006 vp, s. 20 mukaan esimerkiksi ehdot siitä, että luovuttajan sukusoluja saa käyttää hedelmöityshoitoon vain tietyille parille tai tietyille naiselle.

Yksinäisten naisten osalta isyyslaisissa omaksuttiin erikoinen ja myös paljon puhututtanut ratkaisu. Ensinnäkin hedelmöityshoitoL 16.2 §:n mukaan luovuttajan sukusoluja voidaan käyttää muulle kuin parille vain, jos luovuttaja on antanut suostumuksensa siihen. Siittiöiden luovuttaja voi lisäksi saman momentin mukaan suostua siihen, että hänet voidaan vahvistaa tällaisen hoidon tuloksena syntyneen lapsen isäksi. Sekä suostumus antaa siittiöitään käytettäväksi muulle kuin parille, että suostumus siihen, että luovuttaja on vahvistettavissa isäksi, ovat kuitenkin hedelmöityshoitoL 16.3 §:n mukaan peruutettavissa. Peruutuksella ei kuitenkaan lainkohdan mukaan ole vaikutusta siltä osin, kun luovuttajan sukusoluja on käytetty hedelmöityshoitoon ennen kuin hoitoa antava palvelujen antaja on saanut peruutuksesta tiedon. Huomattava siis on, että hedelmöityshoitolaissa mukaan luovuttajalta tavallisesti edellytettävän suostumuksen lisäksi vaaditaan lisäksi erityinen nimenomainen suostumus, jotta hedelmöityshoitoa voitaisiin antaa naiselle, joka ei elä parisuhteessa miehen kanssa ja lisäksi isyyden vahvistamista koskeva suostumus on aina vielä annettava erikseen. Salminen ym. pitävät tällaista kolmiportaisen suostumuksen vaatimusta varsin monimutkaisena.¹⁸⁰

Salminen ym. ovat kritisoineet sitä, että luovuttajalta vaaditaan suostumus siihen, että sukusoluja voidaan käyttää muulle kuin naisen ja miehen muodostamalle parille annettavaan hoitoon. Kun laissa kerran sallitaan lähtökohtaisesti hedelmöityshoidon antaminen myös naiselle, joka ei elä parisuhteessa miehen kanssa, vaikuttaa heidän mukaansa *”erikoiselta, että tällaisessa hoidossa tarvittavien siittiöiden luovuttajien määrää pyritään ikään kuin rajoittamaan tai karsimaan luovuttajan erityissuostumuksen vaatimisella.”*¹⁸¹

Nainen, jolle hedelmöityshoitoa annetaan, voi puolestaan asettaa hoidon ehdoksi, että hoidossa käytetään sellaisen luovuttajan sukusoluja, joka on 16 § 2 momentin mukaisesti suostunut siihen, että hänet voidaan vahvistaa lapsen isäksi. Hoitavan lääkärin tulee

¹⁸⁰ Salminen ym. 2007, s. 359 – 360.

¹⁸¹ Salminen ym. 2007, s. 360. Salminen ym. toteavat myös, että erityissuostumuksen vaatimisen voidaan toki ymmärtää korostavan luovuttajan itsenäistä oikeutta määrätä sukusolujensa käytöstä: mikäli luovuttaja ei halua, että hänen sukusolujaan käytetään naiselle yksin annettavassa hedelmöityshoidossa, olisi hänellä joka tapauksessa mahdollisuus asettaa tätä koskeva ehto sukusolujensa käytölle hedelmöityshoitoL 17.1 § 4 kohdan mukaisesti. Erityissuostumuksen vaatimuksen kautta hedelmöityshoitolaissa edellytetään periaatteessa luovuttajan aktiivisuutta suostumuksen antamisessa ja passiivisuus johtaa sukusolujen käytön rajoittamiseen vain naisen ja miehen muodostamille avo- tai aviopareille annettavaan hoitoon. Ellei tällaista erityissuostumusta laissa vaadittaisi, johtaisi luovuttajan passiivisuus ehtojen asettamisessa siihen, että sukusolujen käyttö olisi mahdollista myös naiselle yksin annettavien hedelmöityshoitojen osalta.

selvittää hoitoa saavien näkemys asiasta.¹⁸² Nainen voi toki halutessaan myös valita luovuttajan, jota ei voida vahvistaa lapsen isäksi. Tämä on ylivoimaisesti suosituin tapa, jolla naisparit käyttävät luovutettuja sukusoluja, ja myös ainoa tapa varmistaa, ettei mikään parisuhteen ulkopuolinen taho voi esittää vaatimuksia lapsen vanhemmuuden suhteen tai esimerkiksi estää perheen sisäisen adoption toteutumista.¹⁸³

Jos sukusolujen luovuttaja suostuu siihen, että hänen sukusolujaan voidaan käyttää itselliselle naiselle tai naisparille annettavaan hedelmöityshoitoon ja hänen isyytensä voidaan vahvistaa lapseen nähden, tulee luovuttajasta isyyden vahvistamisen jälkeen periaatteessa aivan tavallinen vanhempi kaikkine velvollisuuksineen.¹⁸⁴ Isyyden vahvistamisesta tällaisessa tapauksessa säädetään isyysL 3 a §:ssä. Käytännössä isyyden vahvistaminen toteutetaan samalla tavoin kuin avoliittotilanteessa, joko miehen tunnustamisen ja tätä seuraavan mahdollisen isyyden vahvistamiskanteen avulla, tai sitten lapsen kanteesta, jota voi isyyslain mukaan ajaa lapsen puolesta lastenvalvoja tai lapsen äiti.¹⁸⁵ Mahdollisuus isyyden vahvistamiseen ja siitä johtuviin kaksipuolisiin sukulaisuussuhteisiin on hedelmöityshoitolakia koskevassa hallituksen esityksessä nähty lapsen edun mukaisena voimavarana, jolla voi olla lapselle suuri merkitys.¹⁸⁶ Muutoin valittua ratkaisua ei hallituksen esityksessä ole juurikaan perusteltu.

Huomattava on, että jos yksinäinen nainen avioituu ennen lapsen syntymää, määräytyy lapsen isyys isyyslain perusteella, jolloin aviomies on syntyvän lapsen isä.¹⁸⁷

5.5 Luovutetusta sukusolusta syntyneen oikeus tietää luovuttajan henkilöllisyys

Eräs vaikea kysymys lakia valmisteltaessa oli se, onko luovutetusta sukusolusta syntyneellä oikeus saada tieto sukusolun luovuttajan henkilöllisyydestä. Näkemykset asiasta jakaantuivat yleisesti ottaen kahtia. Eräiden mielestä luovutetusta sukusolusta syntyneellä tulisi olla ehdoton oikeus saada tietää alkuperänsä ja toisten mielestä luovuttajan tulisi pysyä tuntemattomana (ns. anonymiteetti).¹⁸⁸ Hedelmöityshoitolaissa päädyttiin ratkaisuun, jossa hedelmöityshoidon tuloksena syntyneellä lapsella on

¹⁸² HE 3/2006 vp, s. 31.

¹⁸³ Moring 2013, s. 70.

¹⁸⁴ Salminen ym. 2007, s. 362.

¹⁸⁵ Salminen ym. 2007, s. 366.

¹⁸⁶ HE 3/2006 vp, s. 15.

¹⁸⁷ HE 3/2006 vp, s. 41; isyysL 3 a §.

¹⁸⁸ HE 3/2006 vp, s. 19.

hedelmöityshoitoL 23.1 §:n nojalla 18-vuotiaana oikeus saada salassapitosäännösten estämättä tieto sukusolujen luovuttajasta.¹⁸⁹ Pelkän tiedonsaantioikeuden perusteella ei sukusolujen luovuttajalle voida asettaa mitään vanhemmuuteen liittyviä velvollisuuksia lapseen nähden.¹⁹⁰

Lainvalmistelussa katsottiin, että tiedonsaantioikeutta puoltavat perusteet korostavat ihmisen perustavanlaatuista oikeutta saada tietää biologinen alkuperänsä, eikä lainsäädännöllä saisi luoda sellaisia ratkaisuja, joilla mahdollisuus oman alkuperän selville saamiseen peruuttamattomasti estetään. Identiteetin ja ihmisarvon kannalta on tärkeää, että ihmisellä on mahdollisuus selvittää biologiset juurensa. Asiassa oli hallituksen esityksen mukaan kyse myös yhdenvertaisuudesta. Mikäli luovuttajan anonymiteetti hyväksyttäisiin, merkitsisi se sitä, että yhdeltä ihmisryhmältä evättäisiin mahdollisuus biologisen alkuperänsä selvittämiseen.¹⁹¹

Olennaista painoarvoa oli myös perustuslakivaliokunnan edellisestä hedelmöityshoitolakiesityksestä vuonna 2002 antamalla argumentilla. Tuolloin perustuslakivaliokunta totesi, että oikeus henkilökohtaiseen identiteettiin kuuluu perustuslaissa turvatus yksityiselämän suojan piiriin. Valiokunta katsoi, että olisi tältä kannalta ongelmallista, jos viranomaisella olisi henkilön alkuperästä tietoa, jonka saamiseen hänellä itsellään ei olisi oikeutta.¹⁹² Lisäksi säädöstukea tiedonsaantioikeudelle voidaan hakea lasten oikeuksien yleissopimuksen 7 artiklasta, jonka mukaan lapsella on oltava, mikäli mahdollista, oikeus tuntea vanhempansa ja olla heidän hoidettavanaan. Tämän säännöksen voi katsoa puolustavan lapsen oikeutta saada tietoonsa sukusolun luovuttajan henkilöllisyys.¹⁹³ Helin on kiinnittänyt 7 artiklan ohella huomiota myös LOS 2 artiklaan, jonka mukaan sopimusvaltiot takaavat sopimuksessa turvatut oikeudet ilman minkäänlaista syntyperään tai muuhun seikkaan perustuvaa erottelua. Määräys koskee siten

¹⁸⁹ HedelmöityshoitoL:n 23.1 §:n mukaan ”henkilöllä, joka on voinut syntyä luovutetusta sukusolusta tai alkioista, on salassapitosäännösten estämättä oikeus 18 vuotta täytettyään saada palvelujen antajalta jäljennös hoitosuostumuksesta ja siihen merkitystä luovuttajan tunnuksesta. Ilmoittamalla luovutusrekisteriin luovuttajan tunnuksen hänellä on oikeus saada tietää luovuttajan henkilöllisyys”.

¹⁹⁰ Salminen ym. 2007, s. 362.

¹⁹¹ HE 3/2006 vp, s. 19 – 20.

¹⁹² PeVL 59/2002 vp, s. 2 – 3; ks. myös Nieminen, Naistutkimus 3/2005, s. 13, joka pitää omaksuttua perustuslain tulkintaa perusteltuna, mutta ei täysin kiistattomana.

¹⁹³ Salminen ym. 2007, s. 379. Yllättävää kyllä perustuslakivaliokunta ei lausunnossaan PeVL 59/2002 vp viitannut lasten oikeuksien sopimuksen 7 artiklaan lainkaan.

Helinin mukaan myös hedelmöityshoitojen tuloksena syntyneitä lapsia.¹⁹⁴ Helinin oma kanta yksilön oikeuteen tietää biologinen alkuperänsä on selkeä: *”Jos yksilöltä evätään oikeus alkuperäänsä koskevaan tietoon, häneltä kielletään perustavanlaatuisin yksilön persoonaa koskeva informaatio mitä on.”*¹⁹⁵

Luovutusrekisterin tarkoituksena on mahdollistaa se, että henkilö, joka on syntynyt luovutetusta sukusolusta, voi aikanaan saada selville biologisen alkuperänsä. Sukusolun tai alkion luovutuksen vastaanottaneen hedelmöityshoitopalvelun antajan on hedelmöityshoitolain 18 §:n mukaan toimitettava tietyt luovutusta koskevat ja luovuttajasta kerätyt tiedot viipymättä Terveystieteiden tutkimuskeskuksen ylläpitämään luovutusrekisteriin.¹⁹⁶

Vaikka lapsella on periaatteessa ehdoton tiedonsaantioikeus luovuttajasta täytettyään 18 vuotta, edellyttää tämän oikeuden toteutuminen käytännössä, että lapsi saa vanhemmiltaan tiedon siitä, että hedelmöityshoitoa on käytetty ja tiedon siitä, missä hedelmöityshoito on suoritettu, eli mikä palvelun tarjoaja on kyseessä, jotta hän voi pyynnöstään saada kopion arkistoidusta hoitosuostumuksesta. Kertomisesta päättäminen on hedelmöityshoitolakia koskevan hallituksen esityksen mukaan haluttu jättää perheen sisäiseksi asiaksi.¹⁹⁷

5.6 Lapsen etu hedelmöityshoitolaissa

Lapsen edun turvaaminen asetettiin hedelmöityshoitolain keskeiseksi tavoitteeksi.¹⁹⁸ Tähän tähtää erityisesti hedelmöityshoitola 8 § 5 kohta, jonka mukaan hedelmöityshoitoa ei saa antaa, jos on ilmeistä, ettei lapselle voida turvata tasapainoista kehitystä. Lain 11 §:n mukaan hoitava lääkäri päättää tilannekohtaisesti, ovatko edellytykset hoidon antamiseen olemassa. Säännöksen soveltaminen jää hoitoa antavan lääkärin arvion varaan, samoin kun

¹⁹⁴ Helin, Lakimies 7/1996, s. 996; ks. Myös Nieminen, Naistutkimus 3/2005, s. 13 – 14. Mitä tulee kysymykseen muiden perusoikeuksien suhteesta tiedonsaantioikeuteen, on Liisa Nieminen katsonut ennen hedelmöityshoitolaain säätämistä kirjoittamassaan artikkelissa, ettei Euroopan ihmisoikeussopimuksen yksityis- ja perhe-elämän suojaa koskeva 8 artiklan voida katsoa velvoittavan valtiota myöntämään laissa jokaiselle oikeutta saada tietää alkuperänsä. Nieminen viittaa kirjoituksessaan EIT:n Odièvre v. Ranska ratkaisuun 13.2.2003, jossa EIT totesi, että valtiolla on suhteellisen laaja harkintavalta vanhempien henkilöllisyyden vahvistamista koskevissa asioissa. Tapauksessa oli kyse anonyymistä synnyttämisestä ja lapsen oikeudesta saada tietoon äitinsä henkilöllisyys.

¹⁹⁵ Helin, Lakimies 7/1996, s. 995 – 996.

¹⁹⁶ Salminen ym. 2007, s. 380

¹⁹⁷ HE 3/2006 vp, s. 20; Salminen ym. 2007, s. 381 – 384.

¹⁹⁸ HE 3/2006 vp, s. 15.

muidenkin hedelmöityshoidon esteiden toteaminen.¹⁹⁹ Lain esitöiden mukaan hedelmöityshoitoa antavalta lääkäriltä ei edellytetä tässä yhteydessä varsinaisen tutkimuksen tekemistä lapsen tasapainoisten kehitysmahdollisuuksien selvittämiseksi. Säännös tulisivikin sovellettavaksi lähinnä silloin, kun on ilmeistä, että hoitoa saava ei voi turvata lapsen tasapainoista kehitystä.²⁰⁰ Hedelmöityshoitolaikiin ei ole otettu muutoksenhakumahdollisuutta koskien tilanteita, joissa lääkäri on kieltäytynyt antamasta hedelmöityshoitoa. Salminen ym. ovat tuoneet esiin, että tämä voi johtaa ongelmallisiin tilanteisiin esimerkiksi sellaisissa tapauksissa, joissa lääkäri on lain 8 § 5 kohdan perusteella kieltäytynyt antamasta hedelmöityshoitoa yksinäiselle naiselle, tai naisen kanssa rekisteröidyssä tai rekisteröimättömässä parisuhteessa elävälle naiselle katsoessaan, että syntyvän lapsen etu voi vaarantua tulevaisuudessa ja vedonnut kategorisesti siihen, ettei tällaiseen perheeseen syntyvälle lapselle voida turvata tasapainoista kehitystä. Koska tilanteessa ei ole kysymys lääketieteellisestä arvioinnista, tulisi asianosaisella olla mahdollisuus saattaa asia tuomioistuimen ratkaistavaksi.²⁰¹

Lapsen edun periaatetta voi katsoa ilmentävän ja toteuttavan myös edellä käsittelemäni hedelmöityshoitolaikin 23 §, joka koskee tiedonsaantioikeutta omasta alkuperästä. Luovutetusta sukusolusta tai alkiosta alkunsa saaneiden henkilöiden oikeus saada tietää biologisesta alkuperästään on alettu tunnustaa laajasti.²⁰² Kuten tiedonsaantioikeutta koskevassa kappaleessa kävi ilmi, tiedonsaantioikeus voi toteutua vain, jos henkilö tietää saaneensa alkunsa luovutetuista sukusoluista. Tämän toteutuminen taas on lapsen vanhempien harkinnan varassa. Onkin keskusteltu siitä, pitäisikö tieto siitä, että lapsi on syntynyt luovutetuista sukusoluista, merkitä väestökirjanpitoon.²⁰³ Tiedonsaantioikeuden täysimittaista toteutumista koskevaksi ongelmaksi saattaa muodostua myös se, että nykyään valtaosa yksityisistä spermapankeista tuo siittiöitä Tanskasta, mutta nyt siittiöitä on alettu tuoda Suomeen myös Yhdysvalloista. Kun tuonnin maantieteellinen ala laajenee, johtaa se siihen, että yhä useampi luovutetuista sukusoluista syntynyt henkilö joutuu

¹⁹⁹ HE 3/2006 vp, s. 16; Salminen ym. 2007, s. 355.

²⁰⁰ HE 3/2006 vp, s. 30; Nieminen, Naistutkimus 3/2005, s. 14.

²⁰¹ Salminen ym. 2007, s. 357. Hoitoonsa tai siihen liittyvään kohteluun tyytymättömällä potilaalla on kuitenkin varsinaisina oikeussuojakeinoina käytettävissään potilaan asemasta ja oikeuksista annetun lain (785/1992) 10 § mukainen muistutus ja lääninhallitukselle tai Valviralle tehtävä kantelu. Epäsuorasti oikeussuojakeinoina ovat käytettävissä myös vahingonkorvausvaatimus tai -kanne joko potilasvahinkolain (585/1986) tai vahingonkorvauslain (412/1974) mukaisesti sekä rikosoikeudelliset vaatimukset.

²⁰² Burrell & Pennanen, Oikeus 39/2010, s. 437; HE 3/2006 vp, s. 19 – 20.

²⁰³ Salminen ym. 2007, s. 383 – 384; ks. Hegnauer 1993, s. 210, joka katsoo, että lapsen edun kannalta ei ole riittävää, että hän saa tiettyyn ikään tullessaan tiedon luovuttajan henkilöllisyydestä, varsinkaan kun kertomisesta päättäminen on jätetty sosiaalisten vanhempien vapaaseen valintaan perustuvaksi.

pettymään toiveissaan saada tavata biologinen isänsä tai äitinsä. Luovuttajaa koskevaan rekisteriin ei hedelmöityshoitolaista mukaan saa tallentaa muita luovuttajaa koskevia tietoja, kuin tämän nimi ja henkilötunnus tai syntymäaika. Globalisoituneessa maailmassa nimen ja henkilötunnuksen yhdistelmä ei tarjoa varmaa tietoa sen enempää luovuttajan kansallisuudesta kuin hänen asuinpaikastaan.²⁰⁴

Toinen kysymys on, että hedelmöityshoitolaki turvaa ainoastaan luovutetusta sukusolusta alkunsa saaneen henkilön oikeuden saada tietää luovuttajan henkilöllisyys. Hedelmöityshoitoja valvovan viranomaisen mukaan on kuitenkin odotettavissa, että vastaisuudessa tiedontarve ei rajoitu enää vain biologisiin vanhempiin, vaan alkaa laajeta koskemaan yhä suurempaa joukkoa henkilöitä.²⁰⁵

Lapsen edun turvaamisen kannalta voidaan pitää myös tärkeänä, että hedelmöityshoitolaissa on luotu pidäkkeitä hedelmöityshoidon käyttämiselle ihmisarvoa loukkaavalla tavalla. Hedelmöityshoidossa ei saa lain 4 §:n takia käyttää sukusoluja tai alkioita, joiden perimään on puututtu, tai joita on käytetty tutkimustoiminnassa, eikä alkioita, joita on saatu toisintamalla. Hedelmöityshoidon avulla syntyvän lapsen ominaisuuksiin vaikuttaminen valikoimalla sukusoluja ja alkioita on 5 §:ssä pääsäännön mukaan kielletty. Sukusolujen luovuttamisesta ei 21 §:n johdosta saa luvata palkkiota.²⁰⁶ Naisen iän vaikutus hedelmöityshoitojen antamiseen on laissa jätetty lääkärin harkittavaksi.²⁰⁷

5.7 Näkökulmana hedelmöityshoitolaista heteronormatiivisuus

Moring on ennen hedelmöityshoitolaista säätämistä, vuoden 2006 hallituksen esityksen pohjalta (HE 3/2006 vp) ottanut kantaa tulevaan hedelmöityshoitolaista. Koska laki säädettiin tuohon esitykseen perustuen, ja hallituksen esityksessä ehdotetut lainsäädäntöratkaisut säilyivät sellaisenaan, on kannanotto säilyttänyt ajankohtaisuutensa. Moringin mukaan Suomen hedelmöityshoitolaista taustalla näkyy heteroseksuaalisen parisuhdenormin ohella tavoite säilyttää isyyden painoarvo. Näkemys on mielestäni perusteltu. Moring kiinnittää huomiota siihen, että hedelmöityshoitolaista isyyslakiin

²⁰⁴ Burrell & Pennanen, Oikeus 39/2010, s. 442 – 443.

²⁰⁵ Burrell & Pennanen, Oikeus 39/2010, s. 442.

²⁰⁶ PeVL 59/2002 vp, s. 2.

²⁰⁷ HE 3/2006 vp, s. 29.

perustuva biogenetiikan ensisijaisuus murretaan ja sosiaaliselle isälle annetaan oikeus lapsen vanhemmuuteen,²⁰⁸ tosin vain tilanteissa, joissa lapsi on aikaansaatu miehen suostumuksella heteroydinperheeseen. Sen sijaan itsellisten naisten ja naisparien kohdalla biogeneettinen side säilyttää ensisijaisuutensa.²⁰⁹

Lain määräävänä periaatteena on Moringin käsityksen mukaan heteroydinperheiden ja niistä poikkeavien perhemuotojen välinen legitimizeettiero, joka konkretisoi lainsäädännön heteronormatiivisuutta. Esimerkkinä Moring käyttää sitä, että mikäli vanhemmuuden ”kakkospaikasta” siis kilpailee kaksi miestä, katsotaan synnyttävän äidin kanssa parisuhteessa elävän sosiaalisen isän olevan etusijalla suhteessa perheen ulkopuoliseen biogeneettiseen isään (luovuttajaan – oma huomio). Jos sen sijaan ”kakkospaikan” täyttäjäksi olisi perhekäytännön tasolla tulossa synnyttävän äidin naispuolinen kumppani, on lakiin kirjattu mahdollisuus asettaa perheelle tuntematon geneettinen isä sosiaalisen äidin edelle juridista vanhemmuutta määriteltäessä. Hedelmöityshoitolaki on nais-mies -parien kohdalla valmis priorisoimaan sosiaalisen miesvanhemmuuden biologisen miesvanhemmuuden edelle. Naisparien kohdalla se asettaa kuitenkin biologisen miesvanhemmuuden eksplisiittisesti sosiaalisen naisvanhemmuuden edelle.²¹⁰

5.8 Sijaissyntyys

5.8.1 Kielletty hedelmöityshoitoavusteinen sijaissyntyys

Sijaissyntyys on järjestely, jossa nainen (sijaissyntyttäjä) saatetaan raskaaksi ja hän synnyttää lapsen siten, että järjestelyn tarkoituksena on luovuttaa lapsi synnytyksen jälkeen toisen henkilön tai pariskunnan (aiotut vanhemmat) kasvatettavaksi. Sijaissyntyysjärjestelyssä voidaan käyttää äidin omia munasoluja, taikka aiotun äidin tai kolmannen naisen luovuttamia munasoluja. Usein munasolu hedelmöitetään aiotun isän sukusoluilla, mutta hedelmöityksessä voidaan käyttää myös luovutettuja siittiöitä. Syntyvä

²⁰⁸ Moring viittaa tässä isyyslain 3 a §:ään, kirjoittajan oma huomio.

²⁰⁹ Moring 2007, s. 13.

²¹⁰ Moring 2007, s. 13.

lapsi voi siis olla molempien aiottujen vanhempien yhteinen geneettinen lapsi, sukua vain toiselle vanhemmista tai geneettisesti täysin vieras aiotuille vanhemmille.²¹¹

Hedelmöityshoitoavusteinen sijaissynnytys on tällä hetkellä Suomen lainsäädännössä kielletty. Tämä perustuu hedelmöityshoitoL 8 §:ään, jossa säädetään hedelmöityshoidon esteistä ja jonka 6) kohdan mukaan hedelmöityshoitoa ei saa antaa, jos on syytä olettaa, että lapsi aiotaan antaa ottolapseksi. Hedelmöityshoitolain säännöksiä täydentää adoptiolain 5 §, jonka mukaan adoptiota ei voida vahvistaa, jos adoption johdosta on annettu tai luvattu antaa korvausta. Ennen hedelmöityshoitoavusteisten sijaissynnytyjärjestelyjen kieltämistä Suomessa tiedetään ryhdyttäneen järjestelyyn noin kahdessakymmenessä tapauksessa.²¹² Myös kaikissa muissa pohjoismaissa on hedelmöityshoitoavusteinen sijaissynnytys kielletty. Sen sijaan perinteinen sijaissynnytys (eli sijaissynnytys ilman hedelmöityshoitoja) on sallittu kaikissa pohjoismaissa, jos sitä ei ole avustettu tai mainostettu (Tanska) tai yritetä toimeenpanna pakolla (Tanska, Norja). Suomessa, Islannissa ja Norjassa ei ole erityissäännöksiä tältä osin.²¹³

Hedelmöityshoitolain esitöissä (HE 3/2006 vp) perustellaan hedelmöityshoitoavusteista sijaissynnytyksiä sillä, että siihen liittyy merkittäviä periaatteellisia ja käytännön ongelmia. Sijaissynnytyksen salliminen voisi saattaa sellaisen henkilön vaikeaan asemaan, jota pyydetään toimimaan sijaissynnyttäjänä. Jos kysyjä on läheinen, kieltäytyminen voi olla vaikeaa. Raskauteen ja synnytykseen liittyy aina terveydellisiä riskejä ja sijaissynnytyjärjestelyyn saattaa liittyä tavallista suurempi synnytyshäiriön riski. Jos synnyttäjänä käytettäisiin taas muuta kuin parille läheistä naista, järjestelyn salliminen saattaisi luoda merkittävän kaupallisuuden ja taloudellisen hyväksikäytön riskin. Huomiota hallituksen esityksessä kiinnitetään myös siihen, että osapuolten tahto saattaa järjestelyn aikana muuttua. Ulkomailla on ollut myös tapauksia, joissa synnyttänyt nainen ei luovuttanut lasta parille, jonka kanssa siitä oli sovittu, vaan toiselle parille, vaikka hoidossa oli käytetty sopimuksen tehneen parin sukusoluja.²¹⁴

Esitystä valmisteltaessa ei katsottu mahdolliseksi luopua perustavaa laatua olevista äitiyteen liittyvistä periaatteista. Niiden mukaan synnyttänyt nainen on lapsen äiti ja hän

²¹¹ Silvola 2012b, s. 9; ks. Burrell, Lakimies 6 – 7/2001, s. 1114, alaviite 55. Burrell käyttää sijaissynnyttäjäyden tilalla mieluummin nimitystä sopimusäitiys, koska sopimusäiti ei ole sijainen vaan äiti; hän on äiti sopimuksesta. Joskus sijaissynnyttämisestä käytetään myös nimitystä kohdunvuokraus.

²¹² HE 3/2006 vp, s. 5.

²¹³ Silvola 2013. Isyystutkimukset ja oikeudellinen vanhemmuus, s. 32. Verkkojulkaisu.

²¹⁴ HE 3/2006 vp, s. 17.

voi pätevästi luopua lapsesta aikaisintaan kahdeksan viikon kuluttua synnytyksestä. Ei myöskään pidetty mahdollisena pakkotäytäntöönpanolla varmistaa adoption toteutumista. Sijaissynnytysjärjestelyihin liittyisi siten aina epävarmuus sen toteutumisesta ja vaikeiden henkilökohtaisten ongelmien riski. On esitetty, että tasa-arvosyyt puoltaisivat sijaissynnytysjärjestelyiden puoltamista, jotta myös miesparit voisivat saada lapsen hedelmöityshoidon tuloksena. Ottaen huomioon järjestelyihin liittyvät vakavat ongelmat ja sen, että naisen ja miehen biologiasta johtuvan eron takia lapsen saaminen hedelmöityshoidon tuloksena sijaissynnyttäjäjärjestelyllä poikkeaa olennaisesti inseminaatiohoidosta, esitettyä perustetta ei hallituksen esityksessä pidetty riittävänä sijaissynnyttäjäjärjestelyjen sallimiseksi.²¹⁵

Nyttemmin kysymys sijaissynnytysjärjestelyiden sallimisesta on jälleen otettu esiin. Oikeusministeriö pyysi joulukuussa 2010 sosiaali- ja terveysministeriön valtakunnallisen sosiaali- ja terveydenhuollon eettisen toimikunnan (ETENE) lausuntoa siitä, onko sijaissynnytyksen kieltäminen hedelmöityshoitolailla vuonna 2007, ja siihen liittyvät tosiasialliset käytännöt, muuttaneet sen taannoista arviota sijaissynnytykseen liittyvistä eettisistä näkökohdista ja suositusta sijaissynnytyksen käytön sääntelyksi. ETENE antoi syyskuussa 2011 lausunnon, jossa se päätyi arvioon, jonka mukaan joissakin yksittäisissä tapauksissa lapsettomuuden hoito sijaissynnytyksen avulla voisi olla eettisesti hyväksyttävää. Lausunnossaan ETENE totesi, että asiaan liittyvien juridisten kysymysten ratkaiseminen vaatii kuitenkin vielä huolellisia jatkoselvityksiä, joihin oikeusministeriön asiantuntemus antaa hyvät edellytykset. Oikeusministeriö on laatinut vuonna 2012 *arviomuistion sijaissynnytysjärjestelyistä*, jossa tarkastellaan sijaissynnytysjärjestelyihin liittyviä oikeudellisia kysymyksiä ja eri sääntelyvaihtoehtoja. Muistiossa ei oteta kantaa siihen, onko vallitsevaa oikeustilaa tarpeen muuttaa.²¹⁶

Arviomuistiossa tuodaan esiin kolme vaihtoehtoista sääntelymallia. Oikeustilan selkeyden kannalta ja lainsäädäntöteknisesti olisi selkeintä säilyttää joko täyskielto, tai sallia ei-kaupalliset sijaissynnytysjärjestelyt rajoituksetta. Kolmantena mahdollisuutena olisi

²¹⁵ HE 3/2006 vp, s. 17; ks. myös Salminen, Oikeustieto 1/2007, s. 20, joka pitää hedelmöityshoitolaian sijaissynnytyskieltoa epäjohtonmukaisena siihen nähden, että laki on muuten kovin salliva ja lapsen edun huomioon ottamisen suhteen vaillinainen, salliessaan hedelmöityshoidot jopa yksinäisille naisille ja toisaalta siksi, ettei se aseta hedelmöityshoidon antamiselle erityisiä edellytyksiä, kuten tahatonta lapsettomuutta. Lapsen etu toteutuisi Salmisen mukaan siinä, että ottolapsiL (nykyinen adoptiolaki – oma huomio), turvaa lapsen edun siltä osin, kun on kyse ottovanhemman sopivuudesta lapsen vanhemmaksi.

²¹⁶ Silvola 2012b, s. 8.

sääntelymahdollisuus, jossa sallittaisiin sijaissyntyysjärjestelyt tietyissä luvanvaraisissa, tarkoin rajatuissa tilanteissa. Kysymys sijaissyntyysjärjestelyiden sallimisesta on herkkä ja monitahoinen. Kiistaton lähtökohta on se, että ratkaisujen on oltava lapsen edun mukaisia ja moraalisesti kestäviä.²¹⁷ Arviomuistiosta annetuista lausunnoista suurin osa kannatti sijaissyntyysten sallimista yksittäisissä tapauksissa, joskin monessa lausunnossa tuotiin esiin lisätiedon tarve. Oikeusministeri päätti kuitenkin kesäkuussa 2013, että tällä hallituskaudella ei ministeriössä ryhdytä jatkotoimiin sijaissyntyysten sallimiseksi.²¹⁸

Mielestäni on tärkeää huomata, että sijaissyntyysten täyskiellolla on myös välillisiä ja globaaleja vaikutuksia. ETENE:n arvion mukaan lasta toivovia pariskuntia lähtee Suomesta muihin maihin noin viisi vuosittain, tai sijaissynttäjä tulee Suomeen. Ulkomailla annetun hoidon laatu ja luotettavuus on kyseenalainen ja toimintaan liittyy usein merkittävää kaupallista toimintaa. Ongelmia voi aiheutua myös lapsen saamisessa Suomeen. Sijaissyntyysjärjestelyllä syntyneen lapsen etu voi vaarantua, jos lapsen pääsy Suomeen aiottujen vanhempiensa kanssa evätään syntyperänsä vuoksi.²¹⁹

5.8.2 Vanhemmuus sijaissyntyysjärjestelyissä ja sateenkaariperheiden sijaissyntyysjärjestelyt

Riitta Burrell on kritisoinut voimakkaasti sijaissyntyysjärjestelyiden sallimisen harkitsemista. Hänen mukaansa sijaissynttämisen oikeudellinen säätely on vaikea, jopa mahdoton tehtävä. Lisäksi sijaissyntyys on ihmisarvon vastaista, eikä sitä pidä pyrkiäkään mahdollistamaan oikeuden keinoin.²²⁰

Burrell tuo artikkelissaan *Sijaissyntyysjärjestelyt – oikeudellisia näkökulmia* esiin sen, miten vanhemmuus määräytyisi sijaissyntyysjärjestelyissä ja millaisia ongelmia tästä voisi seurata. Kuten edellisessä kappaleessa kävi ilmi, ei sijaissyntyysjärjestelyiden salliminen ilmeisesti muuttaisi tilannetta äitiyden osalta, vaan synnyttänyt nainen katsottaisiin aina lapsen äidiksi. Synnytykseen perustuvaa äitiyttä ei voida kumota tai

²¹⁷ Silvola 2012b, s. 18.

²¹⁸ Silvola 2013. Isyystutkimukset ja oikeudellinen vanhemmuus, s. 29 – 30. Verkkojulkaisu.

²¹⁹ Silvola 2012b, s. 20; ks. kotimaisesta oikeuskäytännöstä koskien Suomeen tuotuja, ulkomaisella sijaissyntyysjärjestelyillä hankittuja lapsia ja tuonnista syntyneistä ongelmista Silvola 2013. Isyystutkimukset ja oikeudellinen vanhemmuus, s. 36 – 43. Verkkojulkaisu.

²²⁰ Burrell, Lakimies 5/2011, s. 1000; ks. Myös Burrell, Lakimies 6 – 7/2001, s. 1114 – 1121. Artikkelissaan Burrell kuvaa useita ulkomaisia sijaissyntyystapauksia, jotka konkretisoivat hyvin niitä ongelmia, joita sijaissyntytyksiin voi liittyä.

purkaa muutoin kuin antamalla lapsi ottolapseksi. Sijaissynnytyjärjestelyihin sovellettaisiin myös isyyslakia. Jos lapsen biologinen äiti (sijaissynnyttäjä) on avioliitossa, ei aiotulla isällä ole oikeutta ajaa kannetta äidin aviomiehen isyyden kumoamiseksi, vaikka aiottu isä olisi lapsen biologinen isä. Jos taas biologinen äiti (sijaissynnyttäjä) ei ole avioliitossa, lapsen isä voi tunnustaa isyytensä samalla tavoin kuin kuka tahansa muu mies. Tällöin isyys voidaan vahvistaa, jos lapsen biologinen äiti ei sitä vastusta. Aiotun isän oikeudellisen isyyden toteaminen edellyttää lapsen äidin myötävaikutusta.²²¹

Sijaissynnytyjärjestelyissä lapsi siirretään adoptiolla lapseksiottajien lapseksi. Kun lapseksiottaminen vahvistetaan tuomioistuimen päätöksellä, lapseksiottajista tulee lapsen oikeudelliset vanhemmat ja samalla aiempien vanhempien oikeudellinen vanhemmuus päättyy. Lapseksiottaminen edellyttää, että ottovanhemmat hakevat lapseksiottamista tuomioistuimelta. Jos aiotut vanhemmat syystä tai toisesta päättävät olla hakematta lapseksiottamista, lapsi jää biologiselle äidilleen. Biologinen äiti voi tietenkin luovuttaa lapsen muiden henkilöiden, kuin aiottujen vanhempien adoptoitavaksi. Huomattavaa on, että lapsen äiti ei voi antaa suostumustaan adoptioon ennen kuin on toipunut riittävästi synnytyksestä, eikä koskaan aikaisemmin, kuin kahdeksan viikon kuluttua lapsen syntymästä. Äiti ei siis voi etukäteen pätevällä tavalla sitoutua antamaan synnyttämänsä lasta ottolapseksi.²²² Näihin laillisiin lähtökohtiin liittyvät monet myös hallituksen esityksessä esiin tuodut riskit, kuten se, ettei äiti synnytyksen jälkeen haluakaan luopua lapsestaan.

Burrell on lähtenyt artikkelissaan siitä olettamuksesta, että sijaissynnyttäjää pidetään aina lapsen äitinä. Lähtökohta on tämä tällä hetkellä. On mahdollista, että kun sijaissynnytyksymys otetaan taas käsittelyyn seuraavalla hallituskaudella, päädytäänkin toisenlaiseen ratkaisuun. Isyyslain kokonaisuudistuksen yhteydessä on isyystyöryhmälle asetettu tehtäväksi arvioida myös äitiyskysymystä siinä tilanteessa, että sijaissynnytyks sallittaisiin. Vaihtoehtoisia ratkaisumalleja voisivat olla paitsi se, että synnyttäjä (biologinen äiti) katsottaisiin lapsen äidiksi, myös se, että munasolun luovuttaja

²²¹ Burrell, Lakimies 5/2011, s. 1001 – 1002; ks. isyyslain soveltamisen osalta myös Salminen, Oikeustieto 1/2007, s. 17, jossa Salminen pohtii mahdollisia sijaissynnytystilanteita koskevia isyyslain soveltamisratkaisuja.

²²² Burrell, Lakimies 5/2011, s. 1002.

(geneettinen äiti) tai lapsen kasvattaja (sosiaalinen äiti) katsottaisiin sijaissynnytyksellä syntyneen lapsen äidiksi.²²³

Sateenkaariperheet ovat ryhtyneet hedelmöityshoitoavusteisten sijaissynnytysten kiellosta huolimatta epävirallisiin sijaissynnytysjärjestelyihin. Esimerkiksi miesparin ja yksittäisen naisen on mahdollista sopia, että nainen hedelmöitetään toisen miehen siittiöillä ja että syntyvä lapsi asuu miesparin yhteisessä kodissa. Usein kyse ei sikäli ole varsinaisesta sijaissynnytyksestä, että monessa tapauksessa perheet kokevat, että lapsella on kolme vanhempaa, joista äiti on etävanhemman roolissa. Kyse on siis kolmiapilaperheestä.²²⁴ Suomen laki ei estä sopimasta varsinaisista sijaissynnytysjärjestelystä yksityishenkilöiden kesken, kunhan kantajalle ei makseta korvausta. Jos hedelmöitys hoidetaan ilman lääkärin apua tai ulkomailla, eikä korvauksia makseta, synnytyksen jälkeen lapsi voidaan adoptoida tulevien vanhempien perheeseen.²²⁵

²²³ Silvola 2013. Isyystutkimukset ja oikeudellinen vanhemmuus, s. 24. Verkkojulkaisu.

²²⁴ Jämsä 2003, s. 141; Jämsä 2008, s. 27.

²²⁵ Sateenkaariperheet ry. Lausunto sijaissynnytystä koskevasta arviomuistiosta 13.11.2012, s. 2. Verkkojulkaisu.

6 ADOPTIO

6.1 Adoptiolaki

Adoptiolla eli lapseksiottamisella tarkoitetaan juridisen lapsi-vanhempisuhteen muodostamista lapsen ja muun, kuin tämän biologisen vanhemman välille.²²⁶ Adoptiossa oikeudellinen vanhemmuus perustuu yksinomaan tuomioistuimen päätökseen.²²⁷ Adoptiotoimintaa säätelevä adL (adoptiolaki 22/2012) tuli voimaan 1.7.2012. Aiempi laki lapseksiottamisesta (loL 153/1985) säädettiin vuonna 1985. Lakiuudistuksen taustalla ovat adoptiokentällä tapahtuneiden muutosten lisäksi Suomen kansainväliset velvoitteet. Suomi allekirjoitti 27.11.2008 Euroopan neuvoston uudistetun yleissopimuksen lasten adoptiosta (SopS 39/2012). Sopimuksen ratifiointi edellytti, että adoptiota koskeviin kansallisiin säännöksiin tehtiin tarkistuksia. Yleissopimus saatettiin voimaan adoptiolain hyväksymisen yhteydessä ja lainsäädäntömme vastaa nyt yleissopimuksen vaatimuksia. Euroopan neuvoston yleissopimuksen lisäksi adoptiota koskevaa Suomea sitovaa sääntelyä sisältyy seuraaviin sopimuksiin: YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista (SopS 60/1991), Pohjoismaiden kesken vuonna 1931 tehty avioliittoa, lapseksiottamista ja holhousta koskeva sopimus (SopS 21/1991), Haagin yleissopimus lasten suojelusta ja yhteistyöstä kansainvälisissä lapseksiottamisasioissa (SopS 29/1997) sekä Euroopan neuvoston lasten oikeuksien käyttöä koskeva yleissopimus (SopS 12/2011).²²⁸

Adoptiota koskevan lainsäädännön uudistamista koskevan hallituksen esityksen (HE 47/2011 vp) mukaan adoptiolain uudistuksen yleisenä ja ensisijaisena tavoitteena on edistää lapsen edun toteutumista adoptioasioissa, parantaa asiaan osallisten oikeusturvaa, ehkäistä ennalta itsenäisiin adoptioihin liittyviä riskejä sekä kehittää adoptioviranomaisten hallintoa.²²⁹

Tarkastelen tutkimuksessani lapsen adoptiota ja adoptiolakia näkökulmani painottuessa vanhemmuuden määräytymiseen ja lapsen etuun adoptioprosessissa, sekä homo- ja lesboparien adoptiomahdollisuuksiin ja perheen sisäiseen adoptioon. Adoptiolaki

²²⁶ Kauppi, Defendor Legis 2012, s. 786.

²²⁷ Salminen 2006, s. 90.

²²⁸ Peltonen & Timonen 2013, s. 12 – 13.

²²⁹ HE 47/2011 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle adoptiota koskevan lainsäädännön uudistamiseksi sekä lasten adoptiota koskevan eurooppalaisen yleissopimuksen hyväksymiseksi ja laiksi sen lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta, s. 21.

mahdollistaa myös aikuisen adoption (adL 4§), mutta aikuisen adoption tarkastelu jää tutkimukseni ulkopuolelle. En myöskään tarkastele varsinaista adoptioprosessia, millä tarkoitan adL:n 6 luvun mukaista lupamenettelyä ja adL:n 7 luvussa säädeltyä adoption vahvistamista. Myös kansallisen ja kansainvälisen prosessin eroavaisuudet jäävät tutkimukseni ulkopuolelle.

6.2 Lapsen etu adoptiolain yleisperiaatteena

Lapsen etu on adoptiolain johtava ja kaikkea adoptiotoimintaa ohjaava yleisperiaate. Peltosen & Timosen mukaan adoptiotoiminnan lähtökohtana täytyy aina olla lapsen tarve saada perhe, vanhemmat ja koti, ei koskaan aikuisen halu saada lapsi.²³⁰

Adoption edellytyksistä säädetään adL 2 luvussa. AdL 2.1 §:n mukaan kaikissa alaikäisen lapsen adoptiota koskevissa päätöksissä ja muissa toimenpiteissä on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu. Lain 2.2 §:n mukaan lapsen etua arvioitaessa on kiinnitettävä huomiota erityisesti siihen, miten voidaan parhaiten turvata pysyvä perhe sekä tasapainoinen kehitys ja hyvinvointi lapselle, joka ei voi kasvaa omassa perheessään. Periaate vastaa YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen 3 artiklan 1 kappaleen ja 21 artiklan sekä Euroopan neuvoston adoptiosopimuksen 4 artiklan 1 kappaleen määräyksiä.²³¹

Hallituksen esityksen perusteluissa todetaan, että adoptiota koskevilla päätöksillä tarkoitetaan esimerkiksi adoptiolautakunnan päätöstä adoptioluvan myöntämisestä tai käräjäoikeuden päätöstä adoption vahvistamista koskevassa asiassa. Erityistä huomiota tulee kiinnittää siihen, että adoption tärkeänä tavoitteena on tarjota lapselle vakaa ja tasapainoinen koti. Arvioitaessa mitä tämä kussakin yksittäistapauksessa tarkoittaa, voidaan ottaa huomioon, mitä lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain 1 §:ssä säädetään lapsen huollon tavoitteista ja lastensuojelulain 4 § 2 momentissa säädetään lapsen etua arvioitaessa huomioon otettavista seikoista. AdL 2 §:n toisesta momentista ilmenee myös se keskeinen lähtökohta, että adoptiota tulisi harkita vain niissä tapauksissa, joissa lapsi ei voi kasvaa omassa perheessään.²³²

²³⁰ Peltonen & Timonen 2003, s. 14.

²³¹ HE 47/2011 vp, s. 44.

²³² HE 47/2011 vp, s. 44 – 45; ks. myös HE 47/2011 vp, s. 21 – 22, josta ilmenee, että kansainvälisiä adoptiota voidaan harkita vasta, kun on ensiksi riittävästi tutkittu, voitaisiinko lapsi adoptoida tai sijoittaa sijaisperheeseen tai muulla tavalla hoitaa omassa maassaan. Kyse on ”subsidiariteettiperiaatteesta”.

Lain 3 §:ssä säädetään alaikäisen adoptiosta. Alaikäisen adoptio voidaan vahvistaa, jos se harkitaan olevan lapsen edun mukaista ja on selvitetty, että lapsi tulee saamaan hyvän hoidon ja kasvatuksen. AdL 3.2 §:n mukaan asiaa ratkaistaessa on otettava huomioon lapsen toivomukset ja mielipide lapsen iän ja kehitystason edellyttämällä tavalla. Adoption edellytysten harkinta perustuu kussakin tapauksessa tehtävään kokonaisharkintaan. AdL 3.2 §:n edellyttämä lapsen toivomusten ja mielipiteen huomioon ottaminen iän ja kehitystason edellyttämällä tavalla ei tarkoita, että lapsella olisi päätösvalta asiassa, vaan asian ratkaiseminen kuuluu aina tuomioistuimelle.²³³

Ratkaisu KKO 2009:40 perheen sisäisestä adoptiosta korostaa lapsen edun tapauskohtaista harkintaa.

KKO 2009:40

Tapauksessa oli kyse siitä, voidaanko adoptio vahvistaa ilman toisen vanhemman suostumusta eli oliko käsillä (nykyisessä) adL 11 §:ssä edellytetyjä painavia syitä, jotka puoltavat adoptiota. KKO katsoi tapauksessa, että painavia syitä arvioitaessa on otettava huomioon muun muassa se, kuinka pitkäaikainen ja läheinen suhde on jo muodostunut lapsen ja vanhemman välille ja toisaalta lapseksiottajan ja lapsen välille.²³⁴ Lapsen etua, lapsen ja vanhemman välisen suhteen pysyvyyttä, samoin kuin lapseksiottajan valmiuksia vastata vanhemmuudesta on aina arvioitava tapauskohtaisesti ja perheen olosuhteet huomioon ottaen.²³⁵

Lapsen edulla on hallituksen esityksessä perusteltu myös adL 6 §:ää, jossa säädetään adoptionhakijan enimmäis- ja vähimmäisiästä. Kyseisen lainkohdan mukaan adoptionhakijan tulee olla täyttänyt 25 vuotta. Jos adoptoitava on alaikäinen, hakija ei saa olla 50 vuotta vanhempi. Adoptio voidaan kuitenkin vahvistaa, jos hakija on täyttänyt 18 vuotta ja: 1) adoptoitava on hakijan aviopuolison lapsi tai hakijan oma lapsi, joka on aikaisemmin annettu adoptiolapseksi; 2) adoptoitavan ja hakijan välille on muodostunut vakiintunut lapsen ja vanhemman väliseen suhteeseen verrattava suhde; tai 3) adoption vahvistamiseen on muutoin lapsen edun kannalta perusteltua syytä.

Myös adoptoitavan ja adoptioijan välisestä ikäerosta on säädetty. AdL 7 §:n mukaan alaikäisen adoptiossa adoptioijan ja adoptionhakijan välisen ikäeron on pääsääntöisesti oltava vähintään 18 vuotta ja se saa olla enintään 45 vuotta. AdL 7.2 §:ssa säädetään

²³³ HE 47/2011 vp, s. 45.

²³⁴ KKO 2009:40, kohta 11.

²³⁵ KKO 2009:40, kohta 13.

poikkeuksista tähän pääsääntöön.²³⁶ Esimerkiksi perheen sisäistä adoptiota ikäerovaatimus ei koske. Hallituksen esityksessä ikään liittyviä vaatimuksia perustellaan sillä, että adoptiovanhemman tulee kyetä turvaamaan adoptiolapselle riittävä huolenpito, kasvatusta ja elatus itsenäistymiseen ja täysi-ikäisyyteen saakka.²³⁷

Ratkaisuissa KHO 2008:53 ja KHO 2005:54 arvioitiin adoptionhakijoiden ja lapsen välistä ikäeroa aiemman lapseksiottamista koskevan lain voimassa ollessa. EIT otti kantaa adoptionhakijan ikään ratkaisussaan Schwizgebel v. Sveitsi 10.6.2010.

KHO 2008:53

Tapauksessa KHO totesi, ettei puolisojen ikä (vaimo 46-vuotias ja mies 54-vuotias) ollut esteenä adoptiolle, kun sijoitusta oli muutoin pidettävä lapsen edun mukaisena, sekä vanhempia koskevien tietojen perusteella oli pidettävä myös selvitetynä, että lapsi tulee saamaan hyvän hoidon ja kasvatuksen.²³⁸

KHO 2005:54

Tapauksessa KHO 2005:54 päädyttiin siihen, etteivät 52-vuotias vaimo ja 56-vuotias mies voineet adoptoida 2 vuoden ikäistä lasta, vaikkei tuolloisessa lapseksiottamisesta annetussa laissa oltu säädetty tällaisesta lapsen ja adoptiovanhemman ikäeroon perustuvasta rajoituksesta. Lapsen ja vanhempien poikkeuksellisen suuren ikäeron vuoksi voitiin lapsen etua ja luvan myöntämiseen vaikuttavia seikkoja kokonaisuutena arvioitaessa katsoa kuitenkin olevan olemassa sellaisia iästä johtuvia riskitekijöitä, että lautakunta oli voinut hylätä hakijoiden hakemuksen.²³⁹

EIT Schwizgebel v. Sveitsi 10.6.2010

EIT totesi ratkaisussaan, ettei vajaan 48-vuoden ikäistä naista syrjitty (EIS 14 art.), eikä hänen perhe-elämän suojaansa (EIS 8 art.) rikottu, kun hänen ei annettu adoptoida toista lasta ikänsä vuoksi.²⁴⁰ Kun ikäerosta ei ollut säädetty, oli päätös tehty kontradiktorisessa menettelyssä, jossa hakijaa oli kuultu asianmukaisesti. Päätös adoption myöntämättä jättämisestä oli perusteltu asiallisesti lapsen edulla ja myös aiemmin adoptoidun lapsen edulla.

Myös sitä, että vain aviopuolisot voivat adoptoida yhdessä (adL 9§), on perusteltu hallituksen esityksessä lapsen edulla. Hallituksen esityksen mukaan tällä tavalla voidaan varmistua siitä, että hakijoiden parisuhde on vakaalla pohjalla. Hallituksen esityksessä todetaan, että ”*vaikka avioliittoon solmimista ei sinänsä voidakaan pitää takeena parisuhteen kestävydestä, sitä voidaan kuitenkin pitää yhtenä osoituksena avioliiton solmivien henkilöiden tahdosta elää pysyvässä parisuhteessa*”. Esityksessä kiinnitetään

²³⁶ AdL 7.2 § mukaan: ”*Adoptio voidaan vahvistaa, vaikka ikäero on 1 momentissa säädettyä pienempi tai suurempi, jos: 1) adoptoitava on hakijan aviopuolison lapsi tai hakijan oma lapsi, joka on aikaisemmin annettu adoptiolapseksi; 2) adoptoitavan ja hakijan välille on muodostunut vakiintunut lapsen ja vanhemman väliseen suhteeseen perustuva suhde; tai 3) adoption vahvistamiseen on muutoin lapsen edun kannalta perusteltua syytä*”.

²³⁷ HE 47/2011 vp, s. 22.

²³⁸ KHO 2008:53, kohta johtopäätökset.

²³⁹ KHO 2005:54, kohdat käsittely korkeimmassa hallinto-oikeudessa ja korkeimman hallinto-oikeuden ratkaisu.

²⁴⁰ EIT Schwizgebel v. Sveitsi 10.6.2010, kohdat 82, 96, 99.

huomiota myös avioliiton oikeusvaikutuksiin avioliiton päättyessä ja todetaan niiden luovan pysyvyyttä ja perusturvallisuutta erotilanteessa välillisesti myös lapselle. Avoliitossa tai rekisteröidyssä parisuhteessa olevat eivät siis voi adoptoida yhdessä, mutta he voivat adoptoida lapsen yksin. Avopuolisoiden jättämistä yhteisen adoptio-oikeuden ulkopuolelle perustellaan hallituksen esityksessä sillä, että kun adoptiohakijoita on runsaasti suhteessa adoptiovanhempia tarvitseviin lapsiin, ei voida katsoa olevan lapsen edusta johtuvaa tarvetta adoptiohakijoiden piiriin laajentamiselle siten, että avopuolisoiden yhteisadoptio tehtäisiin mahdolliseksi.²⁴¹

Hallituksen esitys ei sen sijaan ota kantaa siihen, miksei yhteisadoptiomahdollisuutta ole sallittu myös rekisteröidyssä parisuhteessa oleville. Syy tähän vaikenemiseen ilmenee lakivaliokunnan mietinnöstä 9/2011 vp, jonka mukaan esityksen päätarkoituksena oli uudistaa lapseksiottamisesta annettuun lakiin sisältyvät adoptiota koskevat yleiset säännökset. Ne eivät kuitenkaan säädä rekisteröityjen parien oikeudesta yhteisadoptioon, vaan tästä säädetään rekisteröidystä parisuhteesta annetun lain (950/2001) 9 §:n 2 momentissa.²⁴²

Lisäksi lapsen edun huomioon ottamista pyrittiin vahvistamaan adoptiolaisilla sillä, että lain 23 §:n mukaan adoptoitavalle lapselle on nimettävä adoptioeuvonnasta vastaava sosiaalityöntekijä. Tällä turvataan se, että adoptioasiasa hoitaa, ja adoptoitavan lapsen asiaa valvoo koko adoptioprosessin ajan tietty, tehtävään nimetty sosiaalityöntekijä.²⁴³

6.2.1 Lapsen oikeus tietää alkuperänsä ja pitää yhteyttä aikaisempaan vanhempansa

Tärkeinä lapsen etua toteuttavina ratkaisuin on pidettävä myös adL: n säännöstä lapsen oikeudesta saada tietoja, mikäli mahdollista, biologisista vanhemmistaan, sekä uuteen lakiin otettua säännöstä alaikäisen lapsen oikeudesta tavata aikaisempaa vanhempansa, tai pitää häneen muulla tavoin yhteyttä.

Kuten aiemmin on tullut esiin, LOS 7 artiklan mukaan lapsella on, mikäli mahdollista, oikeus tuntea vanhempansa. Tieto aikaisemmista vanhemmista on myös osa peL 10 §:n yksityiselämän suojan piiriin kuuluvaa oikeutta henkilökohtaiseen identiteettiin.²⁴⁴

²⁴¹ HE 47/2011 vp, s. 23 & 48; parisuhdeL 9.2 §.

²⁴² LaVM 9/2011 vp, kohta *valiokunnan kannanotot*.

²⁴³ HE 47/2011 vp, s. 24.

²⁴⁴ PeVL 15/2011 vp, kohta *perustelut*.

Oikeuden toteutuminen edellyttää luonnollisesti sitä, että adoptoidun lapsen vanhempien henkilöllisyys tiedetään. AdL 93.2 §:n mukaan 12 vuotta täyttäneelle lapselle tulee aina antaa tieto aikaisemman vanhemman henkilöllisyydestä, jos se on tiedossa. Adoptiolapsella on lisäksi salassapitosäännösten estämättä adL 93.1 §:sta ilmenevin tavoin oikeus saada tietoja adoptioeuvonnan tai kansainvälisen adoptiopalvelun yhteydessä tehdyistä tai vastaanotetuista, adoptiolasta ja hänen aikaisempia vanhempiaan koskevista asiakirjoista niiden säilyttäjältä. Tietyissä tilanteissa muiden kuin vanhemman henkilöllisyyttä koskevien tietojen antamisesta voidaan kieltäytyä. Tämä on mahdollista esimerkiksi tilanteessa, jossa on perusteltua syytä olettaa, että tietojen antamisesta aiheutuu vaaraa adoptiolapsen terveydelle tai kehitykselle, tai jos tietojen antaminen muutoin olisi selvästi vastoin lapsen etua tai muuta yksityistä etua (adL 93.2 §). AdL 93.3 §:ssa säädetään yksiselitteisesti, ettei tietoa aiemman vanhemman henkilöllisyydestä voida kieltäytyä luovuttamasta edes edellä mainituin perustein.²⁴⁵

Peltonen & Timonen kiinnittävät huomiota siihen, että kahdella taholla on vahva rooli sen varmistamisessa, että lapsen oikeus saada tietää alkuperästään toteutuu. Tämä rooli on sekä adoptioeuvonnan antajalla, että lapsen adoptiovanhemmilla. Myös lapsen biologisen äidin valinnoilla saattaa olla merkitystä. Nieminen toteaaakin, että usein adoptiolapsi saa tietää vain äitinsä henkilöllisyyden, koska on äidin omassa harkinnassa, ilmoittaako hän lapsen isän henkilöllisyyden.²⁴⁶

Myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytännössä on korostettu lapsen perustavanlaatuisia oikeutta tietää alkuperästään.

EIT Godelli v. Italia 25.9.2012

Tapauksessa valittaja, joka oli pienenä laitettu orpokotiin ja sittemmin adoptoitu, väitti perhe- ja yksityiselämän suojaansa loukatun, kun hänelle ei annettu äitiään koskevia tietoja sillä perusteella, että laki esti sellaisten tietojen antamisen, joiden antamisen äiti oli kieltänyt.²⁴⁷ EIT totesi, että lapsella on yksityiselämän suojaan (8 art.) perustuva perustavanlaatuinen oikeus tietää alkuperästään. Toisaalta on kyse paitsi hakijan, myös äidin oikeudesta pysyä anonyyminä. EIT kiinnitti huomiota siihen, että Italian lainsäädäntö oli etuja tasapainottamatta sokeasti suosinut äidin oikeutta pysyä anonyyminä. Etujen punninnassa oli epäonnistuttu ja artiklaa 8 oltiin rikottu.²⁴⁸

²⁴⁵ Peltonen & Timonen 2013, s. 17.

²⁴⁶ Nieminen, Naistutkimus 3/2005, s. 12.

²⁴⁷ EIT Godelli v. Italia 25.9.2012, kohdat 3&12.

²⁴⁸ EIT Godelli v. Italia 25.9.2012, kohdat 50, 53, 56 – 59.

Adoptiolakiin otettiin myös kokonaan uudet säännökset lapsen oikeudesta pitää yhteyttä aikaisempaan vanhempansa.²⁴⁹ Kirjallisuudessa puhutaan tältä osin ns. *avoimesta adoptiosta*.²⁵⁰ Aiemmin adoptio saattoi merkitä sitä, että yhteydenpito adoptiolapsen ja aiempien vanhempien välillä katkesi kokonaan, kun adoptio vahvistettiin.²⁵¹ Adoptiolakia koskevassa hallituksen esityksessä uutta sääntelyä perustellaan lapsen edulla; erityistilanteissa mahdollisuus vahvistaa yhteydenpito lisää käytettävissä olevia vaihtoehtoja harkittaessa, millainen järjestely on lapsen edun mukainen.²⁵²

Yhteydenpito-oikeuden vahvistamisesta säädetään adL 8 luvun 58 §:ssä. 58.1 §:n mukaan tuomioistuin voi adoption vahvistamisen yhteydessä tai sen jälkeen päättää, että alaikäisellä adoptiolapsella on oikeus tavata aikaisempaa vanhempansa, tai pitää häneen muulla tavoin yhteyttä. Yhteydenpito-oikeuden vahvistamisen edellytyksenä on, että aikaisempi vanhempi ja adoptiovanhemmat ovat sopineet yhteydenpidosta eikä ole aihetta olettaa, että yhteydenpito olisi vastoin lapsen etua.

Pykälässä tarkoitettua yhteydenpitoa voi olla esimerkiksi kirjeenvaihto tai puhelinsoitot lapsen ja hänen aikaisempien juridisten vanhempiensa välillä, sekä heidän väliset lyhyemmät tapaamiset, tai lapsen pidempiaikainen oleskelu aikaisemman vanhemman luona. Adoption lapsensa luovuttava vanhempi voi asettaa adoption ehdoksi sen, että lapsi saa pitää häneen adoption jälkeen yhteyttä.²⁵³ Jos adoptiovanhemmat eivät noudata yhteydenpito-oikeutta koskevaa tuomioistuimen päätöstä, päätös voidaan adL 64 §:n mukaisesti panna täytäntöön.

Peltonen & Timonen kritisoivat adoptiolakia muiden lapsen sukulaisten unohtamisesta. He tuovat esiin, että lapsen muut läheiset voivat olla lapselle yhtä tärkeitä, kuin omat vanhemmat. Lainvalmistelussa olisikin ollut hyvä pohtia yhteydenpito-oikeuden laajentamista aikaisempien vanhempien lisäksi lapsen muihin läheisiin. Myös lapsen oikeus saada tieto alkuperästään rajautuu ainoastaan aikaisempiin vanhempiin. Henkilöpiirin laajentaminen voisi Peltosen & Timosen mukaan olla perusteltua.

²⁴⁹ HE 47/2011 vp, s. 25.

²⁵⁰ Pasanen & Tervonen-Arnkil 2013, s. 53 – 54.

²⁵¹ Peltonen & Timonen 2013, s. 20.

²⁵² HE 47/2011 vp, s. 20, 26 & 30.

²⁵³ HE 47/2011 vp, s. 71.

Esimerkiksi Tanskassa voidaan yhteydenpito vahvistaa adoptiolasten aikaisempien vanhempien lisäksi isovanhempiin tai sisaruksiin.²⁵⁴

6.3 Adoption muut edellytykset

Edellä kävi ilmi, että adoptiolaki asettaa ehtoja vanhemman iälle (adL 7 §) ja vaatimuksen avioliitosta yhdessä adoptoiville (adL 9 §). Lisäksi pääsääntöisesti alaikäisen adoption kohdalla vaaditaan hänen vanhempansa tai vanhempiansa suostumus. AdL 11 §:ssä säädetään vanhempien suostumuksista. Alaikäisen adoptiota ei voida adL 11.1 §:n mukaan vahvistaa, elleivät hänen vanhempansa ole antaneet siihen suostumustaan. AdL 11.2 §:n mukaan adoptio voidaan kuitenkin erittäin poikkeuksellisista syistä vahvistaa, vaikka vanhempi on kieltäytynyt antamasta siihen suostumustaan, tai peruuttanut antamansa suostumuksen, jos lapsen etu voimakkaasti puoltaa adoptiota, eikä suostumuksen antamisesta kieltäytymiseen tai annetun suostumuksen peruuttamiseen ole riittävää aihetta, kun otetaan huomioon lapsen ja vanhemman välisen yhteydenpidon tiiviys ja heidän välillään vallitsevan suhteen laatu. AdL 11.3 §:ssa säädetään, että jos vanhempi ei voi sairautensa tai vammansa vuoksi pätevästi ilmaista tahtoaan, taikka vanhemman olinpaikka on tuntematon, adoptio voidaan erittäin poikkeuksellisista syistä vahvistaa, jos lapsen etu voimakkaasti puoltaa adoptiota. Kyseisessä lainkohdassa tarkoitetaan lapsen juridisia vanhempia.²⁵⁵

Adoptiolain 11 §:ssä omaksuttu ratkaisu molemmilta *juridisilta vanhemmilta* vaadittavasta suostumuksesta poikkeaa aikaisemman lain aikaisesta korkeimman oikeuden ratkaisusta KKO 2009:40, jota esittelin jo edellä lapsen etua adoptiossa koskevassa alaluvussa.

KKO 2009:40

Tapauksessa KKO katsoi ottolapsilain yleisten tavoitteiden kannalta perustelluksi, että lapsen syntymästä alkaen hänen *biologisia vanhempiaan* käsitellään ottolapsilaissa tarkoitettuina vanhempina, jollei laista tai päätöksestä nimenomaisesti muuta johdu. KKO totesi myös, että Euroopan ihmisoikeustuomioistuimien on EIS 8 artiklan mukaista perhe-elämän suojaa koskevassa ratkaisukäytännössään korostanut sitä, että

²⁵⁴ Peltonen & Timonen 2013, s. 25.

²⁵⁵ HE 47/2011 vp, s. 49; ks. myös PeVL 15/2011 vp, kohta *yleisperustelut*, jossa todetaan että adoptio ilman vanhempien suostumusta merkitsee erittäin tuntuva puuttumista perustuslain 10 §:ssä turvatun yksityiselämän suojan piiriin kuuluvaan perhe-elämän suojaan sekä Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklan sisältyvään perhe-elämän suojaan. Myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen käytäntö on osoittanut, että tällaiselle perhe-elämään puuttumiselle asetettavat kriteerit ovat yksittäistapauksessa erittäin korkeat, mutta ne sallivat sen poikkeuksellisissa olosuhteissa ja lapsen edusta johtuvista erittäin tärkeistä vaatimuksista. Perustuslakivaliokunta viittaa tässä tapaukseen EIT Aune v. Norja 28.10.2010 (ks. myös tuomiosta kohta 66).

lapseksiottamista koskevassa asiassa on kuultava lapsen biologisia vanhempia, vaikkei heidän vanhemmuuttaan ole oikeudellisesti vahvistettu.²⁵⁶

Korkeimman oikeuden ratkaisu otettiin huomioon uutta adoptiolakia säädettäessä. Lakiin otettiin erillinen adL:n 12 §, joka sisältää säännökset adoption vahvistamisesta tilanteissa, joissa lapsen biologisen vanhemman vanhemmuutta ei ole vahvistettu tai joissa vanhemmuuden vahvistamista koskeva asia on vireillä tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa.²⁵⁷ AdL 12.1 §:ssa säädetään, että jos vanhemmuutta ei ole vahvistettu, mutta on aihetta olettaa, että vanhemmuus saatettaisiin myöhemmin vahvistaa, alaikäisen adoptio voidaan vahvistaa vain 11 §:n 3 momentissa²⁵⁸ säädetyin edellytyksin. AdL 12.2 §:ssa edellytetään, että jos vanhemmuuden vahvistamista koskeva asia on vireillä tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa, alaikäisen adoptiota ei saa vahvistaa ennen kuin vanhemmuuden vahvistamista koskeva asia on lainvoimaisesti ratkaistu, ellei siihen ole lain 11 §:n 3 momentissa säädettyjä poikkeuksellisia syitä.

AdL 12 §:n säätämisen tavoitteena oli vahvistaa adoptoitavan lapsen biologisen isän asemaa prosessissa. Lapsen biologisen isän henkilöllisyys tulee pyrkiä mahdollisuuksien mukaan selvittämään ja hänen isyytensä vahvistamaan ennen adoptiota.²⁵⁹ Peltosen ja Timosen mukaan uudistus on hyvin merkittävä myös lapsen kannalta, sillä lapsi saa halutessaan tiedon myös biologisen isänsä henkilöllisyydestä.²⁶⁰

Mikäli lapsi on täyttänyt 12 vuotta, tarvitaan adoption vahvistamiseksi hänen suostumuksensa (adL 10 §). AdL 13 §:ssä säädetään vaadittavasta puolison suostumuksesta tilanteessa, jossa avioliitossa oleva henkilö adoptoi oman aiemmin adoptiolapseksi annetun lapsensa tai rekisteröidyssä parisuhteessa tai avoliitossa elävä henkilö aikoo adoptoida lapsen yksin. Suostumusta on mielestäni asiallisesti perusteltu hallituksen esityksessä sillä, että olisi lapsen kannalta ongelmallista, jos hänet adoptoitaisiin perheeseen, jossa toinen avio- tai muu puoliso vastustaa adoptiota.²⁶¹

²⁵⁶ KKO 2009:40, *perustelut*, kohta 7. Kyseisessä tapauksessa aviomies pyysi saada ottaa lapsekseen vaimonsa suostumuksella tämän alaikäisen lapsen. Lapsen äidin vastustettua isyyden selvittämistä lapsen biologista isää ei tiedetty, eikä hänen suostumustaan lapseksiottamiseen siten voitu kysyä. Kysymys oli lapseksiottamisesta annetun lain 9 § 2 momentin tarkoittamista erittäin painavista syistä ja perheen sisäisen adoption edellytyksistä.

²⁵⁷ HE 47/2011 vp, s. 49.

²⁵⁸ AdL:n 11.3 §:n mukaan ”*Jos vanhempi ei voi sairautensa tai vammansa vuoksi pätevästi ilmaista tahtoaan taikka vanhemman olinpaikka on tuntematon, adoptio voidaan erittäin poikkeuksellisista syistä vahvistaa, jos lapsen etu voimakkaasti puoltaa adoptiota*”.

²⁵⁹ HE 47/2011 vp, s. 23 – 24.

²⁶⁰ Peltonen & Timonen 2013, s. 24.

²⁶¹ HE 47/2011 vp, s. 51.

Vanhemman harkinta-ajasta säädetään 15 §:ssä. Vanhemman suostumusta adoptioon ei saa ottaa vastaan ennen kuin vanhemmalla on ollut mahdollisuus perusteellisesti harkita asiaa, eikä aikaisemmin, kuin kahdeksan viikon kuluttua lapsen syntymästä. Poikkeuksena on tilanne, jossa adoptionhakija elää rekisteröidyssä parisuhteessa äidin kanssa ja adoptoitava lapsi on syntynyt rekisteröidyn parisuhteen aikana annetun, hedelmöityshoidoista annetussa laissa (1237/2006) tarkoitetun hoidon tuloksena. Tällöin suostumus voidaan ottaa vastaan jo aiemmin.

Adoptioon lapsensa antavan ja adoptionhakijan edellytetään osallistuvan *adoptioneuvontaan*²⁶². Adoptioneuvonnasta säädetään adL:n 6 luvussa. Adoptioneuvonnalla on keskeinen merkitys adoptioprosessissa. Adoptioneuvontaa antavan kunnan viranomaisen tai adoptiotoimiston antama lausunto hakijoista ja adoptioneuvonnan antamisesta on asiaa sekä adoptiolautakunnassa että käräjäoikeudessa päätettäessä tosiasiallisesti ratkaiseva.²⁶³

AdL 5 §:ssä säädetään korvauksien maksamisen kiellosta. Adoptiota ei voida vahvistaa, jos adoption johdosta on annettu tai luvattu antaa korvausta, taikka jos joku muu kuin adoptionhakija on adoption vahvistamisen varalta suorittanut, tai sitoutunut suorittamaan korvausta lapsen elatusta varten.

Lapsen sijoittamisessa perheeseen on lisäksi noudatettava AdL 27 §:ssä²⁶⁴ säädettyjä periaatteita. Säännös koskee käytännössä vain kotimaisia vieraan lapsen adoptioita, sillä vain niissä lapsi pykälässä tarkoitetulla tavalla sijoitetaan adoptionhakijoiden luokse. Sijoittaminen on adoption vahvistamista valmisteleva toimenpide. Pääperiaatteen mukaan

²⁶² HE 47/2011 vp, s. 53 ”Adoptioneuvonnalla tarkoitetaan tehtäväkokonaisuutta, jonka tarkoituksena on alaikäisen lapsen adoptiossa valvoa lapsen etua, hankkia adoptioluvan myöntämistä ja adoption vahvistamista varten tarvittavaa selvitystä, sekä neuvotteluilla ja toimenpiteillä auttaa ja valmentaa lasta, lapsen vanhempia, adoptionhakijoita sekä muita henkilöitä, joiden suostumus adL 13 §:n mukaan on tarpeen.”

²⁶³ Kauppi, Defensor Legis 6/2012, s. 787.

²⁶⁴ Kokonaisuudessaan adL:n 27 § kuuluu seuraavasti: ”Sijoitettaessa lasta adoptiotarkoituksessa adoptionhakijoiden luokse on mahdollisuuksien mukaan noudatettava seuraavia periaatteita: 1) lapsi sijoitetaan niiden hakijoiden luokse, joilla arvioidaan olevan parhaat edellytykset huolehtia hänen hyvästä hoidostaan ja kasvatuksesta; 2) lapsi sijoitetaan perheeseen, jossa hän saa kaksi adoptiovanhempaa, jollei ole lapsen edun kannalta erittäin painavia syitä sijoittaa häntä yhden vanhemman perheeseen; 3) sisarukset sijoitetaan samaan perheeseen, jollei se olosuhteet huomioon ottaen ole lapsen edun vastaista; 4) jos perheessä on ennestään lapsia, näiden tulee olla adoptoitavaa lasta vanhempia; 5) lapsen vanhempien toivomukset adoptioperheen ominaisuuksista ja olosuhteista otetaan huomioon, jollei niiden huomioon ottaminen ole lapsen edun vastaista. Lapsen sijoituksesta huolehtii adoptioneuvonnasta vastaava sosiaalityöntekijä yhteistyössä toisen sosiaalityöntekijän tai muun lastensuojeluun perehtyneen työntekijän kanssa”.

lapsi sijoitetaan niiden hakijoiden luokse, joilla arvioidaan olevan parhaat edellytykset huolehtia hänen hyvästä hoidosta ja kasvatuksestaan.²⁶⁵

6.4 Vanhemmuuden siirtyminen adoptiossa ja perheen sisäisessä adoptiossa ja perheen sisäisen adoption edellytykset

Edellä olen käsitellyt adoption edellytyksiä. Jos adoption edellytykset ovat olemassa, adoptio voidaan vahvistaa adL 7 luvun mukaisesti.

AdL 18.1 §:ssa säädetään vanhemmuuden siirtymisestä. Kun adoptio on tuomioistuimen päätöksellä vahvistettu, adoptiolasta pidetään adoptiovanhempien, eikä aikaisempien vanhempien lapsena, jollei erikseen muuta säädetä tai adoption luonteesta muuta johdu. Jos adoptiolapsi on alaikäinen, vanhemmuuden siirtyminen aikaisemmilta vanhemmilta adoptiovanhemmille merkitsee muun muassa sitä, että huoltajuus siirtyy aiemmilta huoltajilta adoptiovanhemmille.²⁶⁶ AdL, kuten vanha laki lapseksiottamisesta, pohjautuu ns. täydellisen vahvan adoption (*adoptio plena*) periaatteelle. Lapsi siirtyy täysin adoptiovanhemman suvun jäseneksi, mikä tuottaa vanhempien huoltajuuden lisäksi mm. perimyoikeuden tähän sukuun nähden.²⁶⁷

AdL 18.2 §:ssa säädetään perheen sisäisestä adoptiosta: jos aviopuoliso on avioliiton aikana tai avioliiton purkaututtua kuoleman johdosta yksin adoptoinut toisen aviopuolison lapsen, lasta pidetään kuitenkin aviopuolisoiden yhteisenä lapsena. Rekisteröidystä parisuhteesta annetun lain 9 § 2:sta seuraa, että momentti soveltuu, kuten todettu, myös tapauksiin, joissa rekisteröidyssä parisuhteessa elävä henkilö rekisteröidyn parisuhteen aikana tai rekisteröidyn parisuhteen purkaututtua kuoleman johdosta yksin adoptoi toisen osapuolen lapsen.²⁶⁸ Perheen sisäinen adoptio merkitsee käytännössä juridisen lapsen lapseksiottamista perheen sisällä niin, että lapsesta tulee juridisesti puolisojen yhteinen.²⁶⁹

Perheen sisäisen adoption vahvistaminen, kuten adoption vahvistaminenkin, vaatii adoption yleisten edellytysten täyttymistä. Tällä tarkoitetaan rekisteröidystä parisuhteesta annetun lain 9 §:n muuttamista koskevassa hallituksen esityksessä (HE 198/2008 vp)

²⁶⁵ HE 47/2011 vp, s. 57 – 58.

²⁶⁶ HE 47/2011 vp, s. 53.

²⁶⁷ Mattila 1984, s. 69.

²⁶⁸ HE 47/2011 vp, s. 53.

²⁶⁹ Aarnipuu 2010, s. 5. Verkkajulkaisu.

muiden adL 2 luvun mukaisten edellytysten ohella adL 11 §:n mukaista vanhemman suostumusta, sekä tapauksesta riippuen yli 12-vuotiaan lapsen suostumusta tai tätä nuoremman lapsen suostumusta siinä tapauksessa, että hän on niin kehittynyt, että hänen tahtonsa voidaan kiinnittää huomiota. Adoption vahvistaminen edellyttää myös, että tuomioistuimelle on myös esitettävä selvitys siitä, että lapsi on lapseksiottajan hoidettavana tai että tämä muutoin huolehtii lapsen hoidosta ja kasvatuksesta. Tämän edellytyksen voidaan katsoa täyttyvän, jos lapseksiottaja erosta huolimatta pitää säännöllisesti yhteyttä lapseen ja siten osallistuu hänen hoitoonsa ja kasvatukseensa.²⁷⁰

Perheen sisäistä adoptiota suunnittelevien, kuten adoptiota suunnittelevien, on myös haettava adL 4 luvussa säädettyä adoptioneuvontaa. Adoptioneuvontaa koskevan 23 §:n perusteluissa on todettu, että vaikka adoptioneuvonta on yleensä aloitettava viivytyksettä, ei perheen sisäisessä adoptiossa adoptioneuvonnan aloittaminen välttämättä ole kiireellistä, koska lapsi asuu jo yhdessä tulevan vanhemman kanssa. Sateenkaariperheet ry vaati lain säätämisaikana kyseisen lainkohdan muuttamista, todeten tämän vesittävän muutoin tärkeän uudistuksen siitä, että rekisteröityjen pariin kohdalla ei normaalia vähintään kahdeksan viikon harkinta-aikaa vaadita. ”Lainsuojattoman ajan” tulisi jäädä mahdollisimman lyhyeksi.²⁷¹

Adoptiolain 15 §:ssä säädettyä, perheen ulkoisessa adoptiossa vaadittua vähintään 8 viikon harkinta-aikaa ei siis perheen sisäisessä adoptiossa vaadita, kun adoptoitava lapsi on syntynyt rekisteröidyn parisuhteen aikana annetun, hedelmöityshoidoista annetussa laissa (1237/2006) tarkoitetun hedelmöityshoidon tuloksena.

6.5 Perheen sisäinen adoptio sateenkaariperheiden näkökulmasta

Perheen sisäisen adoption salliminen parisuhteensa rekisteröineille henkilöille paransi olennaisesti samaa sukupuolta olevien henkilöiden mahdollisuutta saada tosiasiallinen vanhemmuutensa myös juridisesti vahvistetuksi. Lainmuutos edisti siten rekisteröityjen pariin perustuslain 6.1 §:n turvaamaa yhdenvertaista kohtelua suhteessa aviopuolisoihin.²⁷²

²⁷⁰ HE 198/2008 vp, s. 12 – 13.

²⁷¹ Sateenkaariperheet ry. Lausunto adoptioliasta Lakivaliokunnalle 27.10.2011, s. 7. Verkojulkaisu.

²⁷² HE 198/2008 vp, s. 13 – 14.

Parisuhdelain muuttamista koskevassa hallituksen esityksessä (HE 198/2008 vp) perheen sisäisen adoption sallimista perusteltiin lapsen edulla ja tavoitteella parantaa rekisteröidyssä parisuhteessa elävien lasten asemaa. Hallituksen esityksestä ilmenee, että ennen perheen sisäisen adoption sallimista ei lapsella ollut oikeutta saada elatusta juridisen vanhempansa parisuhdekumppanilta, koska lapsen elatuksesta annetun lain (elatusL 704/1975) mukaan lapsen elatuksesta vastaavat hänen vanhempansa, eikä parisuhdekumppanilla vallinnut oikeudellisessa mielessä sukulaisuussuhdetta lapseen. Jos taas rekisteröity parisuhde purkaantui, oli lapsen juridisella huoltajalla lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain (LHL) säännösten mukaan selvä etusija harkitessa kummalle lapsen huolto uskotaan, ja kumman vanhemman luona hänet määrätään asumaan. Näin oli myös sellaisessa tapauksessa, että sosiaalinen vanhempi oli jo aikaisemmin määrätty lapsen oheishuoltajaksi. Tästä johtuen huoltoa ja asumista koskevaa ratkaisua ei siten aina voitu tehdä sen mukaan, mikä yksittäistapauksessa olisi lapsen kannalta paras ratkaisu. Lapsen etu ei hallituksen esityksen mukaan siten välttämättä toteutunut esimerkiksi tilanteessa, jossa lapsen sosiaalisella vanhemmalla olisi ollut paremmat edellytykset huolehtia lapsesta kuin hänen juridisella vanhemmallaan.²⁷³

Ongelmallista ja lapsen edun vastaista vanhassa tilanteessa oli myös se, että jos juridisen ja sosiaalisen vanhemman suhde purkautui, ei LHL:n mukaan tapaamisoikeutta voitu myöntää kuin suhteessa siihen juridiseen vanhempaan, jonka luona lapsi ei asu. Näin ollen lapsi saattoi erotilanteessa kokonaan menettää yhteyden hänelle merkitykselliseen vanhempaan. Myös sellaisessa tilanteessa, että juridinen vanhempi kuoli, ei ollut lainkaan itsestään selvää, että huolto uskottiin sosiaaliselle vanhemmalle, vaan lapsen asemaan ja hänen huolenpitonsa järjestämiseen liittyi epävarmuutta. Rekisteröidyn parin perheessä elävä lapsi ei myös aiemman lain voimassa ollessa perinyt sosiaalista vanhempansa eikä tämän sukulaisia. Myös perintö- ja lahjaverolain alaikäisyysvähennys menetettiin ja sosiaalisen vanhemman testamentatessa omaisuuttaan lapselle, kohdeltiin tätä perintöverotuksessa kuin testamentintekijälle vierasta henkilöä.²⁷⁴

Perheen sisäiseen adoptioon liittyy kuitenkin edelleen monia puutteita ja epäkohtia liittyen sateenkaariperheiden vanhemmuuden juridiseen sääntelyyn. Jos esimerkiksi lapsi on saanut alkunsa hedelmöityshoidoilla ja samaa sukupuolta olevan sosiaalisen vanhemman

²⁷³ HE 198/2008 vp, s. 5.

²⁷⁴ HE 198/2008 vp, s. 5.

on tarkoitus adoptoida lapsi perheen sisäisen adoption kautta, voi vanhempien välirikko raskausaikana johtaa siihen, ettei sosiaalisesta vanhemmasta voikaan tulla lapsen juridista vanhempaa. Tämä on ristiriidassa sen kanssa, että mikäli hedelmöityshoitoja saanut nainen olisi ollut parisuhteessa miehen kanssa, olisi miehellä hoitoihin annetun suostumuksen perusteella (isyysL 3 a §) oikeus vaatia käräjäoikeudessa isyytensä vahvistamista, vaikkei olisi lapselle sen enempää geneettistä sukua, kuin naisparin sosiaalinen äiti omalle lapselleen.²⁷⁵

Toinen ongelma on se, että perheen sisäinen adoptio ja sen saaminen on aina kiinni käräjäoikeuden tilannesidonnaisesta ratkaisusta. Sateenkaariperheessä ei myöskään ole varmuutta siitä, etteikö esimerkiksi tunnettu luovuttaja, jota on käytetty apuna naisparin koti-inseminaatioissa, lähtisi haastamaan ennalta sovittuja asioita oikeusteitse, vahvan asemansa turvin.²⁷⁶

6.6 Homo- ja lesboparien mahdollisuudet adoptioon

Lapsen adoptoiminen yhdessä ei ole nais- tai miesparille vaihtoehto Suomen nykyisen lainsäädännön mukaan.²⁷⁷ Kuten edellä on käynyt ilmi, adL 9 §:n mukaan muut kuin aviopuolisot eivät voi adoptoida yhdessä. Aviopuolisot taas voivat avioliiton aikana adoptoida alaikäisen lapsen pääsääntöisesti vain yhdessä (adL 8 §). ParisuhdeL 9.2 §:sta seuraa, ettei rekisteröidyn parisuhteen osapuolia rinnasteta aviopuolisoihin adoptiolain yhteisadoptiota koskevan sääntelyn osalta. Rekisteröidyssä parisuhteessa tai avoliitossa elävä taikka itsellinen mies tai nainen voi kuitenkin Suomen lain mukaan ottaa adoptiolapsen.²⁷⁸ Myös mies, joka elää rekisteröidyssä parisuhteessa toisen miehen kanssa, voi hakea yksin adoptiolupaa. Käytännössä on vain muutamia tunnettuja tapauksia, joissa itsellinen mies on saanut adoptioluvan ja yksi tapaus 1990-luvulta, jossa adoptio on toteutunut. Moringin saamien tietojen mukaan Suomeen saapuu vuosittain noin 30 itsellisen hakijan adoptoimaa lasta, kuitenkin käytännössä naisille. Vaikka adoptiolupa

²⁷⁵ Moring 2013, s. 125; Jämsä 2007, s. 94.

²⁷⁶ Moring 2013, s. 183.

²⁷⁷ HE 200/2000 vp, kohta *yksityiskohtaiset perustelut*: 3. luku parisuhteen virallistamisen oikeusvaikutukset: 9.2 §; Jämsä 2008, s. 27; Moring 2013, s. 100.

²⁷⁸ HE 47/2011 vp, s. 48.

yksinäiselle miehelle myönnettäisiinkin, ei luovuttajamaiden linjausten vuoksi ole todennäköistä että yksinäinen mies saisi adoptiolasta.²⁷⁹

Parisuhdelakia koskevassa lakivaliokunnan mietinnössä (LaVM 15/2001 vp) perusteltiin homo- ja lesboparien yhdessä adoptoimisen kieltoa sillä, että tilanne, jossa lapsi saisi kaksi äitiä tai isää, merkitsisi perustavanluonteista muutosta vanhemmuuden sääntelyssä. Vanhemmuuden sääntelyn periaatteisiin kuuluu, että vanhemmat ovat keskenään vastakkaista sukupuolta ja että lapsella on vain yksi äiti tai isä. Isyyden ja äitiyden käsitteiden muuttamista ei nähty perusteltuna ilman perusteellista kansalaiskeskustelua.²⁸⁰

Sittemmin perheen sisäinen adoptio on kuitenkin sallittu ja se mahdollistaa lapselle myös samaa sukupuolta olevat vanhemmat. Tästä herää väistämättä kysymys, miksei myös adoptio voisi olla sallittu homo- ja lesbopareille.

Adoptiolakia käsittelevää hallituksen esitystä koskevassa lakivaliokunnan mietinnössä (LaVM 9/2011 vp) tuodaan ilmi, että yksinadoption salliminen mahdollistaa käytännössä yhteisadoptiota koskevien säännösten kiertämisen siten, että ensin toinen parisuhteen osapuolista adoptoi lapsen yksin ja sen jälkeen parisuhdekumppani adoptoi lapsen perheen sisäisesti. Tältä osin valiokunta toteaa mietinnössään, että vieraan lapsen adoptoimismahdollisuuksia heikentää käytännössä merkittävästi se, että adoptoitavia lapsia on huomattavasti vähemmän kuin adoptiota hakevia ja että adoptiovanhempia valittaessa avioparit on asetettu säännönmukaisesti yksinhakijoiden edelle.²⁸¹ Tällä valiokunta viittaa lapsen sijoittamista koskevaan adL 27 §:ään, joka koskee lapsen sijoittamista ja jossa kahden vanhemman perhe asetetaan etusijalle suhteessa yhden vanhemman perheeseen.²⁸²

Yksinadoptiossa myös parisuhdekumppanin henkilöllä on merkitystä. Jos rekisteröidyssä parisuhteessa tai avoliitossa elävä henkilö adoptoi lapsen yksin, otetaan huomioon adL 3

²⁷⁹ Moring 2013, s. 67; ks. myös Suomen virallinen tilasto (SVT): Adoptiot. Verkkopublication. Tilastokeskuksen mukaan Suomessa tehtiin 466 adoptointia vuonna 2012. Määrä on sama kuin vuotta aiemmin. Kotimaisten adoptioiden määrä kasvoi hieman. Niiden määrä oli 258, viisi enemmän kuin edellisellä vuonna. Rekisteröidyssä parisuhteessa olevien perheen sisäiset adoptoinnit pysyivät lukumäärältään ennallaan ja niitä oli viime vuonna 91. Ulkomaisissa adoptioissa adoptoinnin suoritti neljässä viidesosassa tapauksista kaksi vanhempaa. Suomessa syntyneen lapsen adoptoinnissa kahden vanhemman adoptioita oli kolmasosa.

²⁸⁰ LaVM 15/2001 vp, s. 6.

²⁸¹ LaVM 9/2011 vp, kohta yleisperustelut.

²⁸² LaVM 9/2011 vp, kohta yksityiskohtaiset perustelut 27 §; AdL 27.1 § 2) kohdan mukaan ”sijoitettaessa lasta adoptiotarkoituksessa adoptionhakijoiden luokse, on mahdollisuuksien mukaan sijoitettava lapsi perheeseen, jossa hän saa kaksi adoptiovanhempaa, jollei ole lapsen edun kannalta erittäin painavia syitä sijoittaa häntä yhden vanhemman perheeseen.”

§:n mukaisten adoption edellytysten täyttymistä arvioitaessa myös rekisteröidyn parisuhteen tai avoliiton toisen osapuolen henkilöön ja olosuhteisiin liittyvät seikat. Parisuhdekumppanille tai avopuolisolle on myös annettava adoptiioneuvontaa siten, kuin adL 24 §:ssä säädetään.²⁸³ Myös adoptoivan rekisteröidyn parisuhteen osapuolen puolison suostumus adoptiolle pääsääntöisesti vaaditaan, jotta adoptio voidaan vahvistaa (adL 13 §). Sateenkaariperheet ry on todennut tältä osin, että on perustelematonta, loukkaavaa sekä molempien osapuolten oikeusturvan kannalta ongelmallista, että vaaditaan asiaan osattoman puolison suostumusta ja osallistumista adoptiioneuvontaan, vaikkei toiselle osapuolelle myönnetä mahdollisuutta ryhtyä itse myös adoptiovanhemmaksi.²⁸⁴

Perustuslakivaliokunta on katsonut lausunnossaan (PeVL 15/2011 vp) aikaisempaan tulkintakäytäntöönsä viitaten, ettei perustuslain yhdenvertaisuutta koskevasta 6 § 2 momentista aiheudu nykyisessä yhteiskuntatilanteessa sellaisia ehdottomia vaatimuksia, jotka edellyttäisivät muiden kuin aviopuolisoiden mahdollisuutta yhteisadoptioon. Yhteisadoptiomahdollisuuden avaaminen jää siten perustuslakivaliokunnan kannanoton mukaan lainsäätäjän harkintavallan piiriin. Perustuslakivaliokunta raottaa lausunnossaan tulevaisuuden sääntelymahdollisuuksia toteamalla, että avaaminen voisi tarkoittaa yhteisadoption laajentamista parisuhteensa rekisteröineisiin henkilöihin ja vakiintuneessa avoliitossa oleviin, esimerkiksi vähintään viisi vuotta yhteistaloudessa asuneisiin, avopuolisoihin.²⁸⁵

Adoptioissa omaksuttu ratkaisu jättää yhteisadoptio sallimatta homo- ja lesbopareille on saanut osakseen kritiikkiä. On nähty mielestäni erittäin aiheellisesti lapsen edun vastaisena, ettei rekisteröidyn parisuhteen toinen tosiallisena vanhempana toimiva osapuoli ole alusta asti adoptiolapsen virallinen vanhempi ja huoltaja, vaan antaa ainoastaan suostumuksensa puolisonsa adoptiolle. Sateenkaariperheet ry:n mielestä on kummallista, että lapsen

²⁸³ HE 47/2011 vp, s. 48.

²⁸⁴ Sateenkaariperheet ry. Lausunto adoptioliasta Lakivaliokunnalle 27.10.2011, s. 4. Verkkajulkaisu.

²⁸⁵ PeVL 15/2011 vp, kohta *perustelut*. Perustuslakivaliokunta totesi myös, ”että avioliittolainsäädäntöä ja sen kanssa rinnasteisia lakeja säädettäessä on kyse sellaisista erityisistä yhteiskunnan tulevaisuuteen ja arvoihin liittyvistä ratkaisuista, joissa avioliiton asettaminen naisen ja miehen parisuhteena erityisasemaan lainsäädännössä on perusteltua.” Samalla valiokunta kuitenkin muistutti, että lakien tulkinta saattaa ajan kuluessa muuttua ja perustuslain tulkinta aktiivisesti muuttaa arvokäsityksiä. Valiokunta on vuonna 2001 rekisteröityjä parisuhteita koskevasta lakiehdotuksesta antamassaan lausunnossa katsonut, että parisuhteensa rekisteröineiden asettaminen muun muassa adoptio-oikeuden osalta eri asemaan avioliitossa oleviin nähden mahtui ”valiokunnan pitkäaikaiseen tulkintakäytäntöönkin verrattuna” lainsäätäjälle kuuluvien harkintarajojen sisälle. Samansuuntaisen arvion yhdenvertaisuuden asettamista vaatimuksista valiokunta teki käsitellessään hedelmöityshoidon antamisen edellytyksiä. Myös adoptiota koskeva yleissopimus ja Euroopan ihmisoikeussopimus tulkintakäytäntöineen jättävät lainsäätäjälle harkintavallan näiltä osin.

adoptiomahdollisuus annetaan mieluummin vain yhdelle aikuiselle, sen sijaan, että sallittaisiin avoparin tai rekisteröidyn parin adoptiomahdollisuus. Tällainen ratkaisu on lapsen edun näkökulmasta esitetyn kannanoton mukaan kestävä ja suorastaan vastuuton. Lisäksi on kritisoitu sitä, että tilanne asettaa erilaisissa parisuhteissa elävät henkilöt keskenään epätasa-arvoiseen asemaan. Erityisesti kotimaisessa adoptiossa ei ole nähty mitään syytä olla ottamatta huomioon kaikkia pariskuntia ja yksinhakijoita etsittäessä kullekin lapselle parasta mahdollista perhettä. Kansainvälisten adoptioiden osalta Suomella taas on rajalliset mahdollisuudet vaikuttaa eri maiden asettamiin kriteereihin.²⁸⁶

Omasta mielestäni olisi perusteltua katsoa, että useampi kuin yksi vanhempi turvaisi paremmin lapsen edun ja olisi riskittävämpi vaihtoehto ajatellen muun muassa pysyviä olosuhteita ja taloudellisia seikkoja. Parisuhteen rekisteröinti on mielestäni vahva osoitus vakavista sitoutumisaikeista ja on ristiriitaista, että perheen sisäinen adoptio sallitaan, mutta perheen ulkopuolinen adoptio jää rekisteröityjen parien ulottumattomiin. En myöskään ymmärrä sitä, miksi avioliitto asetetaan hallituksen esityksessä jalustalle avoliittoon verrattuna. Nykyään suuri osa lapsista syntyy avoliittoon, joten mistään poikkeuksellisesta tilanteesta ei lapsen kannalta olisi kyse. Toiseksi adoption myöntämisen edellytykset ovat muutenkin tiukat ja lapsen edun harkinta tapauskohtaista. Osoitus vanhempien parisuhteen vakaudesta voisi olla näytettävissä esimerkiksi sillä, että avoliitto olisi kestänyt tietyn, laissa määritellyn ajan, kuten perustuslakivaliokuntakin lausunnossaan totesi.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on ottanut kantaa homoseksuaalin henkilön adoptio-oikeuteen tapauksessa E.B. v. Ranska. Tapauksessa homoseksuaalilta naiselta, E.B:ltä evättiin adoptio-oikeus.²⁸⁷ Ratkaisussaan EIT katsoi, ettei yksityiselämän ja perhe-elämän suojaa koskeva EIS 8 artikla takaa kenellekään oikeutta perustaa perhe taikka adoptoida,²⁸⁸ eikä artikla siten myöskään velvoita valtioita tällaisen oikeuden takaamiseen.²⁸⁹ EIT totesi myös, että jos mahdollisuus yksin adoptioon on kuitenkin lainsäädännössä luotu, estää

²⁸⁶ Määttänen 2010, s. 218 – 223; Peltonen & Timonen 2013, s. 29; Sateenkaariperheet. Lausunto adoptiolaista valiokunnalle, s. 2. Verkkojulkaisu.

²⁸⁷ EIT E.B. v. Ranska 22.1.2008, kohta 24 – 25.

²⁸⁸ EIT E.B. v. Ranska 22.1.2008, kohta 41.

²⁸⁹ EIT E.B. v. Ranska 22.1.2008, kohta 49.

syjinnän kieltoa koskeva EIS 14 artikla sen, että adoptiolupa evätään adoptiota hakevalta henkilöltä sen vuoksi, että hän on homoseksuaali.²⁹⁰

²⁹⁰ EIT E.B. v. Ranska 22.1.2008, kohdat 49 – 51.

7 SATEENKAARIPERHEET JA VANHEMMUUSLAINSÄÄDÄNTÖ

7.1 Sateenkaariperheet ja vanhemmuus- ja muu perhelainsäädäntö, sekä lain ulkopuoliset vanhemmuusjärjestelyt

Ennen hedelmöityshoitolain säätämistä oli sateenkaariperheiden lainsäädännöllinen asema nykyistäkin epätasa-arvoisempi. Kun hedelmöityshoitolaki oli viimein saatu säädettyä, seurasi sitä sarja samaa sukupuolta olevien vanhempien lapsiperheiden tilannetta helpottavia lakimuutoksia. Sairausvakuutuslakiin tehtiin vuoden 2007 alusta muutos, jonka mukaan rekisteröidyn parin osapuolella on oikeus jäädä vanhempainvapaalle rekisteröidyn puolisonsa lapsen kanssa. Perheen sisäinen adoptio tuli mahdolliseksi parisuhteensa rekisteröineille samaa sukupuolta oleville pareille vuonna 2009. Vuonna 2011 tuli voimaan lakimuutos, jonka myötä myös synnyttävän äidin rekisteröity puoliso voi jäädä isyysvapaalle.²⁹¹

Moring katsoo, että näiden muutosten myötä perhelainsäädäntö on Suomessa vuonna 2013 muodollisesti tasa-arvoinen eri sukupuolta olevien parien ja samaa sukupuolta olevien parien välillä, mutta se ei se merkitse sitä, että perheet olisivat tosiasiallisesti tasa-arvoisessa asemassa. Avioliitto on mahdollinen edelleen vain miehen ja naisen muodostamille pareille. Kuten adoptiota koskevassa kappaleessa kävi ilmi, samaa sukupuolta oleva pari ei myöskään voi adoptoida lasta yhdessä, vaikka parin kumpikin osapuoli voi lain mukaan hakea adoptiolupaa yksin. Lisäksi se, ettei samaa sukupuolta oleva pari saa yhdessä adoptoida lasta, asettaa naisparit ja miesparit myös keskenään epätasa-arvoiseen asemaan, etenkin kun sijaissynnytysjärjestelyt on hedelmöityshoitolaissa kielletty. Lainsäädäntö siis mahdollistaa naispareille lapsen saamisen ilman isää, kun taas miespari ei Suomessa voi hankkia käytännössä lasta ilman äitiä.²⁹²

Sateenkaariperheissä, kuten muissakin uusperheissä, toteutuu myös usein sellaisia arjen vanhemmuuksia, joita lainsäädäntö ei tunnista. Edellä olen kuvannut sateenkaariperheiden moninaisia vanhemmuusratkaisuja, kuten kolmi- ja neliapilaperheitä, joissa lapsella on kahden sijasta kolme tai neljä vanhempaa. Nykyinen muodollisesti tasa-arvoinen lainsäädäntö tunnistaa parhaiten niiden sateenkaariperheiden tilanteen, jotka muistuttavat

²⁹¹ Moring 2013, s. 17 – 18; ks. myös sairausvakuutuslaki 9:16-17 §.

²⁹² Moring 2013, s. 18 & 100.

perhemuodoltaan läheisimmin heteroseksuaalista ydinperhettä.²⁹³ Vaikka mahdollisuus perheen sisäiseen adoptioon on nykyään olemassa, hankaloittaa erityisesti moniapilaperheiden asemaa se, ettei lainsäädäntö mahdollista lapsella enempää kuin kahta vanhempaa.²⁹⁴

Hedelmöityshoitolaki on vanhemmuuden jakamisen osalta ristiriitainen. Toisaalta se sallii hedelmöityshoidot itsellisille naisille ja naispareille, mutta kuitenkin jättää juridisesti tunnustamatta synnyttäneen äidin naispuolison ja lapsen välisen suhteen toisin kuin heteroparien kohdalla tehdään.²⁹⁵ Isyyslain uudistamistarpeita koskevassa arviomuistiossa on ehdotettu harkittavaksi ”äitiysolettaman” käyttöönottoa tilanteissa, joissa äiti ja hänen samaa sukupuolta oleva parisuhdekumppaninsa hankkivat yhdessä lapsen hedelmöityshoitojen avulla. Tällöin nykyisen lain mahdollistama syntymän jälkeinen perheen sisäinen adoptio ei olisi enää tarpeen.²⁹⁶

”Äitiysolettaman” tai ”vanhemmuusolettaman” säätäminen ratkaisisi myös monia tällä hetkellä perheen sisäiseen adoptioon liittyviä ongelmia, kuten epäkohdan siitä, että välirikko raskausaikana voi johtaa siihen, ettei aiottu vanhempi saakaan biologisen äidin suostumusta perheen sisäiselle adoptiolle. Ongelmana on myös, että perheen sisäisen adoption saaminen on aina kiinni käräjäoikeuden tilannekohtaisesta ratkaisusta ja tämä aiheuttaa epävarmuutta sateenkaariperheiden vanhemmuusratkaisuissa.

Kaikki edellä mainitut tekijät aiheuttavat sen, että sateenkaariperheissä asuvien lasten ja vanhempien juridinen asema on edelleen monin paikoin puutteellinen. Lasten oikeutta tosiasiallisiin vanhempiinsa ei voida kaikissa tapauksissa vahvistaa, eikä lapsen oikeus esimerkiksi elatukseen, perintöön ja tapaamiseen toteudu. Jämsä katsoo, että lapsen oikeus

²⁹³ Moring 2013, s. 18 & 174.

²⁹⁴ Aarnipuu 2010, s. 29. Verkkojulkaisu.

²⁹⁵ Kuosmanen 2008, s. 131.

²⁹⁶ Helin 2011, s. 36 – 37; ks. myös Moring 2007, s. 10, joka katsoo juridisten vanhemmuuksien rakentumisen tapoja, ehtoja ja merkityksiä Suomen ja Ruotsin hedelmöityshoitolaissa ja vanhemmuutta koskevissa laeissa käsittelevässä artikkelissaan että ”lainsäädännön kykenemättömyys sulattaa kahta yhtäaikaista äitiä on merkittävä diskursiivinen valinta vanhemmuuden ja sukulaisuuden määrittämisen kannalta. Positio ainoana ”äitinä” antaa lapsen synnyttäneelle äidille etuoikeutetun aseman suhteessa muihin kuin aviomieheensä esimerkiksi huoltajuuden määrittämisessä. Näin lainsäädäntö säilyttää edelleen avioliiton ainoana parisuhteen muotona, jossa lapsen syntymä merkitsee automaattisesti molempien liiton osapuolten vanhemmaksi tuleamista. Tämä hierarkkinen rakenne heijastaa diskurssien välisiä jännitteitä, joissa muunlaiset perheet rakentuvat suhteessa hegemoniseen heteroydinperhediskurssiin ja sitä tukevaan biologisen vanhemmuuden diskurssiin”.

YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen mukaisesti perhesuhteiden turvaan ja lasten keskinäinen yhdenvertaisuus eivät kaikissa tapauksissa toteudu.²⁹⁷

Vaikka kaikkia vanhemmuussuhteita ei kyetä juridisesti tunnustamaan, ovat sateenkaariperheet oppineet hyödyntämään muita lainsäädännöllisiä ja lainsäädännön ulkopuolisia keinoja. Eräs esimerkki on LHL 9.1 § 4 kohdan mukainen oheishuoltajuudeksi nimetty järjestely, jonka mukaan tuomioistuin voi päättää, että lapsen huolto uskotaan vanhempien ohella tai sijasta yhdelle tai useammalle henkilölle, joka on antanut tähän suostumuksensa. Tällaiset järjestelyt ovat yleisiä sateenkaariperheissä.²⁹⁸ Korkein oikeus päätyi ratkaisussaan KKO 2010:16 myöntämään oheishuoltajuuden synnyttäneen äidin rekisteröimättömälle puolisolle, joka oli toiminut lapsen tosiasiallisena vanhempana.²⁹⁹

Myös erilaiset vanhempien väliset aiesopimukset ovat sateenkaariperheissä ja etenkin apilaperheissä tavallisia. Aiesopimuksella tarkoitetaan vanhemmuuteen ja vanhemmuuden velvollisuuksiin ja oikeuksiin liittyvää sopimusta, jonka perheen vanhemmat kirjoittavat yleensä ennen lapsen syntymää, ja sillä pyritään takaamaan lapsen edun toteutuminen olosuhteista riippumatta.³⁰⁰ Sopimuksissa on mahdollista sopia lasten huoltajuuden järjestämisestä, asumisen järjestelystä, elatuksesta, päivähoidosta, muista käytännön asioista sekä myös toiveista ja odotuksista liittyen yhteisen lapsen hoitoon ja kasvatukseen.³⁰¹ Aiesopimus ei sido juridisesti esimerkiksi käräjäoikeuksia niiden päättäessä lapsen asumisesta, huoltajuudesta, vanhemmuudesta tai elatuksesta. Se on kuitenkin yksityisoikeudellisesti sitova, mutta monien aiesopimuksiin yleisesti kirjattujen toiveiden osalta se ei ole juridisesti toimeenpantavissa.³⁰²

Lapsen asemaa sosiaalisen vanhemman kuoleman varalta voidaan turvata myös testamentein. Mikäli pari on rekisteröidyssä parisuhteessa, kuuluu puolison lapsi ensimmäiseen perintöveroluokkaan ja on siis verotuksellisesti samassa asemassa kuin

²⁹⁷ Jämsä 2007, s. 74; lapsen oikeuksien sopimus 2 art. & 9 art.

²⁹⁸ Kangas 2006, 84; Moring 2013, s. 182; L lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 9 §.

²⁹⁹ Tapauksessa KKO 2010:16, korkein oikeus päätyi myöntämään oheishuoltajuuden lapsen synnyttäneen äidin kanssa (rekisteröimättömässä) parisuhteessa elävälle lapsen sosiaaliselle äidille. KKO antoi painoarvoa sille, että vanhemmat olivat toimineet yhtäläisesti arjessa lapsen tosiasiallisina vanhempina ja sosiaalisen äidin ja lapsen välillä oli kiinteä ja läheinen ihmissuhde. Huomioitavaa oli myös, että huoltajuuden myöntäminen auttoi lapsen päivittäisestä hyvinvoinnista huolehtimista.

³⁰⁰ Jämsä 2007, s. 89.

³⁰¹ Aarnipuu 2010, s. 6. Verkojulkaisu.

³⁰² Jämsä 2007, s. 89.

vastaavissa heteroperheissäkin omat lapset. Jos testamentti tehdään samaa sukupuolta olevan avopuolison lapsen hyväksi, peritään testamenttista omaisuudesta perintövero toisen perintöveroluokan mukaan.³⁰³

7.2 Lainsäädännön kehittäminen sateenkaariperheiden kannalta

Sateenkaariperheet ry³⁰⁴ on sateenkaariperheiden oikeuksia ajavana yhdistyksenä ollut aktiivinen lainsäädäntöuudistusten puolestapuhuja. Sateenkaariperheet ry:n lausunnot ja poliittiset tavoitteet vuosille 2010 – 2015 tiivistävät mielestäni hyvin ne ehdotukset, joita vanhemmuuslainsäädännön uudistamiseksi on esitetty sateenkaariperheiden ja muiden nykyistä moniulotteisempaa perhekäsitystä kannattavien suunnalta. Olen poiminut Sateenkaariperheet ry:n lausunnoista ja tavoitteista ne lainsäädäntöehdotukset, jotka liittyvät vanhemmuuden määräytymiseen lesbo- ja homoseksuaalien muodostamissa sateenkaariperheissä. Transsukupuolisten henkilöiden vanhemmuuslainsäädännöllisen aseman parantamiseksi esitetyt ehdotukset jäävät huomioni ulkopuolelle, johtuen tutkimustehtäväni rajauksesta. Tarkastelen myös joitakin aihepiirin kannalta mielenkiintoisia tuomioistuinratkaisuja.

Sateenkaariperheet ry:n näkemyksen mukaan Suomeen tulisi saada kaikkia pareja sukupuolesta riippumatta koskeva *yhdenvertainen avioliitto*. Tämä mahdollistaisi myös nykyisen adoptiolain mukaisen adoptiomahdollisuuden avioliitossa oleville homo- tai lesbopareille. Lisäksi tasa-arvoinen avioliittolaki mahdollistaisi perheelle esimerkiksi yhteisen sukunimen ottamisen.³⁰⁵

EIT on vuonna 2010 antamassaan ratkaisussaan *Schalk ja Kopf v. Itävalta* 24.6.2010 katsonut, etteivät oikeutta avioliittoon koskeva EIS 12 artikla sen enempää kuin syrjinnän kieltävä EIS 14 artikla tai yksityiselämän ja perhe-elämän suoja koskeva EIS 8 artikla velvoita myöntämään samaa sukupuolta olevalle parille oikeutta avioliittoon, vaan

³⁰³ Jämsä 2007, s. 92; perintö- ja lahjaverolaki 2:11 §.

³⁰⁴ Ks. Sateenkaariperheet ry:n toiminnasta yhdistyksen sivuilta www.sateenkaariperheet.fi.

³⁰⁵ Sateenkaariperheet ry. Poliittiset tavoitteet. Verkkajulkaisu; ks. Moring 2013, s. 112, joka tuo mielenkiintoisesti esiin sen, että esimerkiksi samaa sukupuolta olevien tasa-arvoista avioliittoa ja yleistä yhdenvertaisuutta ajavat liikkeet itse asiassa edistävät politiikkaa, joka toteutuessaan marginalisoi entisestään muita kuin ydinperhemallisia perheitä ja esimerkiksi heikentää entisestään homomiesten mahdollisuuksia tulla isäksi. Tämä johtaa siihen, että sateenkaariperheet muodostuvat yhä enemmän heteroseksuaalisen ydinperheen kaltaisiksi ja erilaiset apilaperhemuodot vähenevät. Käytännössä tämä tarkoittaisi Moringin mukaan sitä, että naisparit valitsisivat yhä useammin ydinperhemuotoisen vanhemmuuden ilman isää, mikä puolestaan sulkisi homomiesten isyyden pois sellaisena, jollaisena se nykyään useimmiten toteutuu.

valtioilla on harkintamarginaalia sen suhteen, haluaako se avioliitto-oikeuden homoseksuaaleille myöntää.³⁰⁶ Nähtäväksi jää, millaisiin toimiin Suomessa ryhdytään juuri kerätyn kansalaisaloitteen pohjalta, jossa kerättiin yli 160000 nimeä tasa-arvoisen avioliittolain puolesta.³⁰⁷

Sateenkaariperheiden lisälausunnossa koskien isyyslakia todetaan, että isyyslain uudistaminen tapahtuu todennäköisesti yhtä aikaa avioliittolain uudistamisen kanssa, eikä tällä hetkellä voida varmasti arvioida, astuuko ns. tasa-arvoinen avioliittolaki voimaan ennen vai jälkeen isyyslain uudistuksen. Avioliittolain uudistuminen lähitulevaisuudessa on kuitenkin Sateenkaariperheet ry:n mukaan välttämätöntä huomioida työryhmän esityksessä isyyslain uudistamiseksi. Todennäköistä on, että samaa sukupuolta olevien parisuhteet määritellään lähitulevaisuudessa avioliittolainsäädännön kautta. Jos tasa-arvoinen avioliittolaki ei astu voimaan ennen uutta isyyslakia tai vanhemmuuslakia, avioparien ja rekisteröityjen parien asema on syytä rinnastaa toisiinsa. Vaaditut muutokset saattavat aiheuttaa pieniä muutostarpeita myös hedelmöityshoitolakiin.³⁰⁸

Sateenkaariperheet ry esittää isyyslain uudistusta koskien, että *isyyslaista tulisi säätää vanhemmuuslaki*.³⁰⁹ *Vanhemmuusolettamaa*, eli nykyistä isyysolettamaa, tulisi soveltaa myös samaa sukupuolta oleviin rekisteröityihin pareihin. Lisäksi vanhemmuuden tunnustaminen pitäisi olla mahdollista myös samaa sukupuolta oleville avopareille esimerkiksi silloin kun naisparin lapsi on saanut alkunsa koti-inseminaatiolla, lahjoitetuilla sukusoluilla. Tähän liittyen samaa sukupuolta olevan avoparin sosiaalinen äiti pitäisi pystyä vahvistamaan hedelmöityshoidon tuloksena syntyneen lapsen toiseksi juridiseksi vanhemmaksi hedelmöityshoitoon annetun suostumuksen perusteella, kuten tällä hetkellä on mahdollista heteroparien kohdalla. Tämä edellyttäisi muutoksia myös hedelmöityshoitolakiin.³¹⁰ Tällä hetkellä ainakin Ruotsissa, Norjassa, Englannissa ja

³⁰⁶ EIT Schalk ja Kopf v. Itävalta 24.6.2010, kohdat 105, 108.

³⁰⁷ Tasa-arvoinen Suomi ry. Kansalaisaloite tasa-arvoisen avioliittolain puolesta. Verkkojulkaisu. Kansalaisaloitteesta säädetään kansalaisaloitelaisissa (12/2012).

³⁰⁸ Sateenkaariperheet ry. Lisälausunto isyyslakia valmistelevalle työryhmälle 12.3.2013, s. 1. Verkkojulkaisu.

³⁰⁹ Sateenkaariperheet ry. Lausunto isyyslain uudistamisesta 23.9.2011, s. 1. Verkkojulkaisu.

³¹⁰ Sateenkaariperheet ry. Lisälausunto isyyslakia valmistelevalle työryhmälle 12.3.2013, s. 1 – 2. Verkkojulkaisu.

Walesissa on mahdollista vahvistaa äidin naispuolinen kumppani hedelmöityshoidon tuloksena alkunsa saaneen lapsen vanhemmaksi.³¹¹

Tunnustamismenettelyn laajentaminen myös samaa sukupuolta oleviin pareihin vaatisi isyyslakiin muutoksia siltä osin, että nykysääntelyssä tunnustamisen hyväksyminen edellyttää biologista polveutumista. Vaihtoehtoisesti Sateenkaariperheet ry esittääkin, että jos avoparien kohdalla ristiriitaisesti pysyttäydytään tiukasti biologisen polveutumisen nojalla määräytyvässä vanhemmuuden vahvistamisessa, naisparin kohdalla tulisi kyseeseen myös sääntelymahdollisuus, jossa perheen sisäinen adoptio sallittaisiin myös avopareille.³¹²

Tulevan isyys-/vanhemmuuslain tulisi mahdollistaa myös se, että *lapselle voitaisiin vahvistaa useampi kuin kaksi vanhempaa*, jos kaikki vanhemmat ovat keskenään yksimielisiä asiasta. Lisälausunnossa katsotaan, että tämä voisi tapahtua vanhemmuusolettaman ja/tai tunnustamisen kautta. Useamman vanhemman juridinen vanhemmuus voitaisiin lisäksi tietyissä tapauksissa toteuttaa adoptiolain kautta, jos perheen sisäisessä adoptiossa ei kenenkään tarvitsisi luopua vanhemmuudesta. Lausunnon mukaan vähintään olisi varmistettava, että useamman vanhemman perheet voisivat mahdollisimman joustavasti vahvistaa niiden kahden vanhemman juridisen vanhemmuuden, joiden katsovat itse olevan lapsen edun kannalta tärkeimmät. Suomen nykyinen hedelmöityshoitolaki mahdollistaa tällaisen harkinnan niissä tilanteissa, joissa hoidettavana on itsellinen nainen, joita lain mukaan naisparin osapuoletkin ovat. Tällöin sukusolut luovuttanut mies voidaan vahvistaa syntyvän lapsen isäksi, jos kaikki osapuolet ovat tästä yhtä mieltä.³¹³

Myös miesparien ja yksittäisten homomiesten kannalta toimiva vanhemmuuslaki olisi sellainen laki, joka kykenee tunnustamaan useamman kuin kahden juridisen vanhemman merkityksen lapselle. Miesparin molempien osapuolten vanhemmuus voitaisiin todeta

³¹¹ Föräldrabalk 1949:381 1 kap 9 §: Ruotsissa hoitoon suostumuksensa antaneen puolison äitiyden vahvistaminen tapahtuu tunnustamalla tai tuomioistuimessa; Lov om barn og foreldre 1981-04-08 nr 07 kappittel 2 § 3: Norjassa hedelmöityshoitoa saaneen äidin rekisteröity puoliso voidaan vahvistaa kanssääidiksi hoitoon annetun suostumuksen perusteella; Human Fertilization and Embryology Act 2008 42: Englannissa ja Walesissa hedelmöityshoitoa saaneen naisen rekisteröityä samaa sukupuolta olevaa kumppania pidetään lapsen toisena vanhempana. Jos osapuolet eivät ole rekisteröineet suhdettaan, pidetään toista naista lapsen vanhempana, jos sekä äiti että hän antavat suostumuksensa vanhemmuuden vahvistamiselle (43); ks. myös Heiskanen 2013. Isyyden määräytyminen. Kansainvälinen vertailu.

³¹² Sateenkaariperheet ry. Lausunto isyyslain uudistamisesta 23.9.2011, s. 2. Verkkojulkaisu.

³¹³ Sateenkaariperheet ry. Lisälausunto isyyslakia valmistelevalle työryhmälle 12.3.2013, s. 2. Verkkojulkaisu.

vanhemmuusolettaman tai tunnustamisen kautta tietynlaisissa sijaissynnytysjärjestelyissä.³¹⁴ Sijaissynnytysten osalta on Sateenkaariperheet ry on ilmaissut pitävänsä sijaissynnytysjärjestelyitä koskevaa selvitystyötä tärkeänä ja todennut, että mikä tahansa ratkaisu sijaissynnytyskysymykseen Suomessa löydetään, lainsäädännön ja palvelujärjestelmän pitää kohdella samalla tavoin kaikkia niitä perheitä, joille ei ole mahdollista itse synnyttää lastaan, kuten miespareja. Mahdollisuutta pitää tarjota yhdenvertaisesti vanhempien seksuaalisesta suuntautumisesta huolimatta. Epäsuoraa syrjintää olisi myös sellainen tilanne, jossa sijaissynnytyksen mahdollisuus rajattaisiin vain niihin tilanteisiin, joissa käytetään parin omia sukusoluja. Lausunnossa kiinnitetään huomiota myös siihen, että Suomessa viranomaisten ja lainsäädännön tuella toteutetut sijaissynnytysjärjestelyt olisivat huomattavasti turvallisempia kaikille osapuolille, kuin sijaissynnytyksen järjestäminen epävirallisella tavalla tai ulkomailla.³¹⁵

Kun käydään keskustelua siitä, olisiko lapselle mahdollista vahvistaa useampi kuin kaksi vanhempaa, on syytä viitata Kanadan korkeimman oikeuden mielenkiintoiseen ratkaisuun A.A. v. B.B. vuodelta 2007, jossa oikeus päätti vedoten lapsen etuun, että lapselle voidaan vahvistaa kolmas juridinen vanhempi.

Court of Appeal for Ontario A.A. v. B.B. 1.2.2007³¹⁶

Viisivuotiaalla D.D:llä oli kolme vanhempaa. Hänen biologinen isänsä (B.B.) ja äitinsä (C.C.) (juridiset vanhemmat) ja äidin samaa sukupuolta oleva kumppani (A.A.). Naispari oli lapsen pääasiallisia huoltajia, mutta myös isä oli mukana lapsen elämässä. Sosiaalinen äiti (A.A.) oli ollut omistautuvana vanhempana läsnä koko lapsen elämän.³¹⁷ Tapauksessa korkein oikeus vahvisti A.A:n lapsen kolmanneksi juridiseksi vanhemmaksi.³¹⁸ Tärkeänä ratkaisussa korkein oikeus piti lainsäädännön tarkoitusta, joka oli se, että kaikki lapset saisivat samanlaisen laillisen statuksen. Sääntämisajankohtana se tarkoitti avioliiton ulkopuolella ja avioliitossa syntyneiden lasten tasavertaisuutta. Tuolloisella lainsäätäjällä oli korkeimman oikeuden mukaan mielessään perinteinen naisen ja miehen välinen liitto, eikä se kyennyt huomioimaan nykypäivän olosuhteita. Lainsäädännön ja nykyisen tilanteen välille, missä arvostetaan monenlaisia parisuhteita ja jossa reproduktiivinen tiede on kehittynyt, on syntynyt kuilu. Lapsella voi nykyään olla vanhempina kaksi naista, kaksi miestä tai useampi vanhempi, mutta lainsäädäntö ei näitä vanhemmuuksia tunnista, mikä on puute lapsen edun kannalta. Korkein oikeus totesi, että sekä adoptio että lapsen toisen äidin vanhemmuuden tunnustamatta jättäminen olisi vastoin lapsen etua. Tästä johtuen korkein oikeus katsoi, että valittajan oikeus saada äitiytensä vahvistetuksi voidaan perustaa tuomioistuimen *parens patrie* -toimivaltaan, jota voidaan soveltaa tilanteissa, joissa on kurottava umpeen lainsäädännöllinen aukko.³¹⁹

³¹⁴ Sateenkaariperheet ry. Lisälausunto isyyslakia valmistelevalle työryhmälle 12.3.2013, s. 3. Verkojulkaisu.

³¹⁵ Sateenkaariperheet ry. Lausunto sijaissynnytystä koskevasta arviomuistiosta 13.11.2012, s. 1 – 2. Verkojulkaisu.

³¹⁶ Ratkaisu löytyy internetistä <http://www.ontariocourts.ca/decisions/2007/january/2007ONCA0002.pdf>.

³¹⁷ Court of Appeal for Ontario A.A. v. B.B. 1.2.2007, kohdat 1 – 3.

³¹⁸ Court of Appeal for Ontario A.A. v. B.B. 1.2.2007, kohta 41.

³¹⁹ Court of Appeal for Ontario A.A. v. B.B. 1.2.2007, kohdat 27, 34 – 39, 40.

Adoptiolainsäädäntöön liittyen Sateenkaariperheet ry on esittänyt, että adoptio pitäisi sallia sekä rekisteröidyille pareille että avopareille. Avopareilta puuttuu nykyisessä tilanteessa oikeus myös perheensisäiseen adoptioon. Uudistus näiltä osin turvaisi lapsen asemaa kriisitilanteissa ja olisi lisäksi linjassa sen kanssa, että eri maiden lainsäädännöt ovat siirtymässä tähän suuntaan. Adoptio tulisi mahdollistaa myös useammalle kuin kahdelle vanhemmalle. Perheen sisäisen adoption kohdalla tulisi ratkaista edellä esiin tullut ongelma siitä, että lapsen syntymän ja vanhemmuuden vahvistamisen välille jää nykyisen lainsäädännön tilanteessa muutaman kuukauden ”lainsuojaton” jakso ja sateenkaariperheiden sisäiset adoptiot olisi käsiteltävä vastasyntyneiden osalta kiireellisinä asioina.³²⁰

Suomi on samaa sukupuolta olevien ja avoparien adoptio-oikeuden suhteen jälkijunassa. Tällä hetkellä samaa sukupuolta olevat parit voivat adoptoida ainakin Ruotsissa, Norjassa, Tanskassa, Islannissa, Alankomaissa, Englannissa ja Walesissa, Belgiassa, Espanjassa, Etelä-Afrikassa, Argentiinassa, Brasiliassa, Meksikossa, Yhdysvalloissa, Kanadassa ja Australiassa.³²¹

EIT on tänä vuonna antamassaan ratkaisussa X et al. v. Itävalta 19.2.2013 todennut, että jos perheen sisäinen adoptio sallitaan heteroseksuaaleille avopareille, on se sallittava myös homoseksuaaleille avopareille. Sateenkaariperheet ry toivoo, että päätöksellä on myönteinen vaikutus sateenkaariperheiden lasten asemaan Suomessa ja muualla. Vaikka Suomessa perheen sisäinen adoptio on samaa sukupuolta oleville pareille mahdollinen rekisteröidyssä parisuhteessa, ei Suomen lainsäädäntö kohtelee monissa muissa asioissa samaa ja eri sukupuolta olevia (avo)pareja yhdenvertaisesti.³²²

EIT X et al. v. Itävalta 19.2.2012

EIT totesi tapauksessa, että sinänsä EIS 8 artikla ei velvoita valtioita myöntämään perheen sisäistä adoptio-oikeutta avopareille, mutta koska Itävallan laki myöntää tämän oikeuden eri sukupuolta oleville avopareille,

³²⁰ Sateenkaariperheet ry. Poliittiset tavoitteet vuosille 2010 – 2015 ja Lausunto adoptiolaista lakivaliokunnalle 27.10.2011, s. 1. Verkkojulkaisu. Ks. jälkimmäisestä julkaisusta myös s. 4, jossa ehdotetaan, että toissijaisesti ehdotetaan sääntelymallia, jossa adoptio sallittaisiin muille kuin aviopuolisille, jos he ovat asuneet yhdessä vähintään kolme vuotta.

³²¹ HE 47/2011 vp, s. 10 – 16; Sateenkaariperheet ry. Lausunto adoptiolaista lakivaliokunnalle 27.10.2011, s. 3. Verkkojulkaisu. Lisäksi lausunnossa todetaan, että OM:n työryhmän selvityksen (ei viitetietoja) mukaan avoparin yhteinen adoptio on mahdollista ainakin Tanskassa, Islannissa ja Iso-Britanniassa. Myös Ruotsin adoptiolainsäädäntöä pohtinut työryhmä on ehdottanut sitä mietinnössään. Tanskassa avoparin yhteiselle adoptiolle on asetettu ehdoksi vähintään viiden vuoden asumista yhdessä, Iso-Britannia vaatii kahden vuoden asumista ja Alankomaat kolmen vuoden. Lisäksi Alankomaissa vaaditaan, että hakijoiden parisuhde voitaisiin vahvistaa, ts. ei ole ”avioesteitä”.

³²² Sateenkaariperheet ry. Tiedote. Perheen sisäisen adoption kieltö syrjintää 19.2.2013. Verkkojulkaisu.

tulisi se myöntää myös samaa sukupuolta olevalle parille.³²³ EIT kiinnitti huomiota myös perhesuhteiden laillistamisen tärkeyteen ja siihen, ettei Itävallan hallitus ollut esittänyt yhtäkään vakuuttavaa todistetta tai argumenttia siitä, että kahden naisen muodostama perhe olisi lapselle haitallinen kasvuympäristö.³²⁴ Tapauksessa oli kyse kielletystä syrjinnästä ja EIS 14 artiklaa yhdessä EIS 8 artiklan kanssa oli rikottu.³²⁵

³²³ EIT X et al. v. Itävalta 19.2.2013, kohta 136, 149.

³²⁴ EIT X et al. v. Itävalta 19.2.2013, kohdat 146, 151.

³²⁵ EIT X et al. v. Itävalta 19.2.2013, kohta 152.

8 JOHTOPÄÄTÖKSET

8.1 Millaista vanhemmuutta laki suojaa

Tutkimukseni tarkoituksena oli selvittää, miten vanhemmuus määräytyy Suomen lainsäädännössä, sekä tarkastella tätä lainsäädäntöä kriittisesti. Keskeiset vanhemmuuden määräytymiseen liittyvät lait ovat tällä hetkellä isyyslaki (700/1975), hedelmöityshoitolaki (1237/2006) ja adoptiolaki (22/2012). Vanhemmuuden määräytymiseen vaikuttaa myös laki rekisteröidystä parisuhteesta (950/2001), joka mahdollistaa perheen sisäisen adoption rekisteröidyssä parisuhteessa oleville henkilöille. Äitiys perustuu Suomessa kirjoittamattoman oikeuden nojalla synnytykseen, eikä tätä lähtökohtaa, ”äitiysolettamaa”, ole katsottu tarpeelliseksi kyseenalaistaa. Mahdollista kuitenkin on, sikäli kun hedelmöityshoitoavusteinen sijaissynnytys sallitaan Suomen lainsäädännössä, että myös muunlaiset äitiyden määrittymisen tavat tulevat harkittaviksi.

Isyyslaissa isyys määräytyy laillisen, avioliittoon perustuvan isyysolettaman, maistraatin hyväksymän tunnustamisen tai kanteeseen perustuvan tuomioistuimen päätöksen perusteella. Vuonna 2006 säädettiin isyysL:n 3 a §, jossa säädetään, että hedelmöityshoidon tuloksena syntyneen lapsen isäksi on vahvistettava mies, joka antoi suostumuksensa hedelmöityshoitoon yhteisymmärryksessä äidin kanssa. Myös hedelmöityshoidoissa syntyneeseen lapseen nähden isyys määräytyy isyyslain perusteella. IsyysL 3 a § yhdessä hedelmöityshoitola 16.2 §:n kanssa mahdollistavat sen, että annettaessa hedelmöityshoitoa yksinäiselle naiselle, lapsen isäksi voidaan vahvistaa siittiöitään luovuttanut mies, jos hän on antanut suostumuksensa isyyden vahvistamiseen. Adoptiossa vanhemmuuden siirtyminen tapahtuu, kun tuomioistuin vahvistaa adoption. Tämän jälkeen adoptiolasta pidetään adoptiovanhempien, eikä aikaisempien vanhempien lapsena, tai perheen sisäisessä adoptiossa aiemman vanhemman sijasta nyt molempien puolisoitten yhteisenä lapsena.

Tutkimukseni osoitti, että Suomen lainsäädännössä nähdään edelleen avioliittoon perustuva heteroseksuaalinen parisuhde ja siihen perustuva lähtökohtaisesti biologiseksi oletettu isyys perimmäisenä ja usein lapsen edun kannalta parhaana vaihtoehtona. Isyyslain osalta näitä lähtökohtia ilmentävät mielestäni erityisesti isyyslakiin omaksuttu avioliittoon perustuva isyysolettama, ja toisaalta se, että avioliiton ulkopuolella syntyneen lapsen osalta edellytetään erityistä tunnustamismenettelyä. Biologisen isyyden ensisijaisuus korostuu

myös isyyslakia koskevassa hallituksen esityksessä. Myös isyys ylipäänsä, nähdään lainsäädännössämme lapsen edun kannalta tärkeänä.

Toisaalta isyyslaki on ristiriitainen sen suhteen, millaisia vanhemmuuden malleja sen voi katsoa suojaavan. Ensinnäkin isyys perustetaan avioliittoon, vaikka geneettisestä siteestä olisikin epäselvyyttä. Isyyden tunnustamisen hyväksymisen edellytyksenä taas on se, että tunnustavan isän voidaan olettaa olevan lapsen biologinen isä. Sosiaalisen isyyden suojaamistavoitetta kuvastavat taas isyyslakiin otetut erilaiset isyyden kumoamiskannetta koskevat aikarajoitukset, aviomiehen mahdollisuus selittää lapsi omakseen, se, ettei biologisena isänä itseään pitävä voi saada tunnustamalla aviomiehen isyyttä kumotuksi, elleivät aviomies ja äiti tähän suostu sekä se, ettei hedelmöityshoitoihin suostumuksensa antaman miehen isyyttä voida kumota sillä perusteella, ettei hän ole lapsen isä. Myös oikeuskäytännössä on katsottu, että vakiintunutta sosiaalista isyyttä pitää suojata, vaikka se ei vastaisikaan biologista totuutta. Toisaalta esimerkiksi aviomies ei voi kuitenkaan saada isyyttään vahvistetuksi ilman biologista sidettä lapseen, vaikka olisi toiminut koko lapsen elämän tämän sosiaalisena vanhempana. Sen sijaan täysin vieras ihminen voidaan vahvistaa lapsen isäksi, sikäli kun hän todistettavasti on lapsen biologinen isä.

Edellä sanottuun nähden on lisäksi huomionarvoista, että isyyslaissa on jätetty äidille määräysvaltaa vastustaa isyyden selvittämistä silloin, kun ei ilmaannu isäehdokasta, joka haluaisi tunnustaa isyytensä. Vaikka isyyden merkitys toisaalta korostuu lainsäädännössä, löytyy sieltä tästä näkökulmasta katsoen myös ”porsaanreikä”, joka mahdollistaa sen, että moni lapsi jää yhä nykyään ilman isää ja juridista turvaa tältä osin. Isyyslain osalta on kuitenkin näinä päivinä valmistumassa ehdotus sen kokonaisuudistukseksi. On mielenkiintoista nähdä, millaisiin ratkaisuihin siinä päädytään muun muassa edellä mainittujen kysymysten, sekä sateenkaariperheiden lainsäädännöllisen aseman osalta.

Isyyslakiin perustuva biologisen isyyden ensisijaisuus murretaan hedelmöityshoidoissa määräytyneen isyyden osalta ja suostumuksensa hedelmöityshoitoon antaneelle isälle (myös ei-biologiselle) annetaan etusija lapsen vanhemmuuteen myös biologiseen isään, eli sukusolujen luovuttajaan nähden. Hedelmöityshoitolaissa hedelmöityshoidon antaminen sallittiin myös yksinäisille naisille, ja sitä kautta myös naispareille. Siitä huolimatta oli kiinnostavaa havaita, että tämän lain taustalla näkyvät tietynlainen heteronormatiivisuus, oletus kahdesta luonnollisesta sukupuolesta, miehestä ja naisesta, ja heteroydinperheiden ja niistä poikkeavien perhemuotojen välinen legitimitietiero. Lain heteronormatiivisuutta

ilmentää ensinnäkin se, että vain miehen isyys voidaan vahvistaa hoitoihin annetun suostumuksen perusteella, kun taas hedelmöityshoitoa saaneen naisen samaa sukupuolta olevaa kumppania ei voida vahvistaa suoraan lapsen vanhemmaksi, vaikka lapsi olisi näin yhdessä päätetty hankkia. Sen sijaan tuntematon luovuttaja on mahdollista, joskaan ei pakollista, asettaa sosiaalisen äidin edelle juridista vanhemmuutta määriteltäessä. Osaltaan tämä mahdollisuus vahvistaa sukusolujen luovuttaja lapsen isäksi kuvastaa isyyden vahvaa painoarvoa lainsäädännössämme. Lapsen edun mukaisena pidetään mahdollisuutta vahvistaa lapselle mieluummin kaksi eri sukupuolta olevaa vanhempaa, kuin yksi vanhempi.

Adoptiolaissa taas perinteisen ydinperheen ensisijainen asema lapsen edun mukaisena perhemallina näkyy siinä, että ainoastaan avioparit voivat adoptoida yhdessä. Lapsen sijoittamisessa lapsi myös pyritään ensisijaisesti sijoittamaan perheeseen, jossa hän saa kaksi, avioliitossa olevaa, vanhempaa.

8.2 Sateenkaariperheiden epätasa-arvoinen asema vanhemmuuslainsäädännössä

Lesbo- ja homoparit ja muut sateenkaariperheet ovat epätasa-arvoisessa asemassa heteroydinperheisiin nähden, siitäkin huolimatta, että heidän lainsäädännöllinen asemansa on parantunut parisuhdelain säätämisen ja sen mahdollistaman perheen sisäisen adoptiomahdollisuuden myötä. Perheen ulkoinen adoptiomahdollisuus on edelleen rajattu vain aviopareille, eikä hedelmöityshoitoja saavan naisen rekisteröityä puolisoa voida vahvistaa suoraan syntyvän lapsen vanhemmaksi isyysolettaman tavoin, kuten avioparien kohdalla on asian laita, eikä avoliitossa elävien naisparien kohdalla vanhemmuuden tunnustaminen tilanteessa ole mahdollista. Perheen sisäinen adoptio on aina kiinni tuomioistuimen tilannekohtaisesta ratkaisusta ja lapsen syntymän ja adoption vahvistamisen väliseen aikaan liittyy epävarmuutta ja riskejä sosiaalisen vanhemman kannalta.

Moniapilaperheiden asemaa taas hankaloittaa se, ettei Suomen lainsäädäntö mahdollista lapselle useampaa kuin kaksi vanhempaa. Miesparien kannalta on ongelmallista, että sijaissyntysjärjestelyt ovat laissa kielletty. Paitsi näiden vanhempien mahdollisuuteen saada vanhemmuutensa vahvistetuksi, vaikuttavat nämä lainsäädännön puutteet myös radikaalisti näissä perheissä asuvien lasten asemaan. Lasten asema on turvaton ja epätasa-

arvoinen heteroperheiden lapsiin verrattuna, kun heille merkityksellisiä vanhemmuuksia ei voida juridisesti vahvistaa.

Sateenkaariperheiden kannalta olisi tärkeää, että nämä lainsäädännön epäkohdat korjattaisiin. Vaikka nämä perheet ovat oppineet hyödyntämään vanhemmuusjärjestelyissään myös vanhemmuuslainsäädännön ulkopuolisia keinoja, kuten huoltajuusjärjestelyjä, olisi mielestäni aika tunnustaa perheiden monimuotoisuus ja erityisesti turvata lainsäädännöllä näissä perheissä elävien lasten asema. Jos tasa-arvoinen avioliittolaki säädetään, vaikuttaa se jo parantavasti sateenkaariperheiden asemaan, mahdollistamalla mm. adoption samaa sukupuolta olevalle avioparille. Toivon myös, että isyyslain uudistuksen yhteydessä sateenkaariperheet tulevat huomioituksi, vähintäänkin siten, että ”vanhemmuusolettama” tulisi sovellettavaksi rekisteröityihin pareihin, jolloin myös hedelmöityshoitoa saavan naisen samaa sukupuolta oleva kumppani voidaan tulevaisuudessa vahvistaa lapsen vanhemmaksi hoitoihin annetun suostumuksen perusteella, kuten on tällä hetkellä laita heteroparien kohdalla. Mikäli biologisen polveutumisen ajatuksen ensisijaisuudesta kyetään uudessa isyys- tai vanhemmuuslaissa irtautumaan myös tunnustetun vanhemmuuden osalta, voitaisiin myös samaa sukupuolta oleville vanhemmille säätää mahdollisuus tunnustaa vanhemmuutensa. Itse kannatan sääntelymallia, jossa lesbo- ja homoparit olisivat lainsäädännöllisesti kaikin puolin tasa-arvoisessa asemassa heteropareihin nähden. Näin myös erilaisiin suhteisiin syntyneet lapset saisivat lain edessä tasavertaisen aseman.

Isyyslaki vaatisi sateenkaariperheiden aseman kannalta kokonaisuusuudistusta ja sateenkaariperheiden etuja ajavien järjestöjen taholta onkin esitetty ”vanhemmuuslain” säätämistä isyyslain sijaan. Kaikki tosiasialliset, niin sosiaaliset kuin biologisetkin vanhemmuudet, tulisi näiden kannanottojen mukaan kyetä tunnustamaan ja juridisesti vahvistamaan, jotta lasten asema näissä perheissä olisi turvattu. Joissain tapauksessa tämä saattaisi tarkoittaa useamman kuin kahden juridisen vanhemman mahdollistamista. Edellä kuvaamani Kanadan korkeimman oikeuden ratkaisu A.A. v. B.B. 1.2.2007, jossa lapselle vahvistettiin kolmas juridinen vanhempi, on hyvä esimerkki tästä asiasta. Lapsen etu oli tapauksessa merkittävä ratkaisuperuste. Ehkäpä kaikkein olennaisin kysymys, jota tulisi pohtia, on mielestäni se, että kun lapsia joka tapauksessa elää näissä heteroydinperheestä poikkeavissa perhemuodoissa, olisi lainsäätäjän tehtävä myös varmistaa, että nämä suhteet tulevat juridisesti vahvistetuksi. Kyse on siitä, kuinka yhteiskunta tunnustaa ja tunnistaa heidän perhetilanteensa, ja tukeeko ja suojaako yhteiskunta heidän perheyhteisyyttään sekä

vanhempien ja lasten välisiä suhteita, niin kuin se tukee ja suojelee heteroseksuaalista perhettä.³²⁶ Kysymys ei suinkaan olisi uuden perhemuodon luomisesta, vaan siitä, että tällaisissa perheissä elävät vanhemmat tulisivat tasa-arvoisesti tunnustetuiksi juridisina vanhempina. Ennen kaikkea, tämä olisi myös näissä perheissä elävien lasten edun mukaista sekä sopusoinnussa lapsen oikeuksien sopimuksen 3 artiklan kanssa.³²⁷

Vaikka näen sateenkaariperheiden lainsäädännöllisen aseman parantamisen tärkeänä, en usko, että yhteiskuntamme on vielä valmis kaikkiin tai edes suureen osaan Sateenkaariperheet ry:n esittämistä lainsäädäntöuudistusvaateista. Koen, että yhteiskunnallinen ja poliittinen ilmapiiri ei ole vielä kypsä kovin radikaaleihin heteroseksuaalisen ydinperheen asemaa horjuttaviin muutoksiin. Useamman kuin kahden juridisen vanhemman lainsäädännöllinen mahdollistaminen tuskin tulee tapahtumaan vielä pitkään aikaan. Suomalaisittain varovasti edeten, on kuitenkin pitkällä aikavälillä mahdollista saavuttaa homo- ja heteroperheiden tasa-arvoa edistäviä asteittaisia uudistuksia.

8.3 Lapsen etu vanhemmuuslainsäädännössä ja sateenkaariperhekeskustelussa

Tutkimukseni eräänä tutkimustehtävänä oli määritellä mitä lapsen edulla tarkoitetaan. Osoittautui, että lapsen etu on hyvin moniulotteinen, paitsi juridinen myös moraalinen käsite. Käsitteen ongelmana on, että vetoamalla lapsen etuun voidaan perustella lähes mitä tahansa näkökantoja. Lapsen etua onkin vaikea kiinnittää mihinkään tiettyihin tekijöihin, tai määritellä tyhjentävästi, millaiset olosuhteet sitä kulloinkin toteuttaisivat. Lisäksi käsite on kulttuurisidonnainen, joten lapsen edun mukaiset tulkinnat vaihtelevat ajasta ja paikasta riippuen. Mielestäni lapsen edun kiinnittäminen hänen perusoikeuksiinsa on kuitenkin melko osuva tarkastelunäkökulma. Jos lapsen kaikki perusoikeudet toteutuvat, on vaikea kuvitella, että lapsen asema voisi olla kovin huono.

³²⁶ Kuosmanen 1996, s. 102.

³²⁷ Ks. HE 198/2008 vp, s. 9 – 14, jossa rekisteröityjen parien oikeutta perheen sisäiseen adoptioon perusteltiin mm. seuraavasti: *”Rekisteröidystä parista ja heidän kanssaan elävistä lapsista muodostuvat perheet ovat jo nykyisin olemassa oleva perhetyyppi...”* *”... ehdotetulla uudistuksella ei luoda yhteiskuntaan uutta perhemuotoa...”* *”... näiden jo olemassa olevien perheiden sisällä annetaan mahdollisuus siihen, että lapsen sosiaalisen vanhemman vanhemmuus vahvistetaan myös juridiseksi vanhemmuudeksi...”* *”Vanhemmuuden oikeudellisen käsitteen osittaisessa uudelleen määrittelemisessä on pikemminkin kysymys lainsäädännön sopeuttamisesta jo tapahtuneeseen yhteiskunnalliseen kehitykseen kuin siitä, että lainmuutos sinänsä aiheuttaisi yhteiskunnallisia muutoksia”*.

Tarkastelin lapsen etua myös kunkin vanhemmuuden määräytymistä koskevan lain viitekehyksestä käsin. Lapsen etu näyttäytyi laeissa, kuten edellä kävi ilmi, paitsi sitä kautta, millaista vanhemmuuden mallia niissä suojataan, myös esimerkiksi hedelmöityshoitolaissa lain keskeisenä tavoitteena, sekä olennaisena edellytyksenä sille, että hedelmöityshoitoa voidaan antaa. Hedelmöityshoitolaissa lapsen edulla on perusteltu myös lapsen tiedonsaantioikeutta omasta alkuperästään, sekä erinäisiä säännöksiä, joilla on pyritty siihen, että hedelmöityshoitoa ei käytetä ihmisarvoa loukkaavalla tavalla. Adoptiolain kontekstissa lapsen etu on lain johtava ja kaikkea adoptio toimintaa ohjaava yleisperiaate. Adoptio voidaan vahvistaa vain, jos sen harkitaan olevan lapsen edun mukaista. Myös esimerkiksi vanhempien ja lapsen välisen ikäeron sääntelyä, adoptiovanhempien avioliittovaatimusta, lapsen oikeutta pitää yhteyttä aikaisempaan vanhempansa ja oikeutta tietää alkuperästään, on perusteltu lapsen edulla.

Mitä tulee kysymykseen sateenkaariperheiden vanhemmuudesta suhteessa lapsen etuun, näyttää tutkimusten valossa siltä, etteivät pelot lapsen kehityksen vääristymisestä homoseksuaalisten vanhempien perheessä perustu faktoihin, vaan pikemminkin homofobisiin pelkoihin. Kun esitetään huolestuneita kannanottoja, jotka kohdistuvat siihen, voiko lapsen etu toteutua homoseksuaalisten vanhempien perheessä, unohdetaan mielestäni samalla, että vanhempien seksuaalisen suuntautumisen ohella lapsen elämään vaikuttavat lukuisat muut asiat. Tätä puolta ei kuitenkaan julkisessa keskustelussa tuoda niinkään esiin, näkökulman painottuessa vanhempien seksuaalisuuteen. Anna Moring onkin osuvasti todennut, että ”*sateenkaarivanhemmuuden problematisoivissa puheenvuoroissa ikään kuin pyyhkäistään maton alle ne sateenkaariperheissä kasvavien lasten ongelmat, jotka eivät liity vanhempien sukupuoleen tai seksuaalisuuteen, vaan esimerkiksi parisuhdeväkivaltaan, lapsiin kohdistuvaan väkivaltaan, vanhempien päihteiden käyttöön, eroihin, kasvatusongelmiin tai lapseen itseensä kohdistuviin ongelmiin.*”³²⁸ Samat ongelmat kohtaavat kaikenlaisia perheitä, vanhempien seksuaalisesta suuntautumisesta huolimatta. Toisaalta lasten kehityksen kannalta tärkeinä pidetyt tekijät; lapsen hoiva, ilo lapsesta, paneutuvat vanhemmat, toimiva sosiaalinen elämä perheen

³²⁸ Moring 2013, s. 228; näin myös lastenpsykiatri Tytti Solantaus julkaisussa Sosiaali- ja terveysministeriö. Lapset ja rekisteröity parisuhde. Rekisteröityihin parisuhteisiin liittyviä erityiskysymyksiä selvittäneen toimikunnan mietintö 2003, s. 33. Verkojulkaisu.

ulkopuolella ja hyvät ihmissuhteet, eivät riipu vanhempien seksuaalisesta suuntautumisesta.³²⁹

8.4 Lopuksi

Asetin tutkimukseni tavoitteeksi myös pohtia, millainen vanhemmuuden malli turvaisi lapsen edun ja tulisiko juridisen vanhemmuuden määräytyä ensisijaisesti geneettisillä, biologisilla, sopimuksenvaraisilla vai sosiaalisilla perusteilla. Vaikka kysymys on sellainen, johon on oman tutkimukseni keinoin mahdoton vastata tyhjentävästi, on joitakin johtopäätöksiä mahdollista vetää. Mielestäni tutkimukseni perusteella näyttääkin siltä, että ei ole perusteita asettaa tiettyä vanhemmuuden mallia etusijalle toisiin malleihin nähden. Katsonkin, että lapsen etu voi toteutua hyvin erilaisissa perheissä. Viime kädessä vanhemmat valintoineen, ovat he sitten biologisia tai sosiaalisia vanhempia, homoja tai heteroita, ovat vastuussa lastensa hyvinvoinnista. Sen sijaan lainsäädännön tulisi mahdollistaa se, että nämä erilaiset perheet saisivat tarvitsemansa juridisen suojan perheyhteydelleen ja tulisivat kohdelluksi lainsäädännössä yhdenvertaisesti.

Itselläni heräsi tutkimusta tehdessä myös kysymys siitä, onko sateenkaariperheiden vanhemmuuden problematisoivissa ja lapsen etuun vetoavissa keskusteluissa ja puheenvuoroissa usein kuitenkin viime kädessä kysymys lapsen edusta ja lapseen kohdistuvasta huolesta? Vai onko niissä kysymys pikemminkin ihmisten peloista ja ennakkoluuloista, ja lapsen etuun kohdistuvan argumentin käyttämisestä vain välineenä, keinona saada aikaan omaan moraaliin istuva ratkaisu? Sorainen on tehnyt artikkelissaan *Turmeltuuko suomalainen lapsi?* huomion siitä, että lasta käytetään yhteiskuntamoraaliin kohdistuvan politiikan välineenä. Näin oli hänen mukaansa esimerkiksi silloin, kun naisparien ja itsellisten naisten hedelmöityshoitojen vastustajat vetosivat lapsen etuun sanoen, että lapsi tarvitsee molemmat vanhemmat. Tällaisen argumentin ikään kuin katsottiin oikeuttavan heteroseksuaalisen parisuhteen idealisoinnin.³³⁰ Näyttääkin siltä, että vaikka lapsen edulla on varmasti käsitteenä paikkansa pyrittäessä kulloinkin lapsen kannalta parhaaseen ratkaisuun, on tämän argumentin käytössä myös vaaransa.

³²⁹ Solantaus 2008, s. 83.

³³⁰ Sorainen 2007, s. 209.

Kuosmanen on todennut, että lapsen edusta muodostuu helposti valepuku esimerkiksi lainvalmistelijoiden halulle valvoa sitä, kenellä on oikeus hankkia lapsia.³³¹

Toin myös tutkimukseni alkupuolella esiin sen, että oikeuden ja yhteiskuntakulttuurin välillä vallitsee kehäliike. Voisi ajatella, että mikäli Suomessa kyetään säätämään, vaikka sitten pikkuhiljaa, aiempaa monimuotoisempaa perhe- ja vanhemmuuskäsitystä edustava lainsäädäntö, vaikuttaisi tämä positiivisesti muuttaen samalla sateenkaariperheisiin kohdistuvia asenteita entistäkin suvaitsevaisemmiksi. Kuten on käynyt ilmi, vanhemmuus, isyys sekä äitiys ovat kulttuurisidonnaisia käsitteitä ja toisaalta oikeudellisina käsitteinä sosiaalisia konstruktiota eli kussakin yhteisössä ja sen lainsäädännössä määriteltyjä asioita, eivät mitään staattisia, muuttamattomia pysyviä instituutioita. Myös tältä kannalta katsoen on toivoa, että asteittaisten sateenkaariperheiden asemaan vaikuttavien lainsäädäntöparannusten myötä heteroydinperheestä poikkeavat perhemuodot ruvettaisiin näkemään normaaleina myös suuren yleisön silmissä.³³² Seta ry³³³ on todennut poliittisessa lausunnossaan vuosille 2009 – 2013, että lainsäädännön kehittäminen ja asenneilmapiiri kulkevat käsi kädessä. Jo tähänastinen seksuaalivähemmistöjen aseman parantuminen lainsäädännössä on muuttanut asenteita syrjimättömämmäksi homoja ja lesboja ja bi-ihmisiä kohtaan.³³⁴

Lopuksi haluan tuoda esiin Moringin väitöskirjassaan perhelainsäädännölle kohdistaman kysymyksen, joka kiteyttää hyvin tutkimukseni johtopäätökset ja asettaa samalla haasteen tulevaisuuden lainsäätäjälle: ”*Eikö sen (viitaten perhelainsäädäntöön) olisi aika alkaa perustua ihmisten itsemääräämisoikeudelle ja sille, mikä on tietyn perheen tosiasiallinen tilanne, sen sijaan, että se yksisilmäisesti toteuttaa tiettyjä normeja riippumatta siitä, kuinka paljon epävarmuutta ja hankaluuksia ne aiheuttavat sellaisille perheille, jotka eivät sovi näihin ahtaisiin normeihin?*”³³⁵

³³¹ Kuosmanen 1996, s. 89 & 93.

³³² Ks. kehäliikkeestä esim. Kurki-Suonio 1996, s. 1 – 4; ks. oikeudellisista käsitteistä sosiaalisina konstruktioina HE 198/2008 vp, s. 9 – 10.

³³³ Seta ry on valtakunnallinen ihmisoikeus- ja sosiaalialan järjestö, jonka tavoitteena on, että kaikki voisivat elää yhdenvertaisina osana suomalaista yhteiskuntaa - riippumatta seksuaalisesta suuntautumisesta, sukupuoli-identiteetistä tai sukupuolen ilmaisusta. Ks. <http://www.seta.fi>.

³³⁴ Seta ry. Poliittinen strategia vuosille 2009 – 2013. Verkojulkaisu.

³³⁵ Moring 2013, s. 175.